A-5127

J. VOLBERG.

ÜHISTEGEVUSE ÕPETUS

KOOLILE JA KODULE.

III

„KULTUURI“ TRÜKK, PÄRNUS.
1927 A.

Eessõna.

Käesolev raamat on määratud lugejaile, kes soovivad omandada kodumaa ühistegevusest üldülevaate. Materjali on püütud nii korraldada, et iga peatükk omaette terviku moodustaks, ehk see küll tingib kohati asjatuks näiva kordamise. Allikatena on tarvitatud vastavaid ühistegelisi ning maamajanduslikke väljaandeid, milledest toodud kohati terved tsitaadid muutmatult.

Autor.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU
i219951469

I. Üldosa.

1. Sissejuhatus.

a) Ühismajandus minevikus. Ajalugu tunneb inimest ainult ühiskondliku olevusena, elamas ja tegutsemas ühes teiste omasarnastega. Üheskoos elamine tingis ka ühise majandamise, sündis see siis kitsamas või laiemas ulatuses. Kaasaegsete tsivilisatsiooni algastmel püsivate rahvaste majanduselu tõendab sama väidet: ühine majandumine, see on üheskoos ning ühise eesmärgiga töötamine, kas ainult üksikutel aladel ja ajuti, või koguni kestvalt ja kogu majapidamise ulatuses. Harilikum ja sagedam on küll ühine majanduslik tegutsemine ainult piiratud ulatuses, enamasti sarnastel ettevõtetel, millised omaks paremaks kordaminekuks vajavad suuremat jõuhulka või tegutsejate arvu. Nii käivad looduserahvad ühiselt jahil, kalastamas, sõdimas. Kuid on rahvaid ja inim-ühiskonde, kellede kogu majanduslik tegevus kannab ühismajanduse ilmet, kus isiklik või eraettevõte on võrdlemisi tähtsusetu. Sarnast majandusvormi leidub nii ürgsuguharude juures kui ka tsiviliseeritud ühiskonnas (mitmesugused usulistel, aatelistel ja modern-sotsiaalsetel vaadetel põhjenevad ühiskonnad).

Mida komplektsemaks muutub aegade kestel inim-ühiskond, mida keerukamaks tema majandus- ja vaimuelu, seda mitmekesisemal kujul esinevad ka tema ühismajanduse vormid. Vanade kultuurrahvaste ehitused, maaparandused, isegi sõjakäigud ja palverännakud — pole ju muud, kui päratumas ulatuses organiseeritud ühine töö üldise eesmärgi taotlemisel, sellega ühise majandamise avaldused.

Uuemaaja puhtmajanduslikkudest (ilma poliitilise või usulise värvinguta) ühistöö vormidest on huvitavamad n. n. tööartellid, millised levinenud eriti Venemaal, sealt kaudu aga tuntud ka meil. Artelli liikmed töötavad kestvalt ja täiesti ühiselt, sage-

dasti aga ka tarvitavad töövilja üheskoos (ühine toit, üldised tööriistad).

Eestlaste seas oli ühine majandamine enam tuntud rannarahva keskel. On ju randlastel rohkem tegemist sarnastel aladel, kus tähtis jõudude koondamine. Saarte elanikud käivad praegugi ühiselt hülgepüügil, ja ühine kalapüük (nooda osad) ning meresõit (aluse osad) on tuntud igas rannakülas. Maarahva keskel on vanematest ühistöö vormidest praegusajani püsinud n. n. talgud. Talgutega koristati vilja, hariti linu, veeti sõnnikut j. n. e. Vanadelt ühistöö vormidelt sündiski meil üleminek moodsale ühistegevusele.

b) Praegusaja ühismajanduse vormid. Viimaseid leiame mitmesuguseid ja mitmenimelisi, väljaminnes jaotamiseks võetud alustest. On tuntud majandusvormide jaotus kapitalistlikeks ja mittekapitalistlikeks. Esimestena mõeldakse majandamise viise ja ettevõtete vorme, millede peaülesanne on ainelise kasu saamine. Viimaste hulka kuulub kõige pealt igasugune aateline tegevus, kus materjaalne siht puudub või on tagaplaanil; peale selle ka sarnane majanduslik tegutsemine, mille otstarb on äraelamist võimaldada. Muidugi on sarnane majanduslikkude ettevõtete hindamine väga ligikaudne, tihti koguni subjektiivne. Olulisem on kollektiivettevõtteid või ühismajandamisi liigitada maksvate seaduste ja määruste vaatevinklilt.

Siin tuleb kõige pealt mainida aktsiaseltse, millised meie majanduselus kaaluvat osa etendavad. Tarvilise kapitali kokkuvõtmiseks valmistatakse teatud arv osatähti või aktsiaid, mis müügile saadetakse. Aktsiad on ühehinnalised, kuid neid võib üks isik mitu omandada ja sellega vähemal või suuremal määral ettevõttest osa saada. Aktsiad võivad olla ka nimelised, kuid enamasti on nad nimetud ja käivad müügi teel käest kätte. Sellega on ka aktsiaseltsi liikmete koosseis alaliselt muutuv: kelle käes antud momendil aktsia on, see on ka seltsi liige. Ta saab osa ühise ettevõtte kasudest ja vastutab oma aktsia hinna ulatuses võimalikkude kahjude eest, olgugi, et ta ettevõttest tegelikult osa ei võta, vahest koguni seda näinudki pole ega ka seltsi koosolekul ei ole viibinud. Aktsiaseltsides on isik tagaplaanil, peatähtsus on aktsial: kasud jagunevad aktsiate peale, ükskõik kelle käes need on. Aktsiaühingu peremehena esineb aktsionääride üldkoosolek, mida vähemalt kord aastas peetakse. Aktsionääride häälte arv on rippuv aktsiate arvust: kui näiteks põhikirja järele 10 aktsiat annavad ühe hääle, siis 20 aktsiat kaks häält. Üldkoosolek seab üles üldised juhtnöörid ühingu tegevuseks, jooksev talitus on aga juhatuse kätes, mille moodustab põhikirjas määratud arv isikuid. Et juhatus oleks rohkem ühingu käekäi-

gust huvitatud, valitakse sinna ainult neid, kelledel vähemalt teatud arv aktsiaid, näiteks mitte alla 20.

Peale aktsiaseltside tegutsevad n. n. osaühingud, mis esimeste laadiliselt on korraldatud. Teatud ettevõtte organiseerimiseks vajaline kapital moodustatakse ühesuurustest osadest, millede peale osatähed kirjutatakse. Sarnase osatähe omanik on ka ühingu liige, sellekohaste õigustega ja kohustustega. Kuna aktsiad enamasti nimetud olid, on osatähed sellevastu harilikult nimelised, mille tõttu ka osaühingu liikmete koosseis enam-vähem püsiv. Selle kitsenduse tõttu on osaühing kohane ainult sarnasel korral, kui mitte väga suurt kapitali pole vaja kokku saada.

Üheks kapitalistliku majanduse uuemaks kujuks on sündikaadid. Need on tööstarite ja kaupmeeste ühingud, mille sihiks on vastastikkust võistlust kõrvaldada kaupade valmistamise, vahetuse ja hindade reguleerimise teel. Üksikult tegutsedes püüab iga ettevõtja teisi turult väljatõrjuda kauba headust tõstes, odavamalt müües või laialdast reklaami tehes. See kõik aga teeb kulu, mille tõttu osa ettevõtteid kokkuvarisemine ähvardab. Et sarnast hädaohtlikku konkurentsi ärahoida, ühinevad teatud tööstusharu ettevõtted (meil näiteks tiku-, tubaka- ja õllevabrikud) omavahel, teevad ühised hinnad ja määravad turulelastava kauba hulga, toimetades põhimõttel: ela ise ja lase ka teist elada.

Sündikaatide kõrgema vormina esinevad trustid. Siin liituvad üksikud ettevõtted üheks suureks ettevõtteks müügi ja ka valmistamise suhtes. Endised omanikud kaotavad oma iseseisvuse ja muutuvad nagu ühise ettevõtte, trusti, aktsionäärideks, kes trusti mahutatud kapitali suurusele vastavat kasu või dividendi saavad. Trustiks ühinevad enamasti ühe ja sama valmistusharu ettevõtted (suhkru-, õli-, masinaehituse- j. n. e. vabrikud), või jälle sarnased, millised üksteisega valmistamise suhtes ligemalt seotud, nagu rauamulla-, kivisöe- ja malmivalamise tööstused.

Eelmainitud majanduslikud organisatsioonid (aktsiaühingud, osaühingud, sündikaadid, trustid) on omalt laadilt puht kapitalistlikud koondused, sest nende tegevuse peasiht on aineline kasu. Mittekapitalistlikest kollektiiv - ettevõtteist mainime esimestena seltse, millede liikmed samuti ühiselt tegutsedes teatud eesmärke taotlevad. Mitmelaadilisi seltse on lõpmata palju (heategevad, hariduslised, teaduslised, tehnilised, põllumajanduslised j. n. e.), millised üksteisest erinevad nii tegevusala kui üldise laadi suhtes. On seltse puht ainelise eesmärgiga (karjakasvatuse), on puhtideelisi (karskuse) ja on segatüübilisi, mis jälgivad korraga nii ainelisi kui aatelisi sihte (põllumeesteseltsid). Üldiselt erinevad seltsid ülemalkirjeldud kapitalistlikkuist ühinguist sellega, et nende huvikond on viimaste omast laiem: kuna ühingud ainult endi liikmete heaks tegutsevad ja neilt ka vajalised kapitalid saavad (aktsia-

ühing), töötavad seltsid peale liikmete piirkonna ka üldsuse heaks (haridusselts) ning nõutavad varalisi abinõusid ka väljaspoolt liikmeskonda (pidud, korjandused).

Teine arvukas liik mittekapitalistliku laadiga kollektiiv-ettevõtteid on ühistegelised või kooperatiivühingud. Omalt sisult on need ühingud segalaadilised: nende eesmärk on ühelt poolt liikmete aineline heakäik, kuid teiselt poolt seatakse üles ka aatelised sihid. Kui sarnaseid ainelis-aatelisi organisatsioone kohtleb kooperatiivne ka sellekohane seadusandlus. Tegelikus elus oleneb sagedasti kooperatiivühingu tegelastest, milline tendents ühingus maksvusele pääseb — aineline või aateline. Tuleb küll tunnustada, et paljudes kooperatiivides on aateline külg koguni tagaplaanil, kuna samal ajal leidub aktsiaseltse ning osaühinguid tuntava ideelise tendentsiga. Seadusandlus seab asutuse tegevuseks üles vaid üldise raamistiku, kuid asja sisuline külg oleneb ikkagi tingimustest ja tegelastest.

c) Kooperatsiooni olemusest. Juba ülemaltoodud harutustest võib järeldada, et raske on kooperatsiooni mõistet enamvähem täpselt äramäärata. Ühistegevus on senini alaliselt täienev ja painduv majandusvorm, millel pealegi iga rahva juures omad iseäraldused. See asjaolu avaldub ka riikide ühistegevusseadustes, kus samuti puudub ühtlus. Selle tõttu pole ka teaduses senini üldtunnustatud ühistegevuse piiritlemist veel olemas. Tegeliku ühistegevuse tundmaõppimiseks pole sellel ka tähtsust. Lepime meie ühistegevusseaduses toodud definitsiooniga, mis kooperatiivi mõiste järgmiselt äramäärab: „Kooperatiiv-ühinguks tunnistatakse piiramata liikmete arvuga ja kapitaliga ühing, mille eesmärgiks on, iseäralise nime all töötades, oma liikmete majanduslise ja vaimlise heakorra tõstmiseks kaasa aidata mitmesuguste majandusliste ettevõtete ehk oma liikmete ühise töö organiseerimise teel". — See definitsioon toob esile järgmised kooperatiivi tunnused 1) Kooperatiiv on piiramata liikmete arvuga ja piiramata kapitaliga ühing. Puht kapitalistlised ühingud (aktsiaseltsid, osaühingud) on piiratud liikmete arvuga, sest aktsiate või osatähtede hulk on piiratud. Ja kui sarnasel ühingul hästi läheb, siis pole tal mingit huvi uusi liikmeid juure võtta, et mitte osast kasust ilma jääda. Kooperatiivühingu liikmete arv on aga piiramata: kodanikud võivad tulla ja liikmeks hakates ühingu tuludest osa saada. Kooperatiiv-ühing on täitsa demokraatlik asutus ja kõige rahva teenistuses. Juba liikmete arvu piiramatusest järgneb ka kooperatiivi kapitali piiramatus: iga uus liige toob ju enesega uue osamaksu kaasa, mille tõttu ühingu kapital piiramatult võib kasvada. Seadus siin ülemmäära ei tee. Teisiti on lugu sellega jällegi aktsiaseltsides ja osaühingutes, kus kohe asutamisel kapi-

tali summa kindlaks määratakse, mille väärtuses aktsiaid või osatähti välja antakse. -- 2) Kooperatiivi eesmärgiks on oma liikmete majanduslise ja vaimlise heakorra tõstmiseks kaasa aidata. See lause väljendab kooperatiiv-ühingu sega iseloomu: ta taotleb majanduslist tulu, nagu aktsiaselts; kuid samal ajal ei loobu teenimast oma liikmete vaimlisi huvisid, mis omane ideelistele seltsidele (nagu karskuse, hariduse j. n. e). Kooperatiivi tegevuspiirkonnaks on tema liikmeskond, nagu kapitalistlistelgi ühingutel; kuid et liikmete arv piiramatu on, siis on kooperatiiv tegelikult kõigi heaks tegevusvalmis. Oma kättesaadavuse tõttu on kooperatiiv laiade hulkade oma-abi asutus, kuna kapitalistlised ühingud teenivad kitsaid jõukamaid äriringkonde. Kasusaamise soov on omane nii kooperatiividele kui äriühingutele, kuid suur vahe on tähtsuses, millise omab kapital ühedes ja teistes. Siis kui aktsiaühingus on kapital esiplaanil, isik aga teisejärgu tähtsusega (seal ei küsita üldse, kelle käes aktsia on), on kooperatiivis eelplaanil isik, kapital aga ainult abinõu. — 3) Kooperatiiv aitab oma liikmete heakorra tõstmiseks kaasa, mitmesuguste majandusliste ettevõtete ehk oma liikmete töö organiseerimise teel. Sellest selgub, et kooperatiiv on oma-abi ettevõte. Mitte nagu mitmed seltsid, kes väljaspoolt liikmeskonda annetuste, pidude ja muudel teel toetust koguvad. Kooperatiiv soetab omale kapitali töö läbi: selleks organiseerib ta majanduslisi ettevõtteid, nagu ühiskauplusi, ühismeiereisi j. n. e.; või jälle asutab liikmete tööjõu kasutamiseks töökodasid, vabrikuid, soetab majapidamisi j. n. e. Kooperatiivi oma-abi korraldamises aitab kaasa liikmete vastastikune vastutus: üks kõigi eest ja kõik ühe eest. Kuna aktsiaühingu osanik riskeerib ainult oma aktsia hinnaga, vastutab kooperatiivi liige peale osamaksu veel kas piiramatult, kogu oma varandusega, või jälle põhikirjas määratud summaga.

Nii meie ühistegevusseaduse definitsioonis väljendud kooperatiivühingute tunnuseid analüseerides leiame, et kooperatiiv on vabatahtlik kodanikkude oma-abi korraldus, omalt laadilt erinev niihästi kapitalistlikkuist äriühinguist kui ka harilikkudest mitmesihilistest seltsidest. Kuid nagu eelpoolgi tähendud, tuleb ette segalaadilisi organisatsioone, üleminekuvorme ühelt ühingute liigilt teisele: on äriühinguid, milledel ei puudu aateline siht, ja on sellevastu kooperatiive, millede kogu tegevus seisab pea ainult majandusliku tulu taotlemises.

d) Ühistegevuse tähtsus. Nagu kooperatsiooni mõiste määramisel, leiame ka selle hinnangul hästi mitmekesiseid väiteid. Ühtlust ei saagi siin õieti olla, sest kooperatsioon kui ühiskond-

lik ettevõtte vorm muutub ise aja ning olude kohaselt. Ühistegelise liikumise algupäivil (läinud aastasaja keskel) loodeti, et kooperatsioonis peitub jõud, mis maksva ühiskondliku korra kõigi tema pahedega hävitab ja esile kutsub uue ideaalse ühiskonna, kus pole rõhujat ega rõhutut. Selles sihis tegutsesidki esimesed idealistid-ühistegelased (Robert Oven, Ch. Fourier j. t.) Töötavad rahvahulgad pidid ühinedes endi väiksed kapitalid koondama; korjanduste, laenude ja majandusliku tegevuse teel neid suurendama; ühiseid ettevõtteid järjest laiendama, kuni ühingul kõik oma oleks olnud: kauplused, majad, maad, vabrikud. Sarnane majanduslikult omile jalule tõusnud ühing pidi siis oma ette elu algama, ühiselt töötama ning üheskoos tarvitama, vaba olles kapitali orjusest. Sarnased vabad kommuunid pididki moodustama uue õiglase ilmakorra. — Hiljem aga selgus, et sarnased lootused on kättesaamatu unistus. Praegu ei loodeta enam maksva korra uuendumist kooperatsiooni kaudu, vaid lepitakse sellega, kui korda läheb laiemate rahvahulkade majanduslikku olukorda ühistegevuse abil parandada. Ja see on võimalik.

Ülemal kooperatiivi mõistet defineerides nägime, et ühistegevus oma peaülesandeks seabki rahva majandusliku heakorra tõstmise. Selles seisab ühistegevuse teene esijoones. Kapitalistlik majanduskord võimaldab eluülespidamiseks vajaliste varade koondumist väiksearvulise jõukatekihi kätesse. Laiad rahvakihid on maa loodusvaradest eemale surutud ja nende töösaadused ei kuulu neile endile. Töötav hulk on varatu. Et ta aga elamiseks varasid vajab, siis satub ta sel teel jõukate meelevalla alla. Rahva rasket seisukorda ja rippuvust kapitalivõimsast kihist püüavad pehmendada riigivalitsused sellekohase seadusandlusega (sotsiaal-, tööstus-, maaseadused j. n. e.). Samas suunas tegutsevad ka omavalitsused ja seltskondlikud heategevad asutused. — Loomulikult pole oma saatuse suhtes passiivseks jäänud ka rahvamass ise. Ta püüab oma seisukorda parandada poliitilise võimu endale koondamise, vägivaldse varade vallutamise ja püsiva majandusliku võitluse, see on ühistegevuse teel. Üksikutest hulkadeks ühinedes, aegupidi endi kapitale kogudes ja kasvatades on töötav rahvas kujundanud võimsad organisatsioonid, kümne- ja sajatuhandeliikmelised kooperatiivid, mis valdavad määratuid varasid ühiskaupluste, vabrikute, maade, majade j. n. e. kujul. Tööstusmaade suuremad tarvitajateühingud, näiteks, ei nõuta üksi kaupa endi liikmetele, vaid valmistavad ka need kaubad ühingu oma vabrikutes; ehitavad maju liikmetele elamiseks, peavad üleval raamatukogusid, teatreid, koole, haigemaju, lasteaedu, vanadekodusid, arste, apteeke j. n. e. Kõigil rahvamajanduse aladel — põllumajandus, kaubandus, tööstus, laenuasjandus, kindlustus jne. — on ühistegevuse abil määratu töö ära tehtud. Miljonilised

varatud hulgad on vaese rahva karmima isanda — kapitali — endi teenistusse rakendamisel palju korda saatnud.

Kui ühistegevus majanduslikul alal suurt on suutnud korda saata, siis ei tule tema teeneid hindamata jätta vaimlises vallas. Seda esijoones väikerahvaste seisukohalt. Paljud neist on kauemat aega endi tugevamate naabrite võimu ja valitsuse all viibinud. Nende eluavaldused on allasurutud, tahtevõim vaibunud, iseteadvus hääbumisel, vaimline võime virgumata. Olude lahenemisel vajab vabaneva rahva tärkav elutahe vaimlist tõukejõudu, mis äratаks, ühendaks. virgutaks, aitaks kaasa omile jalule tõusnud rahva „majandusliku ja vaimlise heakorra tõstmiseks". Sarnaseks virgutavaks vahendiks ja ühendavaks kitiks on meile ja muile väikerahvastele olnud ühistegevus. Eesti vanemad ühingud ja seltsid olid majanduslikkude sihtide taotlemise kõrval alalisteks rahvustunde ja iseteadvuse kasvatuse klubideks. Võõras võim teadis seda ja hoidis Eesti ühistegelise liikumise alatise valju valve all. — Ka vabade rahvaste elus on ühistegevusel määratu suur kasvatusline tähtsus olnud, eriti töötavate kihtide teadliku ilmavaate ühistunde arendamisel. Vaesusest vaevatud, tööraskusest roidunud ning elumuredest muljutud töötavad hulgad leidsid ühingutes vastastikust toetust, soetasid endile ühiste veeringutega kindlama jalgealuse ja rajasid sellele kauni vaimlise kultuuri. Haritud rahvaste jõukamad kooperatiivid otse üllatavad endi kultuuriliste asutustega: rahvamajad, puhkekodud, töörahva ülikoolid, teatrid j. n. e. on töötava rahva endi loodud, nende virguva ainelise ja vaimlise jõu vili.

Edasi tuleb ühistegelise liikumise tähtsust rahvaste elus allakriipsutada kodanikkude iseteadvuse ja poliitilise kasvatuse alal. Ühinemise teel end aineliselt kindlamale jalale seades, vabahariduse abil ja omavahelistes organisatsioonides töötamise tõttu vaimliselt arenedes on kultuurmaade proletariaat endast kujundanud poliitilise jõu, millel rahvaste saatuse määramisel kaaluv sõna ütelda. Seltskondliku kasvastusega, avara ilmavaatega, vaimliselt iseseisev ja kehaliselt arenenud Ohtu-Euroopa tööline on suurel määral sealse edenenud ühistegevuse saavutus.

e) Ühistegevus põllumajanduses. Et meid kui põllutööstuslikku rahvast eriliselt huvitab maamajanduse hea käekäik, siis pole ülearune pisut peatuda põllumajandusliku ühistegevuse selgitamisel.

Koduse- või naturaalmajanduse ajajärk põllumajanduses on jäädavalt mööda. Läinud on ajad, kus põllumees nosis omaette, muust ilmast eraldatud, kõrval kihavast elust. Vaade põllumajandusele kui konservatiivsele ja muust elust mahajäänud alale, tuleb heita kolikambri. Põllumajandus on tõusnud moodsamaks ja

kandvamaks rahvamajanduse alaks. Põllumees pole mitte üksi suurem produtsent, vaid ka tähtsam tarvitaja. Kitsast kodumajanduse ringist on põllumees tõmmatud ilmamajanduse keerdu. Tema töösaadused lähevad ilmaturule ja ta majapidamine tarvitab alaliselt rahvusvahelisi kaubaartikleid. Põllumajanduse tehniline külg on muutunud otse tundmatuseni. Praegusaja moodne majapidamine vajab masinaid, maaparandusi, kunstväetisi, seemnesorte, jõutoite; tarvitab laenukapitali ja õnnetuskindlustust; peab tundma arvepidamist, toitmistehnikat j. n. e. Nende ajaoludega tuleb põllumehel arvestada, kui ta oma majapidamisega tahab pealvee püsida. Suurpõllupidaja on siin soodustatud seisukorras: tarvilised kulutused (masinad, väetised, tõuloomad j. n. e.) tulevad suures ettevõttes võrdlemisi odavamad ja tasuvamad; samuti on suurpõllumehel võimalik omaette pidada sellekohase ettevalmistusega jõude (valitsejaid, arvepidajaid, karjaravitsejaid j. n. e.). Väikepõllupidaja seisukord on tunduvalt halvem: kulud ja uuendused tulevad väikses ulatuses kallid ja madala tasuvusega; palgalisi õppinuid jõude pidada ei luba majapidamise nõrk kandejõud; väikepõllumees ise, tegelikus töös kinniolles, ei suuda omandada laiemaid teadmisi ega ärimehelikke kogemusi. — Selle tõttu oleks väikepõllupidamine üldse sunnitud hääbuma, kui seisukorda ei päästaks ühistegevus. Hulk väikseid üksusi ühinedes saavutavad millise tahes suurettevõtte paremused. Ühine masinate tarvitamine, tõuloomade soetamine, jõutoitude, väetiste ja seemnevilja muretsemine — kõik sünnib hulgaviisi odavamalt. Samuti avaneb väikepõllupidajatel ühiselt tegutsedes võimalus kasutada õppinuid tööjõude: meierid, masinajuhte, kontrollassistente, arvepidajaid j. t.

Praegusaja põllumehe mure on: häid saadusi valmistada ja heale turule toimetada. Läinud aegul müütas maamees omad saadused kodus või lähemas linnas. Turg oli käe-jala juures, lihtne ning vähenõudlik. Kuid see turg oli väikse mahutavusega ja madala ostuvõimega. Praegust kulukat moodsat majapidamist sarnane kodune mannetu turg ülevalpidada ei suuda. Meie riigi kandev jõud on põllumajandus; see peab end hästi tasuma, et ise elada ning edeneda suudaks ja ressursse jõuaks anda riigimajandusele. Selleks saadame endi produktid ilmaturule, kus nad paremini makstud saavad. Kuid hea turg on suuresti nõudlik. Esimese järgu headusega saadusi on aga raske valmistada üksikul väikemajapidamisel. Selleks liituvad nad ühinguteks, need omakorda keskühinguteks, organiseerides nii tervet tööstusala või majandusharu. Sarnane organiseerunud valmistusala juba suudab tõsta tavalisele kõrgusele töötamistehnikat ja korraldada otstarbekohast ühendust turuga. — Põllutööstus on juba omalt iseloomult kohane kooperatiivseks tegutsemiseks, sest siin puudub

omavahelise konkurentsi hädaoht: üksiku majapidamise saaduste hulk on turu mahutavusega võrreldes nii väike, et võistluse kartus täiesti ära langeb.

Peale otsekohese ainelise kasu peitub ühistegevuses põllupidajale rahvale palju vaimlisi väärtusi. Liitudes kahaneb maarahvale omane killunevus, eraldumine ja omaette nokitsemine. Tegevus ühingutes tõmbab põllumehe elu voolu, laiendab ta silmaringi, sunnib mõtlema üldiste majandusliste küsimuste üle. Kooperatsioon vähendab maamehe individualismi, rakendab teda ühiskondlikku tegevusse, imbutab teda ühistundega ja sotsiaalsete instinktidega. — Kui tähtsamal tootjal ja saaduste eksporteerijal tuleb põllumehel-ühistegelasel tegemist majanduspoliitiliste küsimustega: transpordi korraldusega, tollidega, laenuasjandusega, kindlustuskorraldusega j. n. e. Nii on ühistegevus põllumehele majanduslikuks, sotsiaalseks ja poliitiliseks kooliks, mis temast teeb teadliku riigikodaniku ja avara vaatega ühiskonna liikme.

Ühes maamehe ainelise toibumisega ja vaimlise arenemisega kasvab ka tema poliitiline kaal. Ja nagu proletaarline ühistegevus on arvuka hulga töölisjuhte väljaõpetanud ning riigielus tähtsatele kohtadele asetanud, samuti on põllumajandusliku ühistegevuse koolist väljatulnud hulk juhtivaid jõude.

Mis ühistegevus ühe põlluharija rahva elus suudab korda saata, seda näitab meile Taani lähem minevik. Üllatav edu põllumajanduses on peaasjalikult sealse arenenud ühistegevuse saavutus. Oma kõrgete põllusaakidega, suure karjatoodanguga, miljardidesse ulatava väljaveoga on Taani omandanud üleilmlise kuulsuse. Seda on väike ja alles hiljuti harimata rahvake kordasaatnud ühise, organiseeritud, visa ja järjekindla tööga. Kusagil maal pole põllumajanduslikkude ühingute võrk nii tihe ja mitmekesine kui Taanis. Ja kusagil pole nendest osavõtmine nii rohke kui seal.

Riikline või ükskõik milline väline tõukejõud ei suuda ammugi sarnase eduga tungida rahva majanduselu peensustesse, ei jõua nii elunõuetele vastavalt korraldada rahva sisemisi jõude, kui just rahvas ise oma-abi asutuste kaudu. Väline juhtimine, abi ja korraldamine on mehaaniline faktor rahva elus; tema mõju on üürike. Mis aga rahva sisemised jõud tegevusele äratab, neid korraldab ja kasvatab, — on rahva isetegevus kooperatiivettevõtete kujul. Lõpulikult aidatud on ainult see, kes ise ennast aitama on õppinud. Ja seda õpib rahvas ühistegevuse kaudu.

Ühitegevus on väikepõllupidamise alus. Vabrikutööstuses hävineb väike ettevõte võistluses suurega. Sama saatust ennustas sotsialism ka väikepõllupidamisele: väiksed majapidamised pidid kaduma kui eluvõimetud, maad andes suurtele. Kui seda aga sündinud pole ja vistist ei sünnigi, siis suurel määral tänu

ühistegevusele, mis ka väiksetele majapidamistele omavahelise ühinemise teel suurte soodustused kättesaadavaks teeb.

2. Ühingu korraldus.

a) Ühingu asutamine. Meil maksev ühistegevusseadus näeb ette kahte liiki ühingud: registreerimatuid ja registreerituid.

Seaduslikus korras registreerimata ühingud on ühistegevuse algvorm. Rääkimata vanadest aegadest, kui üldse puudusid vastavad seaduslikud normid, on ka uuemaaja majanduselus sarnased omavahelisel kokkuleppel tegutsevad ühingud või artellid tähtsat osa etendanud. Mitmel maal, eriti Venemaal, tegutsevad tööartellid olid sarnased vabad organisatsioonid. Ka Eesti vanematest ühingutest kuulusid paljud sellesse liiki (maa tulekinnitusseltsid ja masinatarvitajate ühingud). Siin astuvad lihtsalt asjasthuvitatud kodanikud kokku, sõlmivad omavahelise lepingu, milles liigete vastastikkune vahekord ära määratakse, ja algavad tegevust. Kui viimane seadusvastast ilmet ei kanna, siis ei takista võimud sarnase ühingu tegevust, kuid selle tegevusel puudub seaduse sanktsioon: sarnasel registreerimatul ühingul puuduvad juriidilise isiku õigused. Sarnast lepingu põhjal asutatud ühingut võib aga üldises korras registreerida, millega ta kõik seaduslikud õigused omandab.

Praegusaja majanduselule tundub eelmainitud registreerimata ühingute vorm vananenuna. Nüüdne elav läbikäimine ja asjaajamine nõuavad, et ühingul oleks juriidilise isiku õigused; see tähendab, et riiklik võim tema toimingud tunnistaks õiguslikult maksvateks. Selleks tuleb ühing asutada põhikirja alusel ja seda vastavas riigiasutuses registreerida lasta.

Registreerimisel nõuetav põhikiri on sarnane akt, kus joonestatud üldiselt uue ühingu kondikava. Temas olgu näidatud ühingu nimi, asukoht, tegevuse siht, liikmeksastumise ja lahkumise kord, liigete kohustused ja õigused, määrused ühingu kapitalide üle, kasude ja kahjude jaotamise kord, ühingu orgaanide koosseis ja kohused, ühingu likvideerimise kord. Et ühinguid omalt olemuselt on väga mitmelaadilisi, siis on ka põhikirju endi peensustes väga mitmesuguseid. Et neid rohkem ühtlustada ja registreerimist rahvale kergendada, on meil vastavate asutuste poolt n. n. normaal-põhikirjad kokkuseatud, milliseid otsekohe võib tarvitada. — Nagu tähendatud, on põhikiri ainult seaduse piirides kokkuseatud ühingu ehituse ning tegevuse üldine kava, kuna täpsemad tegutsemise reeglid leiduvad vastavates kodukordades.

Kooperatiiv-ühingu asutamiseks nõuab seadus vähemalt seitsme isiku allkirja (kuna seltsi asutamiseks kolmest küll on), keda asutajateks liigeteks nimetatakse. Nende seitsme asutajaliikme tõestatud allkirjadega varustatud sellekohane palve ja kaks eksemplari põhikirja esitatakse siseministeeriumile, mille juures ka nõuetavad maksud tasutakse. Ühe kuu jooksul, põhikirja saamisest arvates, otsustab siseministeerium ühingut registreerida või mitte registreerida, omast otsusest asutajatele ühe eksemplari põhikirja tagasisaatmisega teatades, kuhu vastav märkus peale tehtud. Eitava vastuse puhul peavad sellekohased põhjused ettetoodud olema. Registreerimata jätmise otsuse peale võib ühe kuu jooksul, vastuse saamise päevast arvates, Riigikohtus kaebtust tõsta. Jaatava vastuse saamise puhul võib ühing oma tegevust algada. Samuti võib ta tegevust algada, kui ühe kuu jooksul, põhikirja sisseandmise päevast arvates, vastust saadud pole. — Ühingu registreerimisest kuulutab ministeerium Riigi Teatajas.

Kui kord kinnitatud põhikirja täiendada või muuta tahetakse, tuleb asja sellessamas korras ajada, kui esialgse registreerimise puhul. Ühingu osakonna avamise puhul tuleb sellest ainult registreeritavale asutusele teatada.

b) Ühingu liikmeskond. Ühinguliikmeks võivad olla kõik täisealised kodanikud, kellede õigused kohtulikult pole kitsendatud. Seadus lubab võtta liikmeks ka alaealisi, 17 a. peale, kuid sarnaste liigete õigused on piiratud. Liikmeks astumise sooviga tuleb esineda ühingu juhatusele, kes ise asja otsustab, või selle peakoosolekule ette paneb. Mittesoovitavaile isikuile võidakse äraütelda, mille juures sellekohaseid motiive ei tarvitse ettetuua.

Ühingu liige saab osa liikmeksolemisega ühendusesolevatest soodustustest, kuid selle eest tulevad temal kanda teatud kohustused ühingu suhtes. Need kohustused on ainelised ja moraalsed. Esimesed väljenduvad teatud maksudes ühingu heaks (sisseastumismaks, osamaks) ning ühingu kohustuste eest vastutuses. Vastutuse suurus on põhikirjas ettenähtud ja võib olla mitmesugune. Ennemalt vastutasid liikmed tihti piiramatult, see on kõige oma varandusega. Kuid see viis pole nüüd enam tarvitusel, sest et tema järele vajadustki pole. Praegusaja ühingud nõuavad vastutust kas ühe või mitmekordse osamaksu suuruses, või jälle summaga, mis on teatud vahekorras ühingu kasutamisega liikme poolt (saadud laenuga krediitühingutes, lehmade arvuga kontrollühingutes, kinnitatud varanduse väärtusega kindlustusseltsides jne.). — Peale materjaalsete kannab liige ka moraalseid kohustusi ühingu suhtes, sest omalt iseloomult on kooperatiiv mitte üksi varalisi eesmärke taotlev korraldus, vaid ta tahab samal ajal liikmeid kasvatada ja nende moraalset tasapinda tõsta. Liikmetelt

teatud distsipliini nõudvad reeglid on harilikult põhikirjadesse ja kodukordadesse mahutatud (liige ei pea ühingu huvidele vastu töötama, peab omad saadused ühingule müüma, omad lehmad ühingu pullidega paaritama j. n. e.).

Nagu kooperatiivi sissepääs lahti, nii on ka väljaastumine alati vaba. Sellekohased põhikirja määrused püüavad ainult ühingut liikme väljaastumisel tekkida võivate kahjude eest kaitsta. Selles mõttes nõuab seadus, et lahkumise teadaanne olgu vähemalt 3 kuud enne äriaasta lõppu sisseantud, muidu vabaneb liige alles järgmise äriaasta lõpul. Varanduslised vahekorrad lahkunud liikmega lahendatakse alles pärast ühingu selleaasta aruande vastuvõtmist peakoosoleku poolt. Sest siis alles selgub, kas liikmel ühingult saada, või tuleb tal vastutuse alusel ühingule juurde maksta. Ka väljaastunud liige vastutab veel vähemalt ühe aasta jooksul ühes teistega ühingu kohustuste eest, mis enne tema lahkumist tekkinud. Ka surnud liige vastutab oma varandusega samuti seaduses ja põhikirjas ettenähtud korras. Kuni lõpuliku liikmest väljaarvamiseni kasutavad surnu varanduslisi õigusi tema pärijad. — Omi kohustusi mittetäitvaid, kohtu poolt karistatuid, ühingule vastutöötavaid või muidu soovimatuid isikuid võib peakoosolek välja heita, kus juures vahekorrad nendega lahendatakse põhikirjas ettenähtud korras.

Korraga mitmes ühingus liikmeksolemisele põhikirjad harilikult takistusi ei tee. Ümberpöördult, see on otse soovitav ja tuleb eriti põllupidajatel ühtelugu ette. Kuid on juhused, kui põhikiri ärilise võistluse mõttes keelab teises samalaadilise eesmärgiga ühingus liikmeks olla (piimaühingud, kindlustusseltsid j. m. m.).

c) Ühingu kapitalid. Oma sihtide saavutamiseks (liigete ainelise ja vaimlise heakorra tõstmiseks) vajab ühing kapitale. Aktsiaseltsid ja muud kapitalistlised ettevõtted võtavad tarvilised kapitalid kokku aktsiate ja osatähtede müümise teel. Liige vastutab ainult sissemakstud osaga, tema muu varandus on vastutusest vaba. Koguni teine on lugu kooperatiivühingutes. Need võivad asutatud saada ja tegutseda ka ilma oma kapitalita, sest liigete vastutuse põhjal võib ühing krediiti saada. Pank, kes ühingu liigetele üksikult võlgu, võib olla, ei usaldaks, annab keelamata laenu ühingule, sest kogu liikmeskonna ühine vastutus kindlustab tagasimaksu. „Üks kõige eest ja kõik ühe eest“ on alus, millel põhjeneb ühistegeliste ettevõtete krediidivõimsus. Liigete vastastikkune vastutus on kooperatiivide iseloomulik omadus, mis neid eraldab puht kapitalistlistest ettevõtetest.

Vanemad ühistegevusseadused nõudsid enamasti piiramata vastutust; see on, liige vastutas ühingu kohustuste eest kogu

oma varandusega. Aja jooksul selgus, et mõistliku tegutsemise juures ühing millalgi ei vaja sarnast kaugeleulatavat vastutust liigete poolt. See piiramatuse tingimus põhikirjas muudkui heidutab inimesi asjata. Ja praegusaja ühingud on harilikult sellest nõudmisest loobunud. Selle asemel on vastutuse ülemmäär põhikirjas ettenähtud.

Ehk küll kooperatiiv oma krediidivõimsuse tõttu ka ilma oma-kapitalideta võib tegutseda, siiski on ühingu tegevuse arendamise ja kindlustamise huvides soovitav oma-kapitalide moodustamine. Kapitale jaotatakse nende peamise otstarbe järele ja neid on mitmet liiki. Kõige harilikumad on osa-, põhi-, tagavara- ja mitmesugused erikapitalid.

Osakapital moodustub liigete osamaksudest ja tarvitatakse äri- või tegevuskapitaliks. Selle kapitaliga toimib ühing omi jooksvaid talitusi ning operatsioone ja sellepärast tuleb seda kõige tarvilikumaks ja tähtsamaks kapitaliks lugeda. Osakapital ei kuulu ühingule, vaid liigetele: lahkuja liige saab oma sissemakstud osa tagasi, kui seda mitte vastutuse alusel ei tule arvata ühingu kahjude katteks. Kui ühing kasuga töötab, võivad liikmed saada endi osade pealt protsenti või osakasu. See ei tohi aga kõrgem olla kui 8% osasummast aastas. Selles määruses avaldub jälle kooperatiivide iselaad: aktsiaühingu ainus eesmärk on kapitalikasu, ja see makstakse harilikult liikmetele tervena välja; kooperatiiv aga ei sea eelplaanile kapitalikasu, siin tuleb liikmel leppida hariliku panga protsendiga. Osamaksu alammääraks määrab seadus 1000 väärtkindlat eesti marka (mark = 1/100 kuldkrooni), mida jaokaupa võib tasuda (erandina aktsiaühingutest, kus aktsia hind korraga tuleb välja maksta). Seda lubatakse kehvemate kodanikkude huvides, et kõigile võimaldada ühingu liikmeks astuda. Rahaminister võib aga lubada osamaksu 500 margani alandada. Kõik osad on ühesuurused, kuid neid võib üks liige mitu tükki omandada. Selle läbi aga ei suurene liikme õigused, nagu kapitalistlistes ühingutes. Siin on eesplaanil isik, aga mitte raha. — Mõned mitteärilise laadiga ühingud, kus rahatarvidus väheneb, katavad omad kulud ühekordsete osade asemel perioodiliselt võetavate aastamaksudega (näit. kontrollühingud).

Põhikapital moodustub harilikult sisseastumismaksudest, puhtkasust määratud summadest ja selle kapitali protsentidest. Põhikapitali tarvitatakse enamasti kinnisvara omandamiseks kui ka tegevuskapitaliks.

Tagavarakapitali moodustamise teeb seadus äriliselt tegutsevatele ühingutele sunduslikuks. Eelpool tähendasime, et liikmed põhikirjas näidatud määral ühingu kohustuste eest vastutavad. Kuid seda abinõu tuleks ühingul ainult äärmisel puhul tarvitada, et mitte liikmeid umbusklikuks teha ning ühingust

eemale peletada. Et aga igasugune äri teatud määral õnne asi on, mis teinekord kahjudega võib lõppeda; et peale selle igat ühingut ettenägemata juhused ja õnnetused võivad tabada, mis erakorralisi kulutusi nõuavad, siis olgu nende katmiseks summad juba ennem tagavaraks pandud, et mitte kohe liikmete eraomandust vastutusele tõmmata. Sarnased ettenägemata kulutuste katmiseks varem kogutud summad ongi tagavarakapital. Tema olemasolu hoiab ühingut ootamatu vapustuste eest, on liigete endi huvides tarvilik, ja sellepärast ka seadus teebki ta moodustamise sunduslikuks. Ka tagavarakapitali kujundamisviisi määrab seadus ära: iga aastasest puhtkasust tuleb selleks vähemalt 20% kõrvale panna. Peale selle täiendavad ühingud seda kapitali veel muudest allikatest: sisseastumismaksudest, kingitustest, ülejääkidest j. n. e. — Tagavarakapitali ei tarvitse mitte lõpmatuseni kasvatada: on ta teatud summani tõusnud, pannakse juurdearvamine seisma. Näituseks määravad mitmed põhikirjad: „Kui tagavarakapital osakapitali suuruseks on kasvanud, jäetakse puhtkasust juurdearvamine seisma". — Tagavarakapital on ühingu omandus ja ei kuulu liikme lahkumise puhul väljamaksmisele.

Erikapitalid asutatakse täiskogu sellekohase otsuse põhjal mitmesuguste eriülesannete täitmiseks: majade ehitamiseks, heategevaks otstarbeks, haridusliste ning ühistegeliste sihtide saavutamiseks j. n. e. Nende kujundamise ja tarvitamise korra määrab peakoosolek. Moodustuvad sarnased kapitalid kingitustest, pärandustest, ülejääkidest, puhtkasust määratud summadest j. n. e. Erikapitalid kuuluvad ühingule, neist liikmed lahkudes osa ei saa.

Kui ühingu aastategevus ülejäägiga lõpeb, siis tuleb puhtkasu jaotus, milles jällegi kooperatiiv-ühingutele omased iseäraldused avalduvad. Ainult kapitali kasu taotlevad ühingud (aktsiaseltsid, osaühingud) jaotavad tavaliselt kogu puhtkasu liigete kätte, proportsionaalselt iga liikme ettevõttesse paigutatud kapitalile. On ju enamasti sarnaste ühingute ainsaks eesmärgiks kapitali pealt kasusaamine, kasu aga tekitab kapital, ja sellepärast suurema osakapitali omanikule ka suurem kasu. Eelplanil on siin raha, isikul kui sarnasel pole tähtsust. Sarnane seisukord ongi aktsiaühingutes ka suurel määral õigustatud, sest aktsia omanik on enamasti ainult börselt ostetud aktsia kaudu ettevõttega seotud, isiklikult ei võta sellest tihti mingit osa. — Koguni teine asi on kooperatiiv-ühingutes. Siin on pearõhk isikul, mitte rahal (võetakse ju liikmekski ainult isiklikult). Ühing on peaasjalikult liikmete jaoks, viimaste osavõtmisest oleneb suurel määral ühingu heakäik. Pole ammugi küllalt, kui piimaühingu liige osamaksu ära maksab, aga piima erameiereisse viib. Suurem tähtsus on siin just läbikäimisel ühinguga, kui sissemakstud rahal. Sellest ka arusaadav, kui kooperatiivid puhtkasu jaotavad mitte osamaksu

suuruse (osade arvu) järele, vaid operatsioonide väärtuse järele ühinguga (ostetud kauba väärtus, toodud piima hind, kindlustatud varade väärtus j. n. e.). Kasud jaotatakse proportsionaalselt liikmete ärilise tegevusele ühinguga. — Edasi on kooperatiividele iseloomulik, et harilikult kõik puhtkasu liikmetele välja ei jagata. Pole ju kapitalikasu kooperatiivi ainus eesmärk. On peale selle veel vaimlised huvid. Sellepärast annetavad ühistegelised asutused suured summad endi ülejääkidest kultuurilisteks, üldkasulikkudeks ja heategevateks otstarbeks. Ka see on liikmeskonna ühistes huvides, et ühing majandusliselt tugev oleks; selleks loobutakse tihti kasudest osasaamisest ja arvatakse ülejääk tervena või osalt ühingu kapitalide juure. — Selgitamiseks näide puhtkasu jaotamisest linnupidajate ühingu normaal-põhikirja järele: „Puhtast kasust määratakse: 1) vähemalt 20% tagavara kapitali juure; 2) kuni 8% osakasuks osakapitali peale aastas; 3) nii suur protsent puhtkasust erikapitali juure, kui suure protsendi moodustab läbikäik mitteliikmetega üldisest ühingu läbikäigust; 4) ülejäänud summa võib peakoosolek liikmetele ära jagada proportsionaalselt selle äriaastal ühingule müüdud linnusaaduste väärtusele, kui ka 5) üldkasulikkude ettevõtete toetamiseks ning põllumajanduslise ühistegevuse levitamiseks ära kasutada".

Kui ühingu tegevusaasta puudujäägiga lõpeb, siis tulevad kahjud katta ja ka siin on kooperatiivil omad iseäraldused, võrreldes kapitalistliste ühingutega. Aktsionäär ei vastuta millegagi peale oma aktsiate väärtuse, kooperatiivi liige aga tarbekorral veel osa oma varandusega. Ka vastutussumma arvamisel võetakse aluseks enamasti liikme vahekorrad ja läbikäigud ühinguga (lehmade arv, kontroll- ja sugupulli üh., kindlustatud varanduse väärtus kindlustusühingus, masinate tarvitamine masinatarvitajate ühingutes j. n. e.). Või jälle võetakse aluseks osamaksu summa. — Kuidas sarnastel kordadel harilikult toimetakse, selleks näide turbaühingu normaalpõhikirjast: „Kui ühingu äriaasta lõpeb puudujäägiga, siis kaetakse see puudujääk kõige pealt tagavarakapitalist. Kui see kahju ei kata, siis jaotatakse peakoosoleku otsuse järele katmata jäänud osa liikmete vahel proportsionaalselt nende poolt sissemakstud osamaksudele ära ja määratakse tähtaeg, mille jooksul liikmed kohustatud on nende peale langevat kahjuosa ära tasuma. Ei maksa liige oma kahjuosa tähtpäevaks mitte ära, siis arvab juhatus selle tema osamaksust maha ja nõuab osamaksu täiendamist".

d) Ühingu valitsemine. Ühistegelise asutuse üheks põhitunnuseks on, et ta ise ennast valitseb. Ühing ise on aga kogu tema liikmeskond kokku. See liikmete kogu või täiskogu ongi ühingu täieõigusline peremees. Tema koosolekut nimetakse pea-

koosolekuks ja räägitakse sellepärast peakoosolekust kui ühingu kõrgemast võimust. Et täiskogu või peakoosolek mitte kestvalt ei saa koos viibida, ühingu asjaajamine aga vajab alalist juhtivat korraldust, siis on tarvitusel sarnane viis, et täiskogu osa omast võimust grupi liikmeile üle annab, kes niimoodi alaliselt tegutseva orgaani, n. n. juhatuse, moodustavad. — Et asjatoimetus — eriti rahaliste operatsioonidega ühinguis — palju hoolt, ausust ja vilumust nõuab, siis on täiskogule õigus jäetud, laenuühingutes isegi sunduslikuks tehtud, juhatuse juure nõuandmiseks ja kontrolleerimiseks eriline orgaan ametisse panna, see on n. n. nõukogu. Mainitud kolm asutust — täiskogu, juhatus ja nõukogu — teostavadki igaüks oma ülesande kohaselt ühingu valitsemist. Peale nende on tegeliku kontrolli teostamiseks, aruannete ja eelarvete läbivaatamiseks ning nende üle aruandmiseks valitsemisorgaanidele n. n. revisjoni-komisjon.

Täiskogu on ühingu kõrgem võimuinstants. Temast võtavad osa kõik ühingu liikmed ühesuguse hääleõigusega, vaatamata osamaksu suuruse või läbikäikude ulatuse peale. Sellega tahetakse rõhutada ühingu iseloomu, kui võrdsete õigustega kodanikkude kogu, ja ärahoida kapitalistlise elemendi võimulepääsu isikute üle. Samuti pole lubatud oma häält teisele üleanda, vaid seadus nõuab igaühe isiklikku osavõttu. — Täiskogu koosolekud on korralised ja erakorralised. Korralisi koosolekuid peetakse vähemalt kord aastas, põhikirjas määratud ajal. Erakorraliselt võib täiskogu kokku kutsutud saada igal ajal juhatuse, nõukogu või revisjonikomisjoni otsust mööda, ehk jälle $^1/_{10}$ ühingu liikmete nõudmisel. — Et täiskogu harva koos käib, siis võib ta ainult ühingu tegevuse üldise suuna ära näidata. Põhjapanevad korraldused ja tähtsamad küsimused, ühes sellega ühingu tegevuse peajoonte äramääramine — kuuluvad täiskogu kompetentsi. Näiteks: 1) juhatuse, nõukogu ja revisjonikomisjoni valimine ja nende kodukordade kinnitamine; 2) liikmete väljaheitmine; 3) põhikirja muutmine ja täiendamine; 4) aruannete ja eelarvete kinnitamine; 5) erakomisjonide ja erikapitalide asutamine; 6) ühingu tegevuse lõpetamine j. n. e. — Et suurearvulistes ühingutes kõigil liigetel raske on kokkutulla ja asju ajada (kaugus, väiksed ruumid, suur koosolejate arv j. n. e.), siis lubab seadus sarnasel korral, kui ühingu liigete arv üle 300 on, täiskogul teatud arvust liikmetest moodustada n. n. esituskogu, kes siis täiskogu asemele astub. Esituskogule antake üle kas kogu asjaajamine või ainult osa asju. Esituskogu valimise kord, liikmete arv, volituste piirid ja kestvus olgu määratud põhikirjas. — Nii täiskogu kui esituskogu otsustel on seaduslik jõud, kui nad kooskõlas seisavad seadustega ja põhikirja määrustega. Vastasel korral võivad nad huvitatult poolt protesteeritud saada.

Juhatus on täiskogu poolt valitud täidesaatev ja valitsev orgaan. Siin avaldub jälle kooperatiivile omane omavalitsuse põhimõte: liikmed ise valivad isikud, kellele usaldavad asjaajamise üldistes huvides. Ka teisest ühistegevuse põhimõttest, kollektiivsusest, peetakse siin kinni: juhatus on mitmeliikmeline, alammäär enamasti kolm. Need jagavad endi vahel kohustused: esimehe, kirjatoimetaja ja laekahoidja omad. — Juhatus on ilma eriliste volitusteta ühingu täieõigusline esitaja: käib ametiasutustega läbi, ajab kohtuprotsessid, teeb lepingud, maksab välja ja nõuab sisse kohustuste järele, palkab ning vabastab teenijaid j. n. e. Koos käib juhatus tarviduse järele, laialdase asjaajamise juures võib aga ka alaliselt asjade juures viibida. Juhatuse liikmed võivad tasu saada. Suurema asjaajamise juures on tasumaks muidugi möödapääsemata. Laialdase äritegevusega ühingutes on sagedasti juhatuse liikmeiks vastava ettevalmistusega isikud, kes kindla palga saavad. Juhatuse kohused on peaasjalikult ühingu ärilise tegevuse juhtimises ja sellepärast peavad juhatusliikmed vastavat äriala tundma: ostu-müügi ühingutes — kaubandust, laenuühingutes — pangaasjandust, kindlustusseltsides — kindlustusasjandust j. n. e. Täbaras seisukorras on sellepärast sagedasti sarnased ühingud, kus läbikäigud nii vähesed ja ühingu sissetulekud nii väiksed, et ei luba palgata asjatundjat isikut. — Et juhatus temale antud suurt usaldust kurjasti ei tarvitaks ja oma hooletuse või pahatahtlikkuse läbi ühingule kahju ei teeks, teeb seadus juhatusliikmed ühingu ees vastutavaiks. Nad vastutavad ühiselt kahjude eest, mis nende süü läbi ühingule tekkinud. Teatud garantiid pakub muidugi ka see asjaolu, et juhatus ühingu liikmetest koosneb, kes ise otsekohe ühingu heakäigust huvitatud. — Läinud tegevusaasta kohta seab juhatus kokku aasta aruande ja esitab selle ühes tuleva aasta eelarvega täiskogule. Juhatuse tegevuse juhtnöörid on äramääratud põhikirjas ja erilises täiskogu poolt vastuvõetud juhatuskirjas, n. n. juhatuse kodukorras.

Nõukogu, kus ta põhikirjas ettenähtud, on täiskogu poolt valitud juhatusele nõuandmiseks ja selle tegevuse kontrolleerimiseks. Ta on täiskogu esituseks juhatuse juures, on otsekui täiskogu silm valvamas juhatuse tegevuse järele. Selleks peab juhatus omalt poolt kõigiti vastu tulema: dokumendid, arved, aruanded, kassa — kõik on nõukogule alati avatud. Nõukogu liikmed võivad juhatuse koosolekutest sõnaõigusega osa võtta. Ühingu tegevuses avalduvate puuduste peale peab nõukogu juhtima juhatuse tähelpanu ja täiskogu sarnastel juhustel informeerima. Nõukogul on ka õigus täiskogu erakorralist kokkukutsumist nõuda. Meie ühispankade normaal-põhikirjas loeme: „Nõukogu ülesandeks on: üldine valve selle järele, et ühingu põhikirja piirides asju aetaks, niisama ka ühingu kassa, arvepidamise ja aru-

ande revideerimine igal ajal oma äranägemise järele, kuid mitte harvemini kui üks kord iga kolme kuu jooksul". — Nõukogu liikmete alammäär on harilikult kolm, kes endi seast esimehe ja tema abi valivad. Enamasti valitakse nii nõukogu kui juhatus kolme aasta peale. Koos käib nõukogu tarviduse järele. Liikmed võivad tasu saada või ka elukutselised, kindla palgaga olla. Et nõukogu liikmed endi kohuseid tõsiselt võtaks, käivad nad vastutuse alla juhatusliikmetega ühesugustel alustel. Nõukogu tegevus ja võimupiirid on ettenähtud põhikirjas ja sellekohases täiskogu poolt vastuvõetud juhatuskirjas või kodukorras.

Revisjoni-komisjon valitakse täiskogu poolt enamasti ühe aasta peale ja seisab koos mitte vähem kui kolmest isikust, kes endi vahel kohustused jagavad. Juhatuse ja nõukogu liikmed ei tohi revisjoni-komisjoni kuuluda. „Revisjoni-komisjonil on ülesandeks aruannete ja eelarvete läbivaatamine ja nende üle otsuste andmine täiskogule, kui ka ühingu varanduse ja kõigi tegevusharude faktiline revideerimine, milleks tal on õigus juhatuselt ja nõukogult kõiki tarvilikke teateid nõutada" (Ühistegevusseadus). Juhatuse poolt kokkuseatud ja nõukogu poolt läbivaadatud ühingu aasta aruande arutab revisjoni-komisjon omakorda läbi ning lisab sellele oma arvamise juure. Kui revisjoni-komisjon ühingu tegevuses korratusi leiab, võib ta juhatuselt täiskogu kokkukutsumist nõuda kahe nädali jooksul. Ei täida juhatus seda nõudmist, kutsub revisjoni-komisjon ise täiskogu kokku. Peakoosolekul annab komisjon aru asjade seisukorrast ning juhib tähelpanu väärnähtuste peale ühingu tegevuses. Peakoosoleku sellekohase otsuse põhjal võivad revisjoni-komisjoni liikmed oma töö eest tasu saada.

Väline revisjon on sunduslik kõigile ühistegelistele asutustele veel peale ülemalkirjeldatud koduste revideerimiste revisjoni-komisjoni poolt. Sünnib see järgmistel põhjustel. Ühingute liikmeskonnas (eriti maa-ühingutes) puuduvad sagedasti vastava ettevalmistusega (juriidilise, kaubanduslise, arvepidamise) isikud, kes eduga võiksid juhatuse, nõukogu ja revisjoni-komisjoni ülesandeid täita. Tuleb ette sagedaid vääratusi asjatundmatuse, hooletuse, vahest koguni kuritahtlikkuse tagajärjel. Peale ühingu enese otsekoheste huvide on kolmandatel isikutel ja riigil omad huvid, millede suhtes kodanikud sagedasti küllalt teadlikud pole. Sellepärast asendab seadus kõik ühistegelised asutused peale nende endi koduse revisjoni veel sundusliku välise revisjoni alla sellekohaste revisjoniliitude poolt, mis ühistegeliste asutuste eneste poolt loodud, kuid tegutsevad siseministri otsekohese järelvalve all. Iga ühistegeline ettevõte peab olema ühe revisjoniliidu liikmeks. Revideerimise aja ja korra määrab oma liigete juures kindlaks iga revisjoniliidu juhatus ise, silmaspidades, et iga liikme

revideerimine tingimata sünniks vähemalt üks kord kahe aasta jooksul. Välisrevisjoni ülesandeks on selgitada: a) kas riigi fiskaalsed huvid on rahuldatud, b) kas revideeritav asutus tegutseb seaduste ja oma põhikirja järele, c) kas kolmandate isikute — kreditoride — huvid on seaduslikult kaitstud, d) kas asutuse asjaajamine on korras. Revisjoni soodustamiseks on ühingute juhatused kohustatud revidentidele ettenäitama kõik varandused, mis asutusel olemas, samuti raamatud ja dokumendid kui ka revisjonil kõikipidi abiks olema. Revideerimise tagajärgede üle seatakse kokku protokoll, kuhu allakirjutavad revident ja kõik juuresolnud ühingu juhatuse ning nõukogu liikmed kui ka teised ametnikud. Selle protokolli ühes revisjoni-komisjoni otsusega kannab juhatus järgmisel peakoosolekul ühingu täiskogule ette.

e) Ühingu lõpetamine. Kestvuse poolest on ühinguid kahte liiki. Esimesed asutatakse teatud aja peale, teatud ülesannete täitmiseks; on see põhikirjas määratud aeg mööda või ülesanne täidetud, lõpeb ühingu tegevus iseenesest, kui täiskogu tegevuse jatkamist pole otsustanud ja sellekohase teadaandega registreerivale asutusele esinenud. Sarnaseid teatud aja peale asutatud ühinguid on meil koguni vähe. — Teist liiki ühingud asutatakse määramata aja peale, see on: tegevuse lõpetamise aeg pole põhikirjas ettemääratud. Sarnaste ühingute (pea kõik meie ühingud) likvideerimisest ongi jutt allpool.

Ühing lõpetatakse järgmistel juhtumistel: 1) kui täiskogu või esituskogu sellekohase otsuse teeb, 2) kui ühingu liikmete arv langeb alla seitsme, 3) kui ühing tunnistatakse maksujõuetuks.

1. Nagu ühingu tekkimine, nii on ka ta lõpetamine olenev liigete vabast tahtmisest. Ühing võib igal ajal täiskogu sellekohase otsuse põhjal lõpetatud saada. See ongi kõige harilikum ja sagedam ühingu likvideerimise viis. Põhjused võivad olla mitmesugused: ilma tõsise kaalumiseta avatud ühingu elujõuetus, halb ärijuhatus, mitterahuldavad tegevuse tagajärjed, liigete puudulik osavõtmine j. n. e. Peakoosoleku likvideerimise otsusest antakse registreerivale asutusele teada ja kuulutatakse sellest ühes kohalikus ajalehes. Likvidatsiooni läbiviimine on juhatuse kohuseks, või täiskogu valib selleks iseäralise, vähemalt kolmeliikmelise, likvideerimise-komisjoni. Likvideeriv orgaan (juhatus või komisjon) kuulub revisjoni-komisjoni kontrolli alla ja vastutab omavolilise tegevuse läbi ühingule tekkivate kahjude eest oma liikmete varandusega. Likvidaatorid müüvad ära ühingu varanduse, nõuavad sisse saadaolevad summad ja tasuvad ühingu võlad. Kui ühingu varandusest kõikide võlakohustuste täitmiseks ei jätku, siis nõutakse vastutuskohustuse põhjal liikmetelt lisamaksu. Osamakse ei makseta liikmetele enne tagasi, kui kõik ühingu võlad

kaetud. Varandusega, mis peale ühingu kohustuste katmist ja osamaksude väljamaksmist järele jääb, talitatakse nii, kuidas põhikirjas määratud. Kui likvidatsioon möödas, annavad likvidaatorid oma tegevuse üle aruande, mis täiskogule ühes revisjonikomisjoni otsusega kinnitamiseks ettepannakse. Pärast aruande kinnitamist antakse likvidatsiooni lõpetamisest registreerivale asutusele teada.

2. Meil maksva ühistegevusseaduse järele on ühingu liigete minimaalarv seitse. Kui see arv alla seitsme langeb, siis peab juhatus otsekohe täiskogu kokku kutsuma, kes ühingu tegevuse lõpetamise otsuseks teeb, kui selleks ajaks uusi liikmeid juure pole tulnud. Likvidatsiooni käik on ülemal kirjeldatud.

3. Kui ühingu maksujõuetus on avalikuks tehtud, määrab konkursi valitsus, ühingu bilansi kokkuseades, kui palju iga liige neis ühingutes, kus piiratud või piiramata vastutus sisseseatud, oma vastutuse piirides ühingu võlgade katmiseks peab maksma. Kui lõpulikul arvete tegemisel selgub, et liikmetelt saadud summast võlgade katmiseks ei jatku, siis peavad liikmed oma vastutuse piirides tarvilikke lisamakse maksma, kus juures nad solidaarselt vastutavad on. Konkursi valitsus seab nimekirja kokku, kust näha, palju igal liikmel tuleb maksta, ja annab neile seda teada. Liikmed võivad selle nõudmise vastu ühe kuu jooksul kohtus kaebtust tõsta. Nende kohta, kes kaebtust tõstnud pole või kelle kaebtus tähelpanemata jäetud, annab kohus konkursi valitsuse nõudmise peale täitmislehed välja. — Nii on ühingu maksujõuetuks jäämisel liikmete kohta koguni isesugune tähendus: nüüd alles tuleb maksvusele liikmeksastumise puhul antud vastutuse kohustus. Et selle tagajärjed liikmetele soovimatud või koguni rasked võivad olla, sellepärast püüabki seadus mitmesuguste ettevaatuse abinõudega (juhtivate isikute vastutus, sisemine ja väline kontroll) ühingute maksujõuetusse sattumist ärahoida.

3. Keskühingu korraldus.

a) Keskühingu tekkimine. Üksikühingud pole muud, kui kodanikkude koondused majandusliku tugevnemise otstarbel. Mis üksik isik ei suutnud, on tihti jõupärane paljude isikute kogule. Kuid ka üksikühing, olgugi tugevam üksikisikuist, on võrdlemisi jõuetu praegusaja laialdaste majanduslikkude ülesannete edukaks lahendamiseks. Piimaühing, näiteks, saab valmis liigete poolt kokkutoodud piima võiks ümbertöötamisega, kuid seda võid külmetusmajas alalhoida, välisturule transporteerida ja sellele seal

soodsat turgu soetada — seda juba üksikühing ei suuda. Koguni teistsuguseks kujunevad võimalused, kui hulk piimaühinguid endi üldiste ülesannete täitmiseks liitu astuvad. Suure majandusliku jõuga ühise asja juure asudes saavad nad raskustest kergesti üle. Samane lugu on tarvitajateühingutega. Ega üksikühing suuda suuremaid sisseostusi teostada, välismaadega äriühendust pidada, kallisid transportabinõusid soetada. Ostab aga küla tarvitajateühing oma kaubanatukese linna suurkaupmehelt, siis täidab ta ainult viletsa väikepoodniku aset ja ühistegevuse tähtsusest laiemas mõttes ei saa siin kõnetki olla.

Peale mainitud äriliste vahekordade on ühingutel veel hulk muid ülesandeid, millede edukas teostamine üksikühingu ulatuses raske. Iga ühing on huvitatud korrapärasest asjaajamisest, asjatundlikust nõuandest, täpsest arvepidamisest. Kuid omal jõul ametis pidada nõuandjaid-instruktoreid või ülalhoida korralikku kontrollaparaati üksikühing ei jõua. Praegusaja tööstus- ja ärielu vajab hulka harituid jõude, tihedat läbikäimist, laialdast informatsiooni, alalist ühendust ametiasutustega jne. Paljud neist asjust pole aga jõudu mööda üksikühinguile, või nõuaksid neilt ülemääraseid ohvreid. Neil põhjustel ongi seletatav ühingute püüd koonduda keskkorraldustesse, millised meil kannavad keskühingute ja liitude nimetusi.

Maksva ühistegevusseaduse järele võivad liituda niihästi ühe-kui mitmelaadilised ühingud, samuti ka ühingute liidud. Liidud asutatakse iseäralise nime (firma) all selleks otstarbeks, et neisse kuuluvad ühingud võimalikult tagajärjerikkalt endi ülesandeid võiksid täita. Liitusid võib asutada lepingu põhjal ja põhikirja alusel, samade määruste järele, mis maksvad üksikühingute kohta. Põhikirjalise liidu asutamiseks on vähemalt kolme asutajat ühingut tarvis. Põhikiri vastaku samadele nõuetele, millised ettenähtud üksikühinguile. Registreerimiseks olgu esitatud ühes põhikirjaga ka liitu kuuluvate ühingute nimestik. Igast muutusest liidu koosseisus tuleb registreerivale asutusele teatada, vastava märkuse tegemiseks registris. Ühing või liit tunnistatakse liidu liikmeks ainult siis, kui ta vastavasse registrisse on kantud. Liitu kuuluvate ühingute vahekorra määrab kindlaks põhikiri või leping. Põhikirja alusel registreeritud liidul on juriidilise isiku õigused; registreerimata lepingu põhjal asutatud liidul neid õigusi pole.

Meie ühistegelised asutused on pea erandita koondunud mitmesugustesse liitudesse ja ühingutesse. Kõige harilikum viis keskkorraldusi luua on ühingute ülesannete laadile vastavalt. Nii on meil omad keskühingud tarvitajateühingutel, kindlustusseltsidel, piimaühingutel, ühispankadel, masinatarvitajate ühingutel jne. Üksikasjalisemalt neist alamal vastavate ühingliikide kirjeldustes.

b) Keskühingu tegevus. Eelpool toonitasime, et ühingud endi äriliisi ülesandeid kõige soodsamini saavad täita vastavate keskühingute kaudu. Tarvitajateühingud saavad kaubad Eesti Tarvitajate Keskühingu kaudu, piimaühingud toimetavad endi saadused turule P. K. „Estonia" või Piimaühingute Liidu läbi, kartuliühingute asju ajab Kartuliühingute Liit j. n. e. Sarnane äriline tegutsemine ongi suurema hulga ühistegeliste keskkorralduste peaülesanne. Oma ümber koondunud ühingute majanduslikke võimeid kasvatada, nende tegevust laiemale alusele seada, sellele suuremat hoogu ja elavust anda — seda sihti taotleb tavaliselt iga keskühing. Ja selleks ongi pea kõik meil tegutsevad ühinguteliigid moodustanud endile kutsealalise keskühingu. Sarnane kutseline keskkorraldus on peaasjalikult ainult teatud ühingutegrupi huvide teenistuses. Kuid ühistegevusel on ülesandeid, mis omased ühteviisi kõigile kooperatiividele, vaatamata nende kutselisele kuuluvusele: ühistegeline instrueerimine, ühingute tegevuse revideerimine, läbikäimine valitsusasutustega, sidepidamine välismaade kooperatiivliste keskkorraldustega j. n. e. Lõpuks vajab ju laialdane majandusvorm, nagu seda on ühistegevus, tugevat vaimlist kandepinda, millest jällegi huvitatud kõik ühingud. Vaja rahvast ühistegeliselt kasvatada, vaja propageerida, kihutada, korraldada koosolekuid, kursuseid, koole, soetada kirjandust, toimetada ajakirju j. n. e.

Vastavalt mainitud kahesugustele ülesannetele esinevad ka ühistegelised keskasutused kahel kujul: ühed kitsamate ülesannetega, teatud ühistegevuse eriala kohaselt, millised on suurem hulk meie keskühinguid; teised laiema tegevusalaga, teenides kõiki kooperatiive, vaatamata nende kutselisele kuuluvusele. Neist viimaseist tegutses meil senini üksainus — Eesti Ühistegeline Liit, kui kogu Eesti ühistegevuse vaimline keskkoht. Viimasel ajal on aga põllumajanduslik ühistegevus hakanud koonduma uue keskuse — Põllumajanduslikkude Ühingute Revisjoniliidu — ümber. Üldse tuleb märkida, et läinud aastail meie kooperatiivide korraldus oli kauniste lihtne ja ülevaatlik: alumine aste — üksikühingud; teise astme moodustasid nende kutselised keskkorraldused, ja kolmas ning kõrgem — Ühistegeline Liit, üldine kõigile. Kuid viimaseil aastail, ühistegevuse laienedes ja ühingute mitmekesistudes, on tekkinud mitmed võistlevad paraleelsed asutused: masinatarvitajate ühingute kaks keskkorraldust, piimaühingutel isegi kolm, mitu revisjoniliitu j. n. e. Ei saa siiski eitada, et meie kooperatiivliste keskasutuste jaotus veel lihtne küllalt on võrreldes suuremate riikide omadega, kus lõpmatu hulga mitmesuguste ühingute juures ka keskkorralduste arv suur ja nende jaotus keerukas: ülesannete, tegevusharude, linnade, maakondade, rahvaklasside, isegi poliitilise meelsuse järele.

Meil maksva ühistegevusseaduse järele kuulub keskühingu või liidu ülesannetesse: äritalitusi toimetada, mis vastavad liitunud ühingute huvidele kui ka liidu erilistele ülesannetele; liitu kuuluvates ühingutes revisjone toime panna; igasuguseid ankeete korraldada ja nende tagajärgi avaldada; kongresse korraldada ühingutesse ja nende liitudesse puutuvate küsimuste harutamiseks; palveid avaldada vastavates asutustes; asutusi luua liidu ja temasse kuuluvate ühingute tarviduste täitmiseks; üldse igatsugu tegevust avaldada, mis ühistegevuse arendamisele on sihitud. Oma kohustuste eest vastutab liit kogu oma varandusega ja põhikirjas ettenähtud liigete lisavastutusega.

c) Keskühingu valitsemine. Keskühingute ja liitude sisemine korraldus on üldiselt sarnane üksikühingute omale, mis eelpool juba kirjeldatud. Vahe muidugi selles, et kui üksikühingutes on liikmeteks peaasjalikult üksikud (füüsilised) isikud, siis keskkorralduste liikmeteks on juriidilised isikud (ühingud, riigi- ja omavalitsuse asutused). Meil on küll ka keskkorraldusi, kus liigeteks on peale juriidiliste ka füüsilised isikud (Kartuliühingute Liit, Masinatarvitajate Keskühing), kuid need on ikkagi erandid ja sagedasti ei arvatagi sarnaseid sega-koosseisuga organisatsioone puht ühistegelisteks keskkorraldusteks. Samuti kui ühingus, on ka keskühingus valitsevad orgaanid: täiskogu (siin esituskogu), juhatus ja nõukogu. Kontroll-orgaaniks on revisjoni-komisjon. Nende asutuste vahekorrad ja võimupiirid on üldiselt joonestatud põhikirjas, kuna täpsemad instruktsioonid antakse vastavates kodukordades.

Esituskogu (üksikühingus täiskogu) koosneb liidu või keskühingu liikmeksolevate ühingute ja asutuste esitajatest. Iga liigeühing saadab vähemalt ühe esitaja, millist arvu harilikult põhikiri lubab suurendada vastavalt liikme-ühingu osamaksu suurusele, liikmete arvule, või jälle tema läbikäikude summale keskühinguga. Kuid harilikult määrab põhikiri, et see arv siiski ei tohi tõusta üle kolme. Esituskogu on liidu täieline peremees, kes tema tegevuse üldised sihid üles seab ja tähtsamad asjad ise otsustab. Esituskogu koosolek (peakoosolek) käib koos korraliselt vähemalt kord aastas, erakorraliselt aga vajaduse järele. Peakoosolekut kokkukutsuda võivad: juhatus, nõukogu, revisjonikomisjon ja teatud arv esituskogu liikmeid — Liikmed maksavad keskühingu heaks sisseastumis- ja liikme- või osamakse, milledest keskühingu kapitalid moodustatakse (põhi-, osa-, tagavara- ja erikapitalid). Liikmed kannavad enamasti lisavastutust (peale sissemakstud summade) liidu kohustuste eest. Liigete vastuvõtmise ja lahkumise tingimused on sarnased üksikühingute omadele.

Nõukogu valitakse peakoosoleku poolt juhatusele nõuandmiseks ja tema tegevuse järele valvamiseks. Nõukogu on esituskogu asemikuna kõigiti valvel liidu huvide eest. Tähtsamad küsimused otsustab nõukogu oma koosolekutel ise, kuna jooksvad talitused juhatuse hooleks jätab. — Nõukogu liigete arv on mitmesugune, enamasti mitte alla kolme, keda kolme aasta peale valitakse. Koosolekuid peetakse tarviduse järele. Nõukogu liikmed saavad enamasti tasu. Mõnes keskühingus täidavad nad ka revisjoni-komisjoni ülesandeid. — Nõukogu liikmed vastutavad ühiselt kahjude eest, mis nende tegevuseta oleku või mittekohase tegevuse läbi ühingule tekkinud.

Juhatus on liidu täidesaatvaks orgaaniks ja asjade valitsejaks ilma eriliste volitusteta. Tema kohuseks on liidu asjade otsekohene ajamine ja valitsemine liidu põhikirja ja esitajatekogu poolt kinnitatud kodukorra piirides. Juhatus koosneb juhatajatest (direktoritest), keda valib esituskogu teatud aja (enamasti 3 aasta) peale või ka määramata ajaks. Juhatusse võidakse kutsuda vastava ettevalmistusega isikuid ka väljaspoolt liikmeskonda. Töö on enamasti tasuline. Koos käiakse tarviduse järele. Juhatus ja nõukogu võtavad vastastikku üksteise koosolekutest osa, et tegevust ühtlustada ja kontrolleerida. Juhatuse liikmed vastutavad isiklikult ja solidaarselt kõigi kahjude eest, mis nad keskühingule teinud nii oma tegevuseta oleku kui ka põhikirja või kodukorra määruste rikkumise ehk seadusvastase tegevuse läbi.

Revisjoni-komisjoni valib peakoosolek nõukogu ja juhatuse tegevuse järele valvamiseks kui ka juhatuse ning nõukogu poolt kokkuseatud aruannete ja eelarvete revideerimiseks. Peale aruannete ja eelarvete läbivaatamise ja nende üle otsuste andmise peakoosolekule on revisjoni-komisjoni ülesandeks liidu varanduse ja kõikide tegevusharude faktiline revideerimine, milleks tal õigus on juhatuselt ja nõukogult kõiki tarvilikke teateid nõuda. Revisjoni-komisjon koosneb kolmest liikmest, kes enamasti ühe aasta peale valitud. Nad ei või olla samal ajal juhatuse ega nõukogu liigeteks ega ka muudeks liidu palgalisteks ametnikkudeks.

Mis veel, peale eelpool kirjeldatu, puutub liitude konstruktsiooni (põhikiri, asutamine, liikmete vastutus, lõpetamine) siis on see üldjoontes sarnane üksikühingutele. Tutvunemiseks on soovitav paar keskühingu või liidu põhikirja läbilugeda.

II. Ühingute liigid.

Kooperatiive võib liigitada mitmesugustest tunnustest väljaminnes: 1) majanduslikkude ülesannete järele, milliseid teatud kooperatiivide liik taotleb (elutarbete muretsemine, varanduste kindlustamine, krediidi soetamine j. n. e.); 2) rahvaklasside järele, kellede huvisid ühistegevus teenib (põllumeeste, käsitööliste, ametnikkude j. n. e. kooperatiivid); 3) kooperatiivide sisemise ehituse ja nende tegevuse iseloomu järele j. n. e. Kuid kõik need liigitused saavad olla ainult ligikaudsed: üks ja sama kooperatiiv võib mitut ülesannet täita ja mitme ühiskonna klassi tarbeid rahuldada. Võtame näiteks mingi alevi tarvitajateühingu: ta on ümbruse maarahva, alevielanikkude ja ka tööliste teenistuses; ta peaülesanne on kaupade nõutamine, kuid ta võtab sagedasti ka raha hoiule ja on vahetalitajaks põllusaaduste (linad, vili, munad) müügile toimetamises. Samuti leidub sellekohases kirjanduses palju lahkarvamisi kooperatiivide liigitamises nende tegevuse iseloomu järele. Enamasti igal autoril on oma jaotus. Ja kuigi sarnasel klassifikatsioonil on teatud tähtsus kooperatsiooni üldteoorias, siis tegeliku ühistegevuse tundmaõppimisel on neist raskepärastest liigituskavadest vähe kasu. Toome sellepärast alamal näiteks võrdlemisi elementaarse kooperatiivide jaotuse, milles aluseks võetud tegevuse iseloom (Ühistegevusleht Nr. 1, 1925 a.):

1. Tarvitajateühingud. Vanem ja laialdasem liik kooperatiive. Seab oma ülesandeks liikmeid-tarvitajaid varustada mitmesuguste kaupadega, kõrvaldades vaheltkauplejaid. Jõukamad ühingud lähevad endi tegevuses kaugemale ja ehitavad omad vabrikud ja tehased kaupade valmistamiseks, kõrvaldades nii ka tööstürite kasud. — Siia kuulub ka see liik ühinguid, mis oma liikmeid veel majandustarbetega varustab ja sellepärast majandusühinguteks nimetatakse. Nad ei erine enam pea milleski tarvitajateühingutest.

2. Müügiühingud. Et endi kaupadele ühiselt paremaid müügivõimalusi soetada, liituvad valmistajad ja produtseerijad sellekohastesse ühingutesse. Need ühingud on mitmel maal eriti levinud põllumajanduses (vilja-, liha-, lina-, munamüügi ühiskorraldused). Ka meil tegutsevad „Eesti lina", müügiühing „Muna" ja teised.

3. Valmistusühingud. Neid nimetatakse ka veel ümbertöötamisühinguteks, sest et nad tooresaineid valmisproduktideks ümbertöötavad. Meil tegutsevad nad peaasjalikult põllumajanduse alal. Siia kuuluvad piimaühingud, kartuliühingud, linaharimisühingud. Nende eesmärk on tööstust ühiselt paremini organiseerida ja ülesostjate ning eraettevõtjate kasud produtseerijaile endile hoida. Enamasti saadavad nad ka produktid ühiselt turule, nii et nad ühtlasi müügiühingute ülesandeid täidavad.

4. Ühispangad. Nende ülesanne on liigete laenutarvidust rahuldada. Nad töötavad enamasti kehvemate kihtide keskel (väiketööstus, väikepõllupidamine), kellele harilikud pangad laenu ei võimalda; ehk kuigi annavad, siis laenutarvitajale mittejõukohase protsendiga. Need kooperatiivid on meil enam tuntud laenuhoiu ja krediitühingute nime all.

5. Kindlustusühingud. Õnnetute juhuste puhul tekkivate kahjude katmiseks on kasulik liituda, sest õnnetused ei juhtu ju kõigil korraga, ja hulgal on kerge ühele või mõnele juhtunud kahjud tasuda. Vanemad sedaliiki ühingud on meil tulekinnitusseltsid. Uuemad ühingud toimivad mitmesuguseid kindlustusi: tule, rahe, loomataudi, haiguse, surma j. n. e. puhul.

6. Tööühingud. Juba vanasti püüdsid töötajad kihid endi seisukorda parandada ühistöö organiseerimise teel mitmesugustel aladel. Tekkisid põllutööliste, ehitustööliste, sadamatööliste j. m. ühingud või artellid. Ka meil töötavad suuremates linnades käsitööliste (rätsepate, kingseppade) ühingud. Kuid üldiselt on meil neid ühinguid vähe.

7. Ehitusühingud. Et eriti suurtes linnades elanikud korteripuuduse all kannatavad, siis katsutakse ka siin ühistegevuse kaudu parandust tuua. Et suured majad mitme korteriga odavamad tulevad kui väiksed ühekorterilised, siis liituvad mitmed peavarju vajajad ühingusse ühisel jõul maja ehitamiseks. Ühingud kasutavad ka riiklist laenu ja muid soodustusi. Sarnased majadeehituse ühingud tegutsevad ka meil suuremates linnades.

Alljärgnevas ühingute kirjelduses loobume igasugusest teoreetilisest gruppeerimisest ja vaatleme kooperatiive tegelikus elus tuntud liikide korras.

1. Tarvitajate- ja majandusühingud.

Nende kahe kooperatiivide liigiga seltsib meil veel kolmas — põllumeesteseltside kaubandusosakonnad. Esiotsa erinesid nad üksteisest omalt tegevuslaadilt, kuid ajajooksul on see vahe märksa nivilleerunud. Kaubatarvitajate või lühidalt tarvitajate ühinguteks nimetati kooperatiive, kes endi ülesandeks seadsid liigete varustamise tarbeainetega (sool, suhkur, jahu, heeringad j. n. e.) Majandusühingute ülesanne oli aga põllumehi kui ka muid kodanikkudekihte varustada tähtsamate majandustarbetega (majariistad, masinad, väetised, loomatoit j. n. e.) Samal otstarbel asutati ka mõnelpool põllumeesteseltside juure kaubandusosakonnad. Linnades asuvad majandusühingud on endi erilise laadi senini enamvähem alalhoidnud, kuid maalasuvatest on paljud tarvitajate ühingute ülesandeid täita võtnud. Teisest küljest on tarvitajateühingud hakanud endi liikmete nõudeid ka majandustarbetes rahuldama. See on ka arusaadav, sest iga maal asuv kauplus püüab oma ringkonda varustada jõudumööda kõigi majapidamises tarvisminevate kaupadega, olgu need siis majandustarbed või toiduained. Sedasama tuleb toonitada ka põllumeesteseltside kaubandusosakondade suhtes. Nii on tegevusalad mitmeti ühtlustunud ja kõik kolm ühinguteliiki on saanud üldise nimetuse — ostumüügi ühingud. Paljud tarvitajate- ning majandusühingud töötavad isegi ühisel normaal-põhikirjal. Käesolevas kirjelduses vaatleme neid kooperatiive sellepärast ka ühiselt.

a) Tarvitajateühingute tekkimine Inglismaal. Uuema aja ühistegevuse vormidest on tarvitajateühingud kõige vanemad. Nendega algaski ühistegevus praegusaja mõttes. Nad tekkisid Inglismaal läinud aastasaja algupoolel. Nende asutajaks, sellega ühistegevuse isaks, oli inglise vabrikant Robert Oven. — Oven kasvas üles töölisperekonnas ja tundis sellepärast hästi tolleaegse inglise töölise viletsat seisukorda. Ise vabriku omanikuks saades tegi see haruldaselt ideeline inimene omale ülesandeks tööliste seisukorra parandamisel tööle asuda. Oma vabrikus viis ta selle aja kohta suured uuendused töötingimustes läbi ja soovitas seda ka teistele töösturitele, kuid Oveni hea eesmärk ei leidnud jälgijaid. Arendades oma ideed, kavatses Oven algatada koguni uut ühiskondlist korda, kus kõik teeksid tööd ja poleks rõhujaid ega rõhutuid. Oma ideede elluviimiseks ostis ta Ameerikas 1824 a. suure maatüki ja hakkas seal organiseerima ühiselulist asundust, mille elanikud pidid ühiselt töötama ja ühiselt endi töösaadusi tarvitama. Kuid nagu mitmel pool muialgi, osutus sarnane liikmete ühtlusel põhjenev kommuun ka siin eluvõimetuks. Oven

pidi sedapuhku oma idee teostamisest loobuma ja pööras Inglismaale tagasi. — Äranähes, et heategevuse abil sarnast suurt ülesannet vaevalt võimalik on teostada, kutsus Oven töölisi üles ise ühiskassasid asutama, et niimoodi omakogutud kapitalidega pärast ühiskommuune luua. Sarnaseid ühiskassasid tekkiski tööliste keskel mitmel pool. Neisse maksid liikmed aeg-ajalt väikseid makse. Et rutem raha koguda, hakkasid need kassad pärastpoole väikestviisi tarbeainetega kauplema. See ongi pärastiste ühiskaupluste algus. Läinud aastasaja kolmekümnendatel aastatel oli inglise vabrikutööliste ringkondis sarnaseid ühinguid juba mõnisada. Kuid liikumine sel kujul, nagu ta alguse sai Robert Ovenilt, oli liig teoreetiline ja eluvõõras; sellepärast polnud ka siin ja seal tekkinud ühingud kuigi elulised. Neid tärkas ja hävines, kuni tehtud vigadest õppides tegelased ise omandasid praktilisemad mõtted ja võtted.

Eriti suured teened ühistegelise liikumise praktilisele alusele rajamisel on Rochdale (Lancaschire maak.) linnakese kudumistöölistel. Nemad asutasid 1844 a. ühingu, mis omas ühiskaupluses maksma pani põhimõtted, millised praegugi ühistegevuse aluseks loetakse. Toome neist n. n. Rochdale põhimõtteist tähtsamad:

1) Kaupasid müüdagu ainult puhta raha eest. Tihti pahandatakse, miks kooperatiiv võlgu ei müü. Kuid võlgu müügist pole küll kummagil poolel kasu, mõlemil aga kahju. Võlguostja sattub varem või hiljem hätta, sest „kahte pead ühe kõrre otsas“ tal ju millalgi kasvama ei hakka. Võlgu aga armastavad teha harilikult just nõrgemad iseloomud, kes ei mõtle, et „võlg on võõra oma“. Nad võtavad kuni võimalik, ja siis tuleb harilikult „pill pikast ilust“. Erakaupmehed tarvitavad võlguvõtjatega isesuguseid võtteid: annavad neile halvemat kaupa või vähema kaaluga, võtavad neilt raha asemel odavasti hinnatuid produkte j. n. e. Ühiskauplus sarnaseid võtteid ei tarvita ja temal tuleb palju võlgasid otse „korstnasse kirjutada“. Võlgu müümisega väheneb ühingu kapital, ei saa kaupasid sisseosta ega äri laiendada. Tuleb omal võlgu hakata võtma ja selle pealt protsenta maksta, mis kauba omakorda kallimaks teeb. Nii saavad kahju ka need liikmed, kes alati raha eest ostavad. On veel teatud halbtus selles, et võlgusaamise võimalus avatleb ostma ja tarvitama rohkem, kui just hädapärast vaja. Sellele veetlusele alluvad kergesti jällegi nõrgad iseloomud. Ja neid on alati palju. — Nii on võlgumüük igast küljest ainult kahjulik. Ühingud, kes võlgu müüvad, pole pikaealised või hingitsevad vaevalt päevast päeva. Krediidi saamine on küll loomulik nähtus, kuid selleks ülesandeks on olemas erilised asutused, ühiskauplustelt seda ei saa nõuda.

2) Kaupasid müüdagu kohalikkude turuhindadega. Tihti nurisetakse, et milleks siis ühiskauplus, kui odavamalt ei müü. Kuid see oleks libe tee, mis ühingu kahtlemata allamäge viiks. Kauplemise asi on sarnane, et vahest saab kasu, vahest aga kahju. Siis veel ettenägemata juhused, nagu kauba rikkiminekud, tulikahjud, vargused, kuritarvidused, moe vananemine j. n. e. Harilikud turuhinnad on ajajooksul nii kujunenud, et nendes ka juhtuvad kahjud on arvestatud. Kui nüüd alla seda müüma hakata, siis pole millegagi katta ettetulevaid kahjusid. Kauplus jääb kapitalikehvaks ja hakkab kiratsema. Kui aga veel erakaupmehed võistluse mõttes mõningate kaupade hinde alla suruvad, siis tuleb ühingul seniseid hindasid veelgi alandada, et ostjaid kinni pidada. Ja see oleks lõpu algus. Sellepärast müüdagu parem ka ühiskaupluses turuhinnaga. — Teisest küljest ei lähe ühiskaupluse tulud selle läbi kuidagi kaduma, kui ta turuhindadest kinni peab. Odavamalt ostes saaks liige küll iga ostuga natuke kasu, kuid see vähene raha kaoks tähelpanemata käte vahelt. Koguni teine asi on, kui liige äriaasta lõpul suurema summa oma ostudeks kulutatud rahast korraga ostukasuna tagasi saab. Liikmele on ühiskaupluse tulu sel viisil tunduvam.

3) Kaupa müüdagu liigetele kui ka mitteliigetele. Ka selle küsimuse juures on palju vaieldud. Saksamaal viisid erakaupmehed isegi seaduse läbi, et kooperatiivid võivad kaupa müüa ainult liigetele. Juba see näitab, et eraettevõtjad kõigile müümises kooperatiivide laienemist kartsid. Ja see on ka tõesti nii. Üks Brüsseli tarvitajateühingu „Rahvamaja“ tegelastest ütleb: „Meie leiba süües omandavad inimesed aegupidi ka mõndagi meie põhimõtteist“. Rahvas harjub ühingu poes käima, suurendab oma ostudega selle läbikäiku, tutvuneb ühiskaupluse headustega ja hakkab pärast ka ise liikmeks. Mõned kooperatiivid maksavad ka mitteliigetele ostukasu, kuid vähemat kui liigetele. Sarnasel juhusel võib nii toimetada: kasvatada ostukasu kuni liikmemaksu suuruseni ja siis ostjale ettepanna liikmeks hakata.

4) Puhtkasu jagatakse vastavalt likmete ostusummadele. Esimesed ühiskauplused jagasid puhtkasu liikmetele nende osamaksu suuruse järele, nagu seda teevad praegu aktsiaseltsid. Kuid varsti märgati, et sarnane jagamise viis pole ühistegevuse seisukohalt ei õiglane ega ka kasulik. Kasu tekkib kaupade müügist ja kuulub sellele, kes ta on loonud. Loonud kasu on aga just kaubaostja, aga mitte see, kes küll osamaksu ära maksnud, aga ise erapoest ostmas käib. Temal on küll õigus saada oma osamaksu pealt kapitali protsenti, aga mitte ostukasu. Järjelikult on õigem dividende maksta vastavalt ostusummadele. Viimane viis on ka ainuüksi ühingule kasulik, sest nii saab liige

otsekohe huvitatud läbikäigu suurusest ühinguga, mille tõttu ta omad kaubad ainult ühingu poest ostab. Kauba läbikäik ja ühingu majanduslik võime aga nii suurenevad.

5) Osamaksud olgu mõõdukad ja nende jaokaupa tasumine võimalik. Et kõigile võimaldada liikmeksastumist, ei tohi osamaks kõrge olla. Muidu muutub kooperatiiv jõukamate asutuseks. Samades huvides — et ka kehvematele juurepääsu võimaldada — olgu lubatud osamaksud täiendada jaokaupa. Kuni osamaksu täissaamiseni on lubatud ka liikme dividendid temale väljamaksmise asemel täiendatava osa juure arvata. Nii omandab ka kehv inimene ilma tunduvate raskusteta liikme õigused.

6) Igal liikmel ainult üks hääl, vaatamata osade arvule. Siin kriipsutatakse jälle alla kooperatiivi erinevat iseloomu puht kapitalistlistest ettevõtetest. Viimastes oleneb häälte arv osamaksude või aktsiate arvust, esimestes aga on maksev põhimõte „üks isik, üks hääl". Aktsiaseltsides on eelplaanil kapital, kooperatiivides isik. Ühing seisab isikute, aga mitte kapitali teenistuses. Seda nõuab juba ühistegevuse mõte.

7) Asjaajamine olgu demokraatlik. On väga tähtis, et demokratism avalduks kogu ühingu asjaajamises. Selleks ju nihutatakse kooperatiivis isik eelplaanile, et ta ennast maksma paneks. Loidus, tagasihoidmine, teiste hooleks jätmine on mürk ühingu organismile. Kõik liikmed võtku osa valimistest. Juhatuse, nõukogu ja revisjoni-komisjoni valimised põhjenegu valjul demokraatlikkusel. Iga liige võtku osa ühingu elust, tundku ennast vastutavana ühingu heakäigu eest. Kui keegi leiab asjaajamises puudusi, lohakusi, kuritarvitusi — teatagu sellest peakoosolekule, nõudku vajaduse puhul selle erakorralist kokkukutsumist.

Ülemaltoodud n. n. „Rochdale põhimõtted" näivad praegu mitmeti nagu juba iseenesest mõistetavad ja võib paista, et pole vaja suurt leidlikkust nende avamiseks. Kuid ei tule unustada, et meieaja ühistegevusel on juba sajaaastane praktika seljataga. Alguses aga tulid tegelastel need mõtted ja võtted elust enesest kokku koguda, tehes eksisamme ja kannatades nende tagajärgi. Pettumusi tuli läbielada palju, sest ülesseatud eesmärk oli liig unistuslik. Esialgne inglise tööliste ühistegevuse lõpusiht oli ju ei enam ega vähem, kui koguda raha ühiseluliste asulate — kommuunide asutamiseks. kus valitseks töö ja rõõm, kus ei oleks rikkaid ega vaeseid. Karm tegelik elu kärpis neist unistustest lõpmata palju maha, kuni järele jäi kaunis proosalik, kuid tegelikus elus läbiviidav printsiip: ühise majandamise ja vastastikkuse kasvatamise läbi töötavate kihtide olukorda parandada. Uue ideaalsema ilmakorra loomise kavatsustest ühistegevuse abil tuli loo-

buda, laskudes tegeliku elu võimaluste tasapinnale. Vastavalt sihtide suuna muutmisele tulid tegevuseks otsida uued põhimõtted — ja selles võlgnevad järeltulejad põlved palju tänu „Rochdale ausatele teerajajatele", nagu nimetasid endid need 28 kudumistöölist, kes 21. dets. 1844 a. avasid väikese ühiskaupluse kodulinna kõrvalises uulitsas, rajades endi tegevuse ülemaltoodud põhimõtteile. — Uus liikumine levines ruttu kõigil Euroopa mail, jõudes paarikümne aasta jooksul ka meie kodumaale.

c) Tarvitajateühingud Eestis. Esimesed tarvitajateühingud kodumaa linnades — Tallinnas, Tartus ja Pärnus — asutati meie saksasoost kodanikkude eestvõttel juba 1866 a. Tarvitajateühingute mõte tuli meile mitte otse Inglismaalt, vaid Saksamaa kaudu, kellega meie sakslased alalises majanduslises ühenduses olid. Võttis aga veel aastakümneid aega, enne kui tekkima hakkasid tarvitajateühingud eestlaste endi keskel. Viivitavaiks ja takistavaiks põhjusteks olid meie rahva tolleaegne vaimline ja majandusline madal järg, avalikkude tegelaste puudus, viletsad õiguslised olud j. n. e. Kuid eeskuju oli juba näha ja aegupidi arenes mõte ka maarahva enamharitud liikmete peades. Pärnu ja Viljandi põllumeesteseltsides rõhutas C. R. Jakobson kaubanduseosakondade asutamise mõtet, mis küll Jakobsoni surma tõttu teostamata jäi. Tagajärjekamaks osutus kooliõpetaja Villem Pakleri tegevus, kelle algatusel asutatigi esimene Eesti tarvitajateühing Antslas, Võrumaal, 1903 a. Sellega oli algatus tehtud ja veel samal aastal tekkisid ühingud Sindis, Pärnumaal, Kolga-Jaanis, Viljandimaal ja Raplas, Harjumaal. Järgneva kümne aasta jooksul, kuni ilmasõja alguseni, kujunes tarvitajate- ja muude ostumüügi ühingute arv järgmiselt:

Aasta	Üh. arv	Aasta	Üh. arv
1903	3	1909	63
1904	5	1910	80
1905	11	1911	100
1906	18	1912	113
1907	33	1913	131
1908	47	1914	138

Nagu toodud arvudest selgub, kasvas tarvitajate ühistegevus Eestis esimese kümne aasta jooksul sedavõrd, et umbes iga 10.000 elaniku kohta juba üks ühing tuli. Edenemist soodustasid suurel määral ajakirjandus oma kaasatundva ergutamisega ja põl-

lumeesteseltsid endi tegevusega. Viimased aitasid tegelikult liikumisele kaasa, asutades seltside juure kaubandusosakondi.

Meie maa ebasoodsate tingimuste kohaselt (viletsad teed, rahva kehvus ja õredus) olid tekkinud ühingud võrdlemisi väikse liikmete arvuga, nii et keskmiselt ühingu kohta vaevalt poolteistsada liiget tuli. Ka ei saanud kaugeltki kõik ühingud elujõulisteks, vaid paljud lõpetasid mitmesugustel põhjustel tegevuse varsti, teised suikusid mõneaegse tegutsemise järele surmale. Eriti ei tahtnud suuremates linnades — Tallinnas, Tartus, Pärnus, Valgas — tarvitajateühingud edeneda. Tuli neil siin ju võistelda väljaarenenud erakaubandusega. Ka maa ühingute keskel olid äpardused sagedad.

Kokkuvarisemise põhjused olid mitmesugused: asjatundlikkude tegelaste puudus, kapitalikehvus, liikmete leigus, võlgu müümine ja ostmine j. n. e. Kõige raskemini andis end tunda osavate ja ausate juhtide puudus, nii et hea ärijuht oli tolleaegsetes oludes harulduseks. Oldi sunnitud läbi ajama odavate, juhusliste jõududega. Samuti lonkas arvepidamine asjatundlikkude raamatupidajate puudusel. Juhatuse ja nõukogu liikmetel puudus samuti oskus, sagedasti aga ka hool ja tahtmine äritegevuses korralikku kontrolli maksma panna. Juhtuvaid korratusi ja puudujääke püüti tihti liikmete eest varjata, kuni vähegi võimalik. Selle tõttu ei saadud ilmsikstulnud vääratuste kõrvaldamiseks õigel ajal samme astuda. — Teisest küljest oli aga ka tolleaegne liikmeskond ilma ühistegelise kasvatuseta: osamakse tasuti visalt, nõuti võlgumüüki, taheti odavaid müügihinde, sooviti kogu ülejääki liikmetele väljajagamist, ühingu tegevusest võeti osa loiult; ühingusse tuldi ainult „kasu saama", millega toodi sinna sisse kapitalistlise ärilaad.

Ilmasõda pani ka tarvitajateühingute normaalse arenemiskäigu seisma. Ühingute arv esiotsa koguni vähenes, kuid hakkas pärastpoole jälle pikkamisi kasvama. Halvavalt mõjusid üldised hädad: krediidi puudus, hindade kõikumine, kaupade vähenemine, harjunud tööjõudude lahkumine j. n. e. Kuid sõda tõi esile ka teatud ühistegevust soodustavad tingimused: odava rahakursi tõttu oli hõlpus tasuda võlgu ja maksa makse, tarbeainete jaotamisel asetati kooperatiivid eesõigustatud seisukorda, võimalus saada ühingute kaudu hõlpsamini toiduaineid meelitas juure uusi liikmeid, seismajäänud kaupadest saadi nüüd hõlpsasti lahti, võistlus erakaupmeestega läks kergemaks j. n. e. Need asjaolud mõjusid elustavalt ühingute tegevuse peale, nii et ettevõtlikumad ja tegevusvõimsamad kooperatiivid koguni kosudagi suutsid. Selle eest läksid enam saamatumaist, kes seisukorda õieti hinnata ei suutnud, paljud hingusele. Kuid üldiselt elas meie tarvitajate ühistegevus sõjaaja enam-vähem rahuldavalt üle. — Järgmisel leheküljel ühingute arv aastate järele.

Aasta	üh. arv
1914	138
1915	130
1916	130
1917	133
1918	136

Eesti iseseisvuse ajal on tarvitajateühingud, nagu ühistegevus üldse, jõudsalt arenenud. Pole ka ime, sest tingimused selleks on võrdlemata lahedamaks muutunud. Kohe iseseisvuse esimesil päevil pandi ka meil Vene revolutsiooniaegne ühistegevusseadus maksma, millega ühistegeliste ettevõtete asutamine sai võimalikuks teadaande korras (vastandina tsaari ajale, kui ühingute asutamine oli seotud suurte raskustega). Valitsuse ainelisel ja aatelisel toetusel ning seltskonna kaasabil on ühistegevusele avarad võimalused loodud areneda ja täieneda: luua vastavad keskkorraldused, soetada ühistegeline kirjandus, avada kursused ja koolid ühistegelastele j. n. e. Kõik see pole mõju avaldamata jätnud ka tarvitajateühingute peale nii laienemise kui süvenemise mõttes. — Alamal ühingute arv aastate järele:

Aasta	üh. arv	Aasta	üh. arv
1918	136	1923	285
1919	192	1924	285
1920	226	1925	267
1921	260	1926	277
1922	271	1927	275

Arvud näitavad, et tarvitajate- ja majandusühingute arv iseseisvuse kestel on tõusnud enam kui kahekordseks. Mitte vähemaid edusamme on teinud neisse ühinguisse koondunud liikmete arv: kuna 1913 a. keskmine ostu-müügi ühingute liikmete arv oli ligikaudu 150, jaanuaris 1917 a. aga 161, siis kõigub see arv viimaseil aastail 400 ümber. Nii on Eesti ajal ka kõneallolevate ühingute liikmete arv tõusnud enam kui kahekordseks ja sellega on praegu iga 11-nes vabariigi kodanik ostu-müügi ühingu liige. — Samuti on tarvitajate- ning majandusühingute läbimüügid aasta-aastalt kasvanud, nagu seda näitab järgmine tabel:

Aasta	Tegutsevate ühingute arv	Läbimüük
1921	250	1.135.276.000
1922	255	1.592.236.000
1923	263	2.038.147.000
1924	267	2.423.144.000
1925	277	2.775.325.000
1926	275	2.786.182.000

Ostu-müügi ühingute arenemiskäiku jälgides selgub järgmine üldpilt: esimestel omariikluse aastatel laieneb ühistegevus igas suunas, kasvab nii ühingute kui liikmete arv ning suurenevad läbimüügid; viimastel aastatel jääb hoogne edenemine seisma, nii ühingute kui liikmete arv näitab isegi tagasiminekut, kuna läbimüügid veel vähest juurekasvu näitavad. Selle nähtuse põhjustena võiks mainida järgmisi asjaolusid. Sõjaaegsete erakorraliste olude möödudes, hakkas majanduselu üldse hoogsalt arenema. Ühistegevuse teelt kõrvaldusid endised takistused ja riik ning seltskond aitasid kõigiti kaasa kooperatiivide levimisele. Rahva majanduselus tundus hoogu, mida soodustasid tolleaegsed kõrged põllusaaduste hinnad ja veel paremad tulevikulootused. Tarvitajate- ja majandusühingute edule eriti aitasid kaasa mitmed valitsusvõimude korraldused: eesõigustatud tarbeainetega varustamine, riikliste toetuslaenude jaotamine, soodustused maksustamisel j. n. e. Kui lisaks arvestada sellega, et sõjaraskuste all kokkuvajunud erakaubandus veel polnud võistlusevõimuline, siis saab ühiskaubanduse kiire areng arusaadavaks. — Normaalaegade saabumisel aga muutuvad paljud asjaolud ühiskaubanduse kahjuks. Tööstus ujutas maa jälle kaupadega üle ja nende üleküllus rõhus hinnad alla. Erakaubandus tõusis jälle jalule ning algas kibedat võistlust kooperatiiviga. Et osta hakkas saama igaltpoolt, siis loobusid paljud endi liikmekohustustest. Ära jäid kõige pealt n. n. „soola ja suhkru“ liikmed, keda enam olud ei sundinud liikmemaksusid maksma. Majanduselu stabiilsemaks muutudes kaotasid oma tähtsuse ka muud ühingute tõmbeabinõud: laenude andmine, kaubakrediitide jaotamine j. n. e. Seisukord kujunes sarnaseks, et raske on väheteadlikule hulgale tõestada ühiskaubanduse tõelikku kasu. Pealiskaudselt otsustades näib kodanikule ükskõik kust osta, ja ta teeb sellest vastavad järeldused.

Ülemalkirjeldud praegust ühiskaubanduse seisukorda halvendab omalt poolt märksa juba aastaid kestev majanduskriis. Olgugi, et sarnane nähtus ühteviisi rõhub nii ühis- kui ka erakaubandust, kuid mitmesugustel põhjustel kannatab viimane, kui rohkem painduv aparaat, esimesest vähem. Võitlusse olemasolu eest on erakaubandus rakendanud kogu oma võimed ja oskuse, ja kooperatiividel tuleb seda enam jõudu pingutada, et heitluses mitte alla jääda. Möödunud 1926 a. oligi ühiskauplustele teatud määral kriisiaastaks, sest tegutsevate ühingute arv on paari võrra alla läinud, läbimüügi kogusumma võrreldes eelmise aastaga õige vähe tõusnud, kuna tegevuse majanduslised resuldaadid õieti halbadeks osutusid: umbes 25% kõigist tarvitajate ja majandusühingutest lõpetasid oma aruande-aasta suurema või vähema puudujäägiga.

Harutusel olevas kooperatiivide liigis olid 1926 a. liikmete arvult kõige suuremad: tarvitajateühing „Oma“ Tallinnas — üle 6500 liikme, Raudteelaste Tarvitajateühing — 3700 liiget ja riigining omavalitsusasutuste teenijate kooperatiiv „Ait“ — üle 3000 liikme. Kõige vähem liikmete arv oli Sooniste valla tarvitajateühingul — 17 liiget. Omalt tegevuselt kõige laialdasem oli Pärnu Majandusühing: kauba läbimüük ligi 239 miljoni marka, omakapitale üle 30 miljoni marga, kinnis- ja vallasvara 35 miljoni väärtuses, tegevuse ülejääk üle 500 tuhande marga.

Peale sisseostu operatsioonide on tarvitajate- ning majandusühingud omariikluse päevil kaaluvalt kaasa aitanud mitmesuguste põllusaaduste (lina, teravili, kartulad) väljaveo organiseerimisel. Seda toimetati Eesti Tarvitajate Keskühingu kaudu, millest pikemalt allpool.

c) **Eesti Tarvitajate Keskühing.** Et tarvitajate ühistegevus ilma vastava kesk-sisseostu korralduseta kuigi edukalt ei saa töötada, vaid ainult väikepoodnikkude aset täidab, see oli ühingute tegelastele algusest peale selge. Sellepärast hakati varsti pärast esimeste tarvitajateühingute tekkimist keskühingu asutamise üle nõu pidama. Esimene sellekohane põhikiri saadeti Peterburki kinnitusele 1911 a., kuid luba ei saadud. Pärastpoole korrati neid katseid, kuid ilma tagajärgedeta. Vene valitsus nägi igas suuremas ühinemiskatses väikerahvaste poolt riiklist hädaohtu ja talitas sarnastel juhustel väga tagasihoidlikult. — Et otse sel teel võimalik polnud, siis püüti kaudselt hädalist tarvet lahendada. Nimelt loodi ringkondade kaupa ühingutevahelised sisseostu punktid või ringid, mis suuremal määral otsekohe väljamaalt ja vabrikutest kaupa tellisid. Nii tekkis Viljandi tarvitajateühingu algatusel kitsarööpalise raudtee piirkonnas laialdane Viljandi — Türi — Paide osturing, millest osa võtsid kuni 27 ühingut. Suurem ühisostu summa ringil oli 1915 a., ulatudes 95 tuhande rublani. Teine suurem osturing tegutses 1912 a. peale Tartu Eesti Majandusühingu juures, kuni 12 liikmega. Suurem läbikäik Tartu ringil oli 1913 a., tõustes üle 300 tuhande rubla. Virumaal toimetas ühingute ühisostusid Rakvere tarvitajateühing „Jõud“.

Samal ajal kui ühingud piirkondade viisi püüdsid koonduda, ei jäetud ka üldise keskkorralduse mõtet unustusse. Viljandi — Türi—Paide osturingi kuuluvad ühingud töötasid välja sellekohase osaühingu põhikirja kava, mida notaariaalselt kavatseti kinnitada. Uue ostukorralduse nimeks võeti „Kooperaator“. Põhikiri nägi ette liikmete poolt osamaksu ja lisavastutust. Viimane kohustus paistis ühingutele kardetavana, ja asi jäi soiku. — Järgmine üldise sisseostukorralduse loomise katse kuulub vahepeal Tallinnas tegevusse astunud „Ühistegevuse Büroole“. Viimane seadis uue

osaühingu põhikirja kava kokku ja kutsus ühingute esitajad Tallinna nõupidamisele. Teaatrimaja „Estoonia" ruumides peetud koosolekul 1913 a. septembris otsustatigi asutada „Kesksisseostuühing" osaühingu näol, omavahelise lepingu alusel. Loodi isegi töökorraldus ja üüriti ruumid. Kuid siis tuli ilmasõda ja asi jäi jällegi soiku.

Kui ilmsõja kestel vabamad voolud mõjule peasesid ja riigivõim tarvitajateühinguid kui riikliselt kasulikke oma-abi asutusi tundma õppis, otsustati jällegi põhikirja registreerimisega õnne katsuda. „Ühistegevuse Büroo" võttis julgust ja saatis 1916 a. algul „Tallinna Tarvitajateühingute Liidu" põhikirja ministeeriumile kinnitamiseks. Teadmata, kuidas vana korra maksvusel asi oleks kujunenud, kuid olukorra muutis põhjalikult vene revolutsioon veebruaris 1917 a. Uute võimude poolt kuulutati maksvaks ühinemise vabadus ja anti välja uus avar ühistegevusseadus. Juba sama aasta märtsis registreeriti ka „Tallinna Tarvitajateühingute Liidu" põhikiri. Aprillis peeti Tallinnas avamiskoosolek ära, kus vaatamata sõjaraskustele ja kaubapuudusele otsustati tegevust algada ajaviitmata. Sellega oli pika heitlemise järele kesküh̃ing käima pandud.

Uus kesküh̃ing algas tegevust äärmiselt raskel ajal. Sõjategevus pani kaubateed kinni ja takistas tõsisemaid kavatsusi algatamast. Terav kauba puudus ja kiire hindade tõus sigitasid hangeldamist ja spekulatsiooni. Korrapärasest äritegevusest ei saanud juttu olla. Elati päevast päeva, homse peale mõtlemata. Tuli otsida teid ja kasutada kõike võimalusi, et aga kaupa saada. Headus ega hind polnud tähtsad. Liidul aga, kui algajal, puudusid talituskapital ja krediit. Välismailt sai kaupa see, kellel oli midagi vastu anda. Siit sai alguse Liidu eksporttegevus. Ta ostis üle maa 100 tuhat puuda kartuleid kokku ja vedas Soome, kust vastu saadi silku, heeringaid, põllumajandustarbeid ja muud kaupa. Nii võis Liit oma liikmetele-ühingutele kauba muretsemises juba suurel määral abiks olla. Aasta lõpul olid tegevuse tagajärjed juba kaunis rahuldavad: läbimüük ulatas 2 miljoni rublani. — Järgneval 1918 a. oli loota lahedamaid võimalusi korrapärasemaks tegevuseks. Kuid uusi raskusi tõi Saksa okkupatsioon. Aga eluline vajadus ja tegelaste sitkus hoidsid meeleolu alal ka sellel raskel ajal. Muude seas oli uus Liit esimene, kes usaldas Eesti Ajutisele Valitsusele oma tagavaradest laenu anda ja maksusid maksa.

Järgnevatel iseseisvuse aastatel puudus poliitiline surve ja majanduslikud olud muutusid lahedamaks. Kauba puudus hakkas kaduma ja krediidi saamine muutus kergemaks. Tulid meie tarvitajate ühistegevuse rutulise tõusu aastad (1919—1923). Ühinguid asutati üle maa ja suurem osa neist töötas edukalt. Ühen-

duses sellega kasvas ka Liidu tegevus kiiresti. Kaupade ostmiseks välisraha saamise otstarbel toimetati endiselt põllusaaduste väljavedu, nüüd mitte enam üksi kartulaid, vaid ka teravilja, linu ja linaseemneid. Samal ajal asuti omatööstuse korraldamisele. Põltsamaa mõisast omandatud end. piirituse- ja õllevabrikutes pandi kartulijahu valmistus ja kohvitehas käima. Randades seati sisse tooreskala tööstused. Teistes linnades avati harukontorid. Tegevus laienes hoogsalt.

1919 a. võttis „Tallinna Tarvitajateühingute Liit" omale uueks nimeks „Eesti Tarvitajate Keskühing" või lühidalt E. T. K. Selle nime all tegutseb keskühing praegugi. — E. T. K. on üleriikline tarvitajate keskorganisatsioon. Tema liikmeteks on tarvitajate- ja majandusühingud, kalameesteühingud ning teised sellelaadilised ühistegelised asutused. Iga liige on kohustatud omandama vähemalt ühe Keskühingu osa, mille hind 25.000 väärtkindlat marka. Aasta-aastalt tuleb liikmel oma osakapitali suurendada kuni 50% aastasest läbimüügist. Peakoosolekul on igal liitunud ühingul esitajaid vastavalt tema ostusummale keskühingult. — E. T. K. ülesandeks on: kaupade suursisseost oma liikmetele; tarvitajate ühistegevuse edendamine; teadete muretsemine ühingutele kaubahindade seisukorra üle, nõu ja juhatuse andmine ning õigusteadlise abi korraldamine; kursuste, näituste, ettelugemiste, nõupidamiste ja kongresside korraldamine tarvitajate ühistegevuse alal; liikmete tegevuse revideerimine; kohtade vahetalitus ühingutele sündsate äriteenijate leidmiseks; ühenduse pidamine väljamaa ühistegeliste keskasutustega; ühistegelise omatööstuse korraldamine. — E. T. K. on Rahvusvahelise Ühistegelise Liidu ja Rahvusvahelise Tarvitajate Keskühingu liige.

Juba 1923 a. lõpupoolel meil ilmsikstulnud majanduslik kriis saatis palju ettevõtteid maksujõuetusse ja tõi raskusi ka E. T. K. tegevusele. Valitsus oli sunnitud omi krediite piirama, pankade laenuprotsendid tõusid kõrgele, mille tagajärjel äridel tuli endi tegevust talituskapitali puudusel koondada. Ka E. T. K. piiras oma tegevust rohkem otsekoheste ülesannete alale, lõpetades väljaveo operatsioonid, millised üle läksid vahepeal tekkinud sellekohastele organisatsioonidele (Kartuliühingute Liit, keskühing „Eesti Lina", müügiühing „Muna"). Nii on E. T. K. vaatamata kitsastele aegadele oma tegevust ka viimastel aastatel suutnud kaunis edukalt jatkata, nagu selgub järgmistest arvudest:

Aasta	Liikmete arv	Läbimüük miljonites
1918	78	4,2
1919	156	38,4
1920	225	210,9

Aasta	Liikmete arv	Läbimüük miljonites
1921	250	885,6
1922	255	1.538,8
1923	263	1.213,3
1924	268	1.215,2
1925	277	1.435,9
1926	273	1.427,1

Eriline tähtsus on E. T. K. põllumajandusliste kaupade muretsemise alal. Keskühingu liikmetest on kaugelt suurem osa maaühinguid, kus liikmeteks põllupidajad; viimaste varustamise peale ongi Keskühingu poolt suurt rõhku pandud. Tähtsamate põllumajanduslikkude kaupade — nagu kunstväetiste, jõutoitude ja põllutööriistade — muretsemisest on 60—90% E. T. K. käes. Selle kohta mõned arvud. E. T. K. müüs:

Aastal	Kunstväetist puuda	Jõutoitu puuda	Põllutööriistu miljoni eest
1922	456.000	31.000	96
1923	614.000	77.000	134
1924	973.000	188.000	43
1925	1.861.000	410.000	95
1926	1.408.000	453.000	114

E. T. K. omatööstusest võib praegu mainida: kalatööstusi kodumaa randades ja kohvi- ning veinitehaseid ühes aiandusega Põltsamaa mõisas. E. T. K. kalatööstuse andmed leiduvad allpool kalameeste ühingute kirjelduses. Toome siin ainult mõned arvud ümbertöötatud tooreskala hulga kohta aastate järele:

1920	a.	töötati	ümber	toorest	kala	80.000 kg.
1921	„	„	„	„	„	170.000 „
1922	„	„	„	„	„	350.000 „
1923	„	„	„	„	„	370.000 „
1924	„	„	„	„	„	590.000 „
1925	„	„	„	„	„	656.000 „
1926	„	„	„	„	„	672.000 „

Kalatööstuses on E. T. K. saavutanud häid tagajärgi ja seisab praegu meil sellel alal esikohal nii tööstuse ulatuse kui ka organiseerimisvõime mõttes. — E. T. K. kohvitööstuse aastane toodang on umbes 3500 puuda ja veinitehase oma ligikaudu 3200 pangi. — E. T. K. on harukontorid ja laod pea kõigis kodumaa linnades ning tähtsamates keskkohtades.

d) Tarvitajate ühistegevuse tähtsus. Tarvitajate ühingud on vanem ja tähtsam ühistegevuse haru. Tarvitajate kooperatiivid on levinud kõigis ühiskonna kihtides, maal ja linnas, sest kaupu tarvitavad ju kõik elanikkudekihid. Oma valdava tähtsuse tõttu on tarvitajate-ühingud ka üldise tähendusega nimetuse — kooperatiivid — otsekui ainult omale usurpeerinud (sagedasti mõeldakse kooperatiivide nime all üksi tarvitajateühinguid). Tekkinud töölisringkondis, on tarvitajateühingud senini erilise tähtsusega just töötavatele hulkadele. On ju nende keskel eriti palju majanduslist häda, samuti on siin ohtralt killustatud jõudu. Esimene tingimus — majanduslik kitsikus — loob ühistegevusele tänuväärt tööpõllu; teine asjaolu — üksikute jõudude rohkus — võimaldab kooperatsioonile soodsad tegevustingimised. Ühistegevusele soodsa pinnaga on ka seletatav, et tööstusmaades on tekkinud hiigla tarvitajate kooperatiivid kümne- ja sajatuhandeliste liikmeskondadega, oma kauplustega, tehastega, majadega, maadega, ühispankadega, haigekassadega, rahvamajadega, lugemissaalidega, koolidega, kursustega, ajakirjadega j. n. e. Arusaadavalt on sarnastel hiigla organisatsioonidel suur tähtsus tööliste elus. Kooperatiivid ühes kutseühingutega on teinud Ühtu-Euroopa töölistest selle majanduslise, kultuurilise ja poliitilise teguri, mis praegu nõuab omale juhtivat kohta riiklises ja ühiskondlises elus.

Päevahuvide seisukohalt ostu-müügi ühingute tähtsust analüseerides tuuakse harilikult ette järgmised asjaolud:

1) Kooperatiivi läbi saadakse kaupa odavamalt. Harilikul teel tarvitajani jõudes käib kaup terve rea vahetalitajate kätest läbi, kes ju ometi kõik elada ja teenida tahavad; nende ülespidamiskulud liituvad loomulikult kauba hinnale juure ja tarvitaja maksab nad kinni. Viimase rahvalugemise andmete järele (1922 a.) oli Eestis kaubanduse alal tegutsevaid isikuid 44.000 hinge. Sellega iga 25 elaniku kohta üks vahetalitaja. Linnades on see arv veel suurem. Tartus näiteks tuleb iga 9 elaniku kohta üks vahetalitaja. Need inimesed ise varasid ei loo, neid peavad loova töö tegijad toitma. Ühistegeliste kaupluste praktika näitab, et üks müüja suudab 40—50 perekonda korralikult teenida. Eestis elab kuni 300 tuhat perekonda. Sellega suudaksid 6—7 tuhat müügitegelast meie rahvast korrapäraselt kaubaga varustada. Seega 5—6 korda praegusest arvust vähem. — Sarnased arvud ja kaalumused on küll väga ligikaudsed (ülemaltoodud on võetud „Ühist. Uud." Nr. 38, 1925), kuid tõendavad siiski fakti, et meil vahetalitajatega pole lugu kaugeltki normaalne.

2) Kooperatiiv müüb head kaupa ja täie kaaluga. Iga kaupmees tahab rohkem müüa ja ostjaid juure tõmmata. Parem abinõu selleks on odav hind. Ei ole muud, kui kauba

headus peab kannatama. Seepärast pole kaubandusala, kus ei oleks võltsitud ja alaväärtuslist kraami: veega lahjendatud piim, margariiniga segatud või, maisist valmistatud saiajahu, lahjad kunstväetised, idanemata seemnevili j. n. e. Samuti tuleb äriringides tihti ette püüd puuduliku kaaluga pisut „kõrvalt teenida". Sarnaste nähtustega on ühistegevus aastakümneid võidelnud, kuid kurja juur on alles: juhtuvad kujunema tingimused soodsaks — ja kohe on taim lokkamas. On ju veel kõigil meeles sõjaaegsed lood ja asjad. Kui meil praegu vähemalt normaaloludes asjad selles suhtes enam nii halvad ei ole, siis just tänu ühistegevusele, kes erakaubandust alalise võistluse abil sunnib korrektselt talitama.

3) Tarvitajate ühistegevus on vahetust ja valmistust reguleeriv tegur. Et ühiskaubandus hindu reguleerib, sai juba eelpool tähendatud. Kui vahest toonitatakse, et eraärid mõnda kaupa kooperatiividest veel odavamini müüvad, siis on see aina kiiduväärt. Kuid ei pea unustama, et põhjuseks siin on ainult võistlus. Võistluse peateguriks on aga tarvitajate organiseeritud jõud, see on kooperatiivid. Võistlus mõjub ergutavalt, karastavalt, võistlus on edu pant. Ja siin on ühistegevusel suured teened. Kapital oskab end osavasti „õiglaste hindadega" soomustada, kus ühistegevus võistlema ei pääse. Tuletame ainult meele meie värskeid tubaka- ja õllesündikaate. Tarvitajate ühistegevus seab oma ülesandeks reguleerida mitte üksi hinde, vaid korraldada kogu vahetusprotsessi. Juba eelpool oli jutt ülemäärasest vahetalitajate hulgast, mis kasuta koormana tarvitajat rõhub. Kooperatsioon tahab vahetusahelikust kõrvaldada üleliigsed lülid ja kindlustada igale kaubale tema õiglase hinna. — Kuid vahetuse reguleerimine on ainult esimene osa tarvitajate ühistegevuse ülesandeist. Teine ja tähtsam samm on end valmistuse alal maksma panna. Praeguse majanduskorra peapahe ongi selles, et valmistusalal valitseb korraldamatus. Siin toimib igaüks omaette, hea õnne peale. Sellest siis ka rasked kriisid ja vapustused. Sellesse majanduslisse ürglaande tahab ühistegevus sissetungida ja oma korraldava käega siin sihid sisse tõmmata: tarvitaja määraku, milliseid kaupu, millisel määral, millise headusega ja hinnaga ta soovib. — See on tarvitajate ühistegevuse tuleviku kava, teatud määral „majanduslik revolutsioon", mis ühistegevusel valmistusala vallates tuleks läbi teha. See on sama idee, mis Robert Oveni tiivustas. Seda ideed on senini ainult vähesel määral suudetud teostada, kuid ega see ta väärtust vähenda. Sotsialistlise Nõukogude Liidu valitsuse erilisel toetusel on sealne ühistegevus just valmistusalal palju ärateinud.

Ülemal toonitasime tarvitajate ühistegevuse üldtähtsust. Meil, kui põllumajanduslikul maal, võib eriti allakriipsutada selle ühistegevuse haru mõju põllumajandusele. Ta ongi meil peaasjali-

kult põllumajanduslik, sest tervelt 85% ostu-müügi ühingutest asub maal ja kaugelt suurem osa ühingute liikmete arvust on põlluharijad. Vaadeldes nende kaupade nimestikku, milledega Eesti Tarvitajate Keskühing omi liikmeid varustab, leiame jällegi kaaluvas enamuses just põllumajanduses tarvitatavaid artikleid. Mõned tähtsamad põllumajandustarbed (kunstväetised, jõutoidud) on pea tervena ühiskaubanduse muretseda jäänud, teistest saab suurem osa (põllutööriistad, masinad) ühiskaupluste läbi soetatud. — Peale kaupadega varustamise on ühiskaubandus põllumajandust suuresti toetanud krediidi soetamisega. Oleme oma rahvamajanduse otsustanud rajada põllukultuurile. Kuid põllupidajail endil puudub küllaldane kapital põllumajanduse ajakohasele kõrgusele tõstmiseks. Tuleb nii kodust kui välist krediiti kasutada. Selle saamiseks on ühistegelased isiklikult otsekohe ja valitsusasutuste kaudu samme astunud. Tagajärjena ongi meie põllumajandusele mitme välisriigi kui ka vabariigi valitsuse poolt krediite määratud. Selle odavaprotsendilise laenu arvel on tarvitajate ühistegevuse kaudu põllupidajad saanud kunstväetisi, jõutoite, põllutööriistu ja masinaid. Ühistegelisel vahetalitusel on siin eriti suur tähtsus selle tõttu, et tarvitaja saab hea kauba ja soodsate tingimustega. Meie alles tärkavas põllumajanduses, põlluharija kehvuse ja umbusklikkuse juures on üks kui teine ergutuseks ja julgustuseks.

Peale mainitud majanduslise tähtsuse on meie ostu-müügi ühingutel veel kaaluv rahvuskultuuriline, isegi rahvuspoliitiline tähtsus. Ajal, kui need ühingud oma tegevust algasid, oli meie rahvas majandusliselt mahatallatud, poliitiliselt rõhutud ja kultuuriliselt madalalseisev „maarahva“ mass. Rahvale võeras kirik ja kool polnud kutsutud selles hallis hulgas äratama iseteadvust ja kutsuma elule uinuvaid jõude. Sarnasteks „rahvuslisteks klubideks“ kujunesid siin ja seal tekkinud kooperatiivid, kuhu koguneti arutama majanduslisi asju, kuid kus samal ajal käsitati üldrahvuslisi ja poliitilisi küsimusi. Üksteisega mõtteid vahetades, üldiseid asju arutades ja laiema silmaringiga isikutega kokkupuutudes arenes rahvas ja harjus mõtlema, õppis elunähtusi hindama ja oma seisukorda arvustama. Harjuti püüdma majanduslise paremuse ning vaimuvalguse poole. Põlatud „maarahvas“ hakkas tõusma omile jalule, saatma lapsi koolidesse ja ehitama omi koole ning rahvamaju.

2. Laenu-hoiu ja krediitühingud.

a) Ühistegelise krediidi vajadus. Mõned aastakümned tagasi kandis põllumajandus meil veel naturaalmajanduse laadi:

maksud ja kohustused lahendati enamasti natuuras, koduses majapidamises aeti läbi oma saadustega, raha mängis talupoja elus üldse vähe rolli. Kuid viimasel ajal on tingimised märksa muutunud, oleme naturaalmajanduselt üleläinud rahamajandusele, see on sarnasele süsteemile, kus kogu majanduselu aluseks on raha. Raha on saanud sarnaseks hädatarvilikuks aineks, et ka põllumehel rahatasku igapäev kaasas olgu. Põllumehe elukutse on aga sarnane, et „kõik on küll söömapäevad, kuid kõik ei ole saamapäevad". Iseäranis viljakasvatuslise majapidamise juures tuleb ette, et kevadel, kui kõigesuuremad kulutused (väetiste, seemnete, tööriistade muret.), raha just kõige vähem sisse tuleb (karjakasvatuslise majapidamise juures on lugu parem). Kuid mitte üksi aastaaegadest ei olene sarnane sissetulekute ja väljaminekute vahe: tuleb ette suuremaid rahatarvidusi asumisel, ehitamisel, maaparandamisel, õnnetuste puhul j. n. e. Suurpõllupidaja seisukord on sarnasel juhusel parem: esiteks leidub suures majapidamises ennem rahasoetamise võimalusi (metsamüük, kõrvaltööstused) ja teiseks loevad pangad suurmajapidamisi enam krediidivõimelisteks. Väiksetel aga puudub tihti tavaline krediidivõime: nad asuvad pankade tegevuspiirkondest eemal, on neile tundmatud, paljude väiksete üksustega asjatalitus on pangale tülikas ja kulukas j. n. e.; lõpuks on meil kapitali vähesuse tõttu harilik pangaprotsent nii kõrge, et põllumajandusse asendud raha seda välja ei tee. Neil põhjustel on väikepõllupidamisele harilikkudest pankadest vähe abi. — Mis eelpool ettetoodud põllumajanduse kohta, on maksev ka väiketööstuse ja käsitööliste kui ka muude väikeettevõtjate suhtes. Käsitöölisel ja väiketöösturil on raske harilikust pangast laenu saada, kui tal puudub kohane laenukindlustus liikumata varanduse kujul. Samuti on pangale koormav asjatoimetus suure arvu väikeste klientidega. Ka pole kõrge panga laenuprotsent väikeettevõtjatele jõudumööda. Kuid väiketöösturid ja väikekauplejad vajavad ometi hädapärast krediiti tooresmaterjali soetamiseks, tööriistade nõutamiseks, kauba muretsemiseks j. n. e. Siin tuleb neile kui ka väikepõllupidajatele appi ühistegevus.

b) Ühistegelise laenukorralduse põhijooned. Kui harilik kommertspank kahtleb käsitöölist kui krediidivõimetut, siis on see panga seisukohast põhjendatud. Sisuliselt on aga ka varanduseta isikul midagi kindlustuseks pakkuda: see on tema tööjõud ja töötahe. Peale selle on ju ka kehval töölisel oma väike varandus: tööriistad, majakraam j. n. e. Pangale pole sarnased asjad küllaldane kindlustus, kuid võlgusoovija lähedases ringkonnas võivad nad seda ometi olla. Tegelikus elus tuleb ju alatasa ette, et usaldatakse võlgu isikule, keda tuntakse ausa

inimesena, tubli töömehena, väikese varanduse omanikuna j. n. e. Sarnane omavahel tuntud ja üksteist usaldav ringkond võib juba mitmelgi juhusel oma liikmeid vastastikkuse laenuga toetada. Kuid koguni kindla aluse omandab kogu laenuusalduse asi, kui ringkond huvitatuid isikuid end seob vastastikuse vastutusega. Sarnasel puhul võib võlgu usaldada ka isiklikult tundmatule, sest tema maksujõuetuse puhul vastutavad teised oma varandusega. Üks võib paljaks jääda, oma tööjõu kaotada, pahatahtlikult oma kohustuste täitmisest hoiduda — kõigiga korraga ei juhtu seda millalgi. Nii saavad üksikult krediidivõimetud ühinemise läbi krediidivõimelisteks.

Sarnased vastastikuse krediidivõimaldamise otstarbel asutatud organisatsioonid kannavad meil mitmesuguseid nimetusi: laenukassad, laenuühingud, laenu-hoiu ühingud, krediitühingud, ühispangad, rahvapangad. Sarnase laenuasutuse tegevus on harilikult kahekülgne. Esiteks — raha väljalaenamine; vastavalt selle toimingule ongi tekkinud nimetused: laenukassa, krediitühing (krediit — ladinakeelsest credere — usaldama). Teiseks raha hoiulevõtmine; sellepärast nimi laenu-hoiu ühing. Esialgne ja peaülesanne neil asutustel on küll laenuandmine, kuid mitte vähema tähtsusega on ka hoiulevõtmine: see õpetab rahvast kokkuhoidma ja raha koguma ning võimaldab vaba summadele kasuliku panipaiga. Hoiuletoojad saavad endi summade pealt kasu või dividendi, laenajad maksavad aga raha kasutamise eest protsenti. See on ka õiglane, sest raha tarvitavad nad ju kasutoovaiks talitusteks. Laenude pealt võetav protsent on suurem hoiusummade pealt maksetavast ja siit saadud vahe läheb panga talituskuludeks. Ühistegeline rahaasutus ei pea aga laenuprotsente liig kõrgele kruvima, et hoiusummade omanikele häid protsente võimaldada, nagu seda teevad aktsiapangad, kes sel moel püüavad võimalikult rohkem hoiusumme kokkutõmmata. Ühispank ei pea unustama, et tema peaülesanne on odava laenu võimaldamine; hoiusummad on selleks ainult abinõu. Hakkab ta kõrgeid protsente maksma ja laenusid ka mitteliikmetele andma, siis muutub ta aktsiapangaks, nagu seda ongi sündinud paljude ühispankadega.

Laenuasjanduses jagatakse laenusid mitmesuguste tunnuste järele. Endi otstarbe kohaselt jagunevad laenud produktiiv- ja tarvituslaenudeks. Produktiiv- või viljakad laenud on sarnased, mida tarvitatakse uute varade produtseerimiseks. Seemnevilja, kunstväetiste ja muude produtseerimisabinõude soetamiseks võetud laenud on sellega produktiivsed. Igapäiseks tarvitamiseks (toit, riie j. n. e.) laenatud raha moodustab tarvituslaenu. Kindlat vahet aga nende mõlemi grupi vahele tõmmata on võimata. — Üldiselt kasulikumad ja panga seisukohalt kindlamad on muidugi

produktiivlaenud. Seda peab ka valitsus silmas riikliste summade väljalaenamisel.

Kasutamise kestvuse suhtes jagunevad laenud lühi- ja pikaajalisteks. Esimesed antakse mõne kuu või ka aasta peale, teised aga sagedasti aastakümneteks. Tööstus-kaubanduslistes ringkondis on enam tarvitatavad esimesed, põllumajanduses aga tähtsamad viimased. Pangale raskemad võimaldada on pikaajalised laenud, sest kapital pannakse pikemaks ajaks kinni, kuna hoiuletoodud summad enamasti lühiajalised on. Pangategevuse põhireegli järele võib aga pikaajalisteks laenudeks väljaanda ainult pikaajalisi hoiusumme. — Pikaajalisi laenusid põllumajandusele on meil senini antud sellekohastest erifondidest, 1926 a. peale aga annab neid maapank.

Laenuandmiseks tarvisminevad summad ammutavad ühispangad mitmesugustest allikatest. Kõige pealt võetakse selleks liikmetelt osamaksu. (On küll ka ühistegelisi laenuasutusi, näiteks endisel Venemaal, kus vaesema rahva huvides osamaksu ei nõuta; talituskapitali laenab neile sarnasel puhul riik). Siis teeb pank ise laenusid, kas riigilt, asutustelt või eraisikutelt. Lõpuks võtab pank vabu kapitale hoiule ja laenab neid siis oma liikmetele välja. See viimane rahakogumise abinõu ongi rahvamajanduslikult kõige kasulikum ja panga seisukohalt kõige kindlam. Kõige soovitavamad on pangale pikaajalised hoiusummad, seepärast maksab pank nende pealt ka suuremat protsenti. Hoiusummade vastuvõtmise ja laenude väljaandmise teel läheb rahva käest kogutud raha jälle töötava rahva kätte tagasi. Hoiuprotsent ergutab inimesi kokkuhoidma ja oma raha mitte kodus pidama, vaid panka tooma, kus ta loovaks otstarbeks saab tarvitatud.

Laenukindlustuse viisid ühispankade praktikas on mitmesugused, olenedes laenusumma suurusest. Tähtsuseta summakesed antakse liikmetele isiklise usalduse peale, suuremate juures nõutakse käemeeste vastutust, tähtsamad summad aga laenatakse ainult vastava väärtusega varanduse pantimisel. Pant võetakse kas panka hoiule või jäetakse edasi laenaja kasutusse.

c) Ühistegeliste laenuasutuste tekkimine Saksamaal. Kuna tarvitajate ühistegevuse liikumine Inglismaalt põlveneb, on ühistegelised laenuasutused Saksamaalt pärit. Liikumine algas linna käsitööliste ning väikeettevõtjate ringkondis ja sai siit pärastpoole ülekantud põllumeeste keskele, kus jõudsasti arenema hakkas.

Vastastikuste laenuasutuste mõtte ülesvõtjaks oli õigusteadlane Schulze, keda pärast tema kodulinna Delitzschi järele Schulze-Delitzschiks hakati hüüdma. Parlamendi saadikuna õppis vabameelne ja inimesearmastaja Schulze tundma kodumaa käsitööliste ja väiketöösturíte rasket seisukorda, kes võistluses kiiresti areneva

suurtööstusega koguni jõuetuks kippusid jääma. Et käsitöölistele odavamini ja paremat tooresmaterjali võimaldada, organiseeris Schulze nende keskel sellekohased sisseostu ühingud. Ühiselt ostes võidi suuremal hulgal ja odavamini tooresmaterjali muretseda, kuid varsti tekkis uus häda: kust saada krediiti tellimiste tasumiseks. Siin tuligi Schulze õnneliku mõtte peale, ka krediidi nõutamist ühistegelisel alusel organiseerida. Nii tekkisid läinud aastasaja neljakümnendail aastail, ühel ajal tarvitajateühingutega Inglismaal, esimesed omaabil põhjenevad laenuasutused Saksamaal. Ja samuti kui tarvitajateühingud alles aegupidi kindlama ilme omandasid, nii tuli ka vastastikustel laenuasutustel pikaldane arenemisprotsess läbi teha.

Esimesed Schulze asutatud ühingud kandsid heategeva asutuste laadi: osamakse polnud, raha koguti vabatahtlikkude annete ja laenu teel. Kuid varsti selgus. et heategevusega siin kaugele ei saa. Säeti sisse osamaksud; et neid rohkem kokku tõmmata, hakati maksma dividendi. Liikmetelt nõuti piiramata vastutuse kohustust. Laenu anti väiksemate summadena ja lühikeseks ajaks. Kindlatele isikutele anti laenu ka usalduse peale, muidu nõuti käemeeste vastutust või varanduslist panti. Paremaks kindlustuseks nõuti teateid laenu otstarbe üle. Nii laenud kui ka hoiusummad olid protsentikandvad. Üldse olid hilisemad Schulzetüübilised ühingud rajatud valjule oma-abi põhimõttele. Toetust ei otsitud ega nõutud, ka riigilt mitte. Asjaajamise iseloomustuseks neis ühingutes toome järgmise tsitaadi Tammanni raamatust „Ühistegevus".

„Juba algusest peale hakati neis ühingutes teravalt silmas pidama laenupalujate isiklisi omadusi, ühtlasi laenu otstarbe järele pärides. Heategevuse ülesanded jäeti kohe kõrvale ja püüti laenude jagamine puht-asjalikule alusele seada, laenusid andes ainult isikuile, kellest teada oli, et nad oma majanduslises tegevuses korralikud ja saadud laenu viljakaks otstarbeks kasutavad. Kõige vähemad laenud (5—10 taaldrini) anti välja ilma mingi vormiliku kindlustuseta, kuid ainult tingimusel, kui teada oli, et laenusaaja on ametioskaja, tööarmastaja, aus ja korralik inimene. Laenude juures, mis ulatusid üle 10 taaldri, aga nõuti juba, kui varandusline pant puudus, käemeeste kaasvastutust äratasumiseks. Kaasvastutuses nähti ainukest võimalikku kontrolli selle üle, et laenu ainult mõistlikuks otstarbeks võetakse ja et palutud laenu suurus tõesti ettevõtte tarvidustele vastab. Kui tähelepanelikult ja hoolega ühingu juhatus laenaja varanduslise seisukorra üle ka ei valvanud, siiski võisid käemehed, s. o. laenaja lähemad elukutseseltsilised, tema majapidamist ja selle tarbeid paremini tunda. Olid ju nemad kui kaasvastutajad ka ise sellest huvitatud, et laen korralikult ära tasutaks. Käemeeste kaasvastutusel on laenu-ühi-

suse jaoks seega kahekordne väärtus: esiteks kindlustavad nad oma varandusega laenu korraliku äratasumise laenuvõtja poolt, teiseks nende otsekohene huvi sunnib valvama, et laenuvõtja ühingult nende kaasvastutusel saadud laenu mõistlikult ja otstarbekohaselt kasutaks.

Kuna Schulze-Delitzschi tegevus arenes peaasjalikult linna väikekodanlistes — käsitööliste ja väikekaupmeeste — ringkondis, rajas samal ajal Vilhelm Raiffeisen ühistegelisele väikelaenu korraldusele tee ka maale, põllumeeste keskele. Raiffeisen oli usklik ning heategevusele kalduv inimene ja temal oli raske loobuda mõttest, et heategevus nõrk alus on laiematele hulkadele rahalise abi korraldamiseks. Seepärast kordas ka tema Schulze esialgseid eksisamme, püüdes põllumajanduslist laenutarvitamist heategeval alusel korraldada. Kapitalid pidid kingituste ja protsendita laenude näol jõukamate elanikkude poolt kokku pandama, kellede käes ka ühingu juhtimine oli, kuna laenusoovijad ainult abipalujatena esinesid. Tegelik elu aga näitas varsti, et heategevusest laenutarvete rahuldamiseks kaugeltki ei küüni. Raiffeisenil tuli loobuda endiselt seisukohalt ja uusi teid põllumajandusliku laenu korraldamiseks otsida. Selleks ajaks (kuuekümnendail aastail) olid Schulze-Delitzschi-tüübilised ühingud juba lõpulikult väljakujunenud ja nende edukas tegevus näitas Raiffeisenile, millist teed tuleb minna. Omandades Schulze ühingutelt tegeliku oma-abi põhimõtte, muutis Raiffeisen ühingu konstruktsiooni vastavalt maa oludele ja oma erilistele vaadetele vastastikuse laenukorraldamise taktikas. Pärastpoole, mõlemi ühingutüübi edaspidisel arenemiskäigul, selgusid lõpulikult lahkuminekud mõlemi tüübi vahel. Nii üht kui teist tüüpi on hiljem tarvitatud eeskujuks ühistegelise laenukorralduse levinemisel muil mail. Toome allpool mõned jooned mõlemi tüübi võrdluseks.

1. Raiffeiseni ühingutes olid ainult põllumehed liikmeiks, Schulze omades aga enamalt jaolt teistest elukutsetest isikud.
2. Raiffeiseni ühingud olid kitsa piirkonnalised (kihelkond), kuna Schulze omad tegevuspiirkonda ei kitsendanud.
3. Raiffeiseni ühingud keelasid oma liikmetele teistes laenuühingutes liikmeks olemise, Schulze omad mitte.
4. Raiffeiseni ühingutes oli väike osamaks ja madalad dividendid, Schulze omades ennem vastupidi.
5. Raiffeiseni ühingud andsid ka pikaajalisi laenusid, Schulze omad aga ainult lühiajalisi.
6. Raiffeiseni ühingud andsid laenusid ainult liikmetele ja teatud otstarbeks, Schulze omad hiljem aga ka mitteliikmetele ja ilma otstarbe nimetamata.
7. Raiffeiseni ühingutes arvati kasud enamalt jaolt ühingu jagamatuks kapitaliks, Schulze omades jagati liikmetele välja.

8. Raiffeiseni ühingutes oli piiramata vastutus, Schulze omades oli aga lubatud ka piiratud vastutus.

9. Raiffeiseni ühingutes olid juhatuse ametid tasuta, Schulze omades aga tasulised.

10. Raiffeiseni ühingud toimetasid peale rahaliste operatsioonide veel mõningaid muid talitusi oma liikmete kasuks, näiteks põllusaaduste müüki. Schulze omad mitte.

Mõned eeltoodud erijooned Raiffeiseni ühingutes olid tingitud põllumajanduslikust keskkonnast, milles neil asutustel tuli töötada. Kuid paljud lahkuminekud olenesid Raiffeiseni isesugusest puht ideelise laadiga vaatest ühistegevuse peale. Nii arvas tema tingimata vajaliseks, et nii liikmed üksteist kui ka juhatus kõiki liikmeid hästi pidid tundma; selleks pidid ühingud kitsa piirkonnalised olema. Suuri osamakse ja kõrgeid dividende ei pooldanud Raiffeisen kartusel, et ühingutes võiks maad võtta kapitalistline vaim ja kasude ahnitsemine. Et ühingu kuludes kokkuhoida ja laenuprotsenti mitte kõrgeks ajada, olid juhatuse liikmete ametid tasuta. Piiramatu vastutus Raiffeiseni ühingutes oli sellepärast tarvilik, et osamaksude puudumisel omakapitalid väiksed olid; ühingu kohustusi pidi siis aitama kindlustada liikmete varandus.

Oma laenukassadest moodustas Raiffeisen maakondlised keskkassad, mis omakorda üldiseks kooperatiiv-keskpangaks (Neuviedis) koondusid. Raiffeiseni ja Schulze-Delitzschi vahel kestsid alalised vaielused endi põhimõtete õigustamiseks ja kaitsmiseks. Aeg näitas, et Schulze avaramad vaated tegelikus elus rohkem pinda leidsid, kuna Raiffeiseni põhimõtted mitmeti liig kitsarinnalisteks osutusid (näiteks piiramatu vastutus, ühingu kitsas piirkond, laenude otstarbe tõendamine). Kuid vaatamata sellele, jääb Raiffeisenile suur kultuurajalooline teene, olla põllumajanduslise kooperatsiooni idee teostajaks. Tema näitas, et väikemaapidajad omal organiseeritud jõul võivad koondada endi käsitusse tarvilised kapitalid, asuda tehnilise edu teele ja kohaneda muutunud ajanõuetele. Tema tõendas, et talumajapidamise majanduslise jõu aluseks võivad olla tema oma kogutud kapitalid. See äratas huvi ja tõukas järeletegemisele teisi rahvaid.

d) Ühistegelised laenuasutused Eestis Vene ajal. Ühistegeliste laenukassade idee sai kohalikkude sakslaste poolt varsti ka Eestisse ülekantud. Esimeseks sarnaseks asutuseks meil oli „Viljandi laenu-hoiu kassa“ 1869 a. Seesuguseid kassasid asutati meie saksa soost kodanikkude poolt veel mujalgi. Need kassad olidki eesti tegelastele esimeseks eeskujuks ning tõukeks meie endi algatustele. Juba J. V. Jannsen soovitab omas „Perno Postimehes“ laenukassade asutamist sakslaste eeskujul. Kuid ener-

gilisemalt propageeris ühistegeliste laenuasutuste ideed C. R. Jakobson. Tema surm aga takistas tol korral ülesvõetud mõtte teostamisele asumist. Nii möödus veel mõni aeg, kuni Venemaal 1897 a. uus väikelaenu seadus kinnitati ja Vene valitsus omalt poolt laenu-hoiu ühingute asutamist talurahva keskel õhutama hakkas, ka meie põllumeeste seltsidele sellekohaseid normaalpõhikirju tutvunemiseks saates. Nüüd võttis Tartu põllumeeste selts oma esimehe J. Tõnissoni algatusel küsimuse juba tegelikumalt üles. Tõnisson asus temale omase energiaga asja juure: tutvustas, ergutas ja õhutas seltsi koosolekutel kõnedega, oma „Postimehes" artiklitega ja käis ise väljamaal sealse ühistegelise laenukorraldusega tutvunemas. Raske oli uue asja vastu huvi äratada tagasihoidlikus ja umbusklikus talupojas, keda peaasjalikult vastutuse mõte heidutas. Nii liikmete kogumise kui ka registreerimise raskustest saadi üle ja 1902 a. suvel algas tegevust esimene Eesti ühistegeline rahaasutus — Tartu Eesti Laenu-Hoiu Ühing.

Esialgne umbusk uue asutuse vastu kadus pea ja Tartu ühing pääses ruttu õitsele. See õhutas järeltegemisele teised kodumaa linnad — Võru, Viljandi, Pärnu. Esimene maa laenu-hoiu ühing asutati Simunas 1904 a. Sellega oli liikumine maale üleviidud, ja hilisem laenu-hoiu ühingute tegevus areneski peaasjalikult maal. Tabel allpool näitab ühingute ja liikmete arvu aastate järele enne ilmasõda:

Aasta	üh. arv	Liikmete arv	Aasta	üh. arv	Liikmete arv
1902	1	85	1909	36	7.749
1903	2	366	1910	57	13.198
1904	7	1.091	1911	75	20.511
1905	10	1.746	1912	79	23.699
1906	10	2.424	1913	83	36.404
1907	10	3.205	1914	84	41.287
1908	16	4.420			

Tabel tõendab ühingute ja liikmete arvu järjekindlat tõusu, väljaarvatud 1905 a. revolutsiooni ja sellele järgnevad poliitilise surve aastad. Ilmasõja ajal asutati ainult 1916 a. üks laenu-hoiu ühing juure.

Veneaegsed laenu-hoiu ühingud olid teataval määral segatüübilised. Üldiselt lähenesid linna ühingud enam Schulze-Delitzschi tüübile, kuna maa ühingud jälle Raiffeiseni põhimõtteid pooldasid. Osamaksud omasid algusest peale kaaluva tähtsuse, sest oma keskpanga või riigipanga toetuse puudumisel tuli rõhku panna omakapitalide kogumisele. Ka jagati liikmetele laenusid nende osamaksude teatavakordse (2—5—10) suuruseni, mille

tõttu liikmed ise olid kõrgemast osamaksust huvitatud. Kuid dividendide asjus asuti seisukohale, et need võimalikult madalad olgu (enamasti harilik pangaprotsent). Mis peale dividendide jagamise puhtkasust üle jäi, määrati osalt ühingu tagavarakapitalide juure, osalt mitmesuguste kultuuriliste ja heategevate asutuste toetamiseks. Ühingutes oli maksev piiratud vastutus, sest kahtlevale ja ettevaatlikule eestlasele oli piiramatu vastutuse mõtegi heidutav. Asjatuks leiti meil ka see Raiffeiseni nõue, et igaüks ainult ühes ühingus võib liikmeks olla: esiteks määras veneaegne seadus liikme laenu ülemmääraks kõigest 1000 rubla, millest aga sagedasti vähe oli, ja teiseks polnud piiratud vastutuse juures mitmeski ühingus liikmeksolemine veel kellegi maksuvõimele hädaohtlik. Samuti tuli meil loobuda Raiffeiseni põhimõttest ühingu piiratud ulatuse suhtes, et juhatus ja nõukogu iga liiget isiklikult võiksid tunda: eriti linna- ja ka mitmed maa-ühingud paisusid meil varsti nii suureks, et juhtivatel jõududel võimata oli kõiki liikmeid isiklikult tunda. See nähtus leiti küll meilgi mittesoovitavaks, sest ühistegeliste laenuasutuste esitajate koosolekul Valgas 1910 a. jõuti otsusele, et iga vallale oma ühing ära kuluks, mõnele suuremale ka kaks; ainult nii oleks ühingute juhatustel ja nõukogudel võimalik laenusoovijaid ja nende majapidamisi tunda ning järelvalvet korraldada, kas laenud ka tõesti ülesantud produktiiv-otstarbeks ära kasutatakse. — Juba ühingute laialdus ja töörohkus sundis meid loobuma ka sellest Raiffeiseni põhimõttest, et ühingute juhtivad tegelased tasuta ühingu ametit pidagu: peale palgaliste alaste ametnikkude — asjaajaja, raamatupidaja, kassahoidja — tuli sagedasti tasu maksta ka juhatuse ning nõukogu liikmetele koosolekutel käimise eest.

Peale ülemal kirjeldud segatüübiliste laenu-hoiu ühingute tekkisid Eestis veel teistliiki ühistegelised laenuasutused, juba lähedalt sarnased Schulze-Delitzschi tüübile: vastastikused krediitühingud. Esimene neist asutati Tartus 1905 a., millisele järgnesid vastast. krediitühingud Valgas, Tallinnas, Viljandis, Pärnus ja teistes linnades. Need asutused tekkisid peaasjalikult linnades, Eesti kaubandus-tööstusettevõtjate ringides, nende laenutarvete rahuldamiseks. Omalt laadilt erinesid nad mitmeti tolleaegsetest puhtühistegelistest laenu-hoiu ühingutest ja lähenesid mõneski suhtes harilikkudele kommertspankadele. Nende põhikiri oli palju avaram laenu-hoiu ühingute omast: nad võisid igale liikmele anda kuni 50.000 rubla (laenu-hoiu ühingud ainult 1000 rubla) ja toimida mitmesuguseid panga operatsioone. Ühes sellega kuulusid nad ka pankade peal lasuvate kroonumaksude alla. Vastast. krediitühinguid tekkis pea igasse linna ja suuremasse alevikku. Nagu juba nimetatud, olid nad peaasjalikult kasvavate eesti äriringkonde teenistuses. Ja sedamööda, kuida neis ring-

TARTU ÜLIKOOLI

kondis esile hakkas tulema ühistegevusele väheomane puhtäriline vaim, hakkasid ka vastast. krediitühingud vahetama neile kitsaks jäänud ühistegelisi vorme rohkem avarate aktsiaseltside omade vastu. (Sellest nähtusest rohkem allpool).

Alltoodud tabel näitab vastast. krediitühingute arengut Eestis enne ilmasõda. Sõja ajal ühinguid juure ei tekkinud.

Aasta	Ühinguid	Liikmeid	Aasta	Ühinguid	Liikmeid
1905	1	327	1910	6	2.433
1906	2	454	1911	9	3.657
1907	4	1.063	1912	13	4.778
1908	5	1.473	1913	15	5.559
1909	5	1.854	1914	16	6.069

Ühistegelised laenuasutused (laenu-hoiu ja vastastikused krediitühingud) leidsid meil endi arenemiseks soodsa pinna, kuid nende edu oleks vististe veel jõudsam olnud, poleks seda takistanud mitmesugused tol ajal maksvad asjaolud. Esiteks oli ühingute asutamiskord oma keeruliste vormitäitmistega liig tüütav ja raskepärane. Raha liikumise reguleerimiseks puudusid ühingutel sellekohased keskpangad, kuid nende asutamiseks ei annud Vene valitsus luba. Nagu juba eelpool tähendatud, oli lubatav laenude ülemmäär liig madal: laenu-hoiu ühingutes 1000 rubla ja krediitühingutes 50.000 rubla. See võttis ühinguilt võimaluse omi liikmeid tarvilisel määral laenudega varustada, kuna raha jäi ühingute kassadesse seisma. Vabad summad mahutati osalt Vene riiklistesse kui ka erapankadesse, millised summad sõjaajal ühes pankadega Venemaale evakueeriti, kuhu nad jäidki. Samuti omandati palju Vene sõja- ja vabaduslaenu pabereid (tagavara kapitalide arvel oli see sunduslik), millised summad ühinguile samuti kaotsi läksid. Üldse halvasid sõda ja sellele järgnevad revolutsioon ja okkupatsioon ka ühistegeliste rahaasutuste arenemist suuresti. Rahakursi alanemine tekitas paanikat ja kihutas inimesi omi hoiusumme ühinguist välja võtma ja mujale paigutama. Enamlaste ajal olid kõik rahaasutused linnades komissaride valve all, mis nende tegevust suuresti takistas. Saksa okkupatsiooni ajal oli rahaasutustel rohkesti raskusi mitmesuguste liikvelolevate rahamärkidega (tsaari- ja duumarublad, kerenskid, oberostid j. n. e.) Kuid õnneks ei varisenud ükski ühistegeline rahaasutus nende raskuste all kokku.

e) Ühistegelised laenuasutused iseseisvas Eestis. Iseseisvuse alguks oli Eestis 84 laenu-hoiu ühingut, neist 70 maal, 14 linnas. Kuid ka linnasasuvate ühingute suurem hulk liikmeid olid maa põllumehed, seega tuleb laenu-hoiu ühinguid pidada

peaasjalikult põllumeeste pankadeks. 1. jaan. 1917 a. oli 80 laenu-hoiu ühingul (4 ühingu kohta puuduvad andmed) kokku 36.864 liiget, seega keskmiselt igal ühingul 460 — 461 liiget. Nende omakapitalide summa oli sel ajal 2.492.500 rubla, seega iga liikme kohta 67,61 r. Hoiusummade hulk ulatas neil 80 ühingul samal ajal 18.545.500 rublani, seega iga ühingu kohta keskmiselt 231.718 rubla. Väljaantud laenusid oli neil ühingutel samal ajal 11.899.700 rubla ehk ligi 57% ühingute kasutada olevaist kapitalest. Samade 80 ühingu äriseis oli 1. jaan. 1917 a. 22.277.300 rubla ehk keskmiselt ühingu kohta 265.206 rubla. — Hoiusummade eest maksti enne sõda: tähtajalistest 5%, kuude viisi arvatult 4%, jooksval arvel 3%. Laenude pealt võeti samal ajal 6—7%. Mõnes kaugemas maanurgas maksti hoiusummade pealt 2—3% ja laenude pealt võeti 5%.

Vastastikuste krediitühingute arv ulatas Vene aja lõpul 15-ni. 1. jaan. 1917 a. oli 14 vast. krediitühingul (ühe kohta puuduvad andmed) kokku 4.865 liiget, seega iga ühingu kohta 347—348 liiget. Omakapitalide summa tõusis neil samal ajal 1.625.600 rublani, seega iga liikme kohta 334,14 rubla. Hoiusummasid oli samadel ühingutel kokku 17.446.800 rubla, see on ühingu kohta keskmiselt 1.246.200 rubla. Laenusid oli välja antud 10.586.300 rubla ehk ligi 56% ühingu käsutada olevatest summadest. Samade ühingute äriseis oli 1. jaan. 1917 a. 19.798.300 rubla, seega ühingul keskmiselt 1.428.450 rubla.

Juba eelpool mainisime, et veneaegne põhikiri oli meie ühistegeliste rahaasutuste arenemisel mitmeti takistavaks kammitsaks. Eriti andis see asjaolu end tunda meie linnade kaubandus-tööstuslisis ringes, kus tekkis tarvidus laiema ulatusega laenuasutuste järele, kui seda oli veneaegne vastastikkune krediitühing. Neis ühinguis võis liige küll laenu saada kuni 50.000 rublani, kuid seda oli meie suurematele tööstus- ja kaubandusettevõtetele ikkagi vähe, iseäranis sõjaajal langenud rubla väärtuse juures. Peale selle seadis ühistegelise asutuse põhikiri nii puhtkasu jagamises kui ka muis toiminguis üles teatud kitsendused, mis tundusid takistavaina meie suurtööstuse ja suurkaubanduse alale asunud äriringkondile. Neile pole üldse kooperatsioon kohane ühinemise vorm, palju ennem on seda aktsiaselts. Kooperatiivühingute eesmärgiks on laialdaste hulkade majanduslist ja vaimlist heakäiku tõsta oma-abi, koostöötamise ja vastastikkuse vastutuse alusel. Aktsiapangad aga koguvad rahvalt hoiusumme kokku, teevad rahaga äri ja laenavad seda peaasjalikult suurematele tööstuslisile ja kaubanduslisile ettevõtteile välja, jagades puhtkasu dividendina aktsia omanikkude vahel. — Esimesena muutis põhikirja Tallinna vastastikune krediitühing 1917 a.; 1919 a. muutusid aktsiapankadeks veel Tartu, Viljandi, Pärnu, Rakvere ja mõned teised kre-

diitühingud. Nii langesid 1920 aastaks 8 suuremat krediitühingut ühistegeliste laenuasutuste reast välja, vähendades seega tunduvalt viimaste majanduslikku tähtsust.

Laenu-hoiu ühingute ja allesjäänud krediitühingute kohta tuleb tähendada, et nende arenemisel 1917—1920 aastatel ees olid tõsised takistused. Rahutute aegade ja rahaväärtuse langemise tõttu jäi hoiusummade juurevool soiku; raha hakati rohkem kodus hoidma. Teisest küljest oli ka laenude nõudmine vähene, sest põllumeestel, kellede teenistuses väikelaenu asutused peaasjalikult seisid, puudus sõjaolude tõttu võimalus oma majapidamisse uusi põllutööriistu ja masinaid muretseda. Samuti ei pakkunud segased ajad küllaldast kindlustust ehituste, maaparanduste ja muude tööde ettevõtmiseks. Üldise rahaliikumise soikujäämine, rahakursi alaline langemine, Vene pankadesse ning väärtpaberitesse mahutatud summade kaotsiminek ja muud erakorralistest oludest tingitud põhjused mõjutasid nende aastate (1917—1920) jooksul väikelaenu asutuste tõsise kiratsemise. Osa ühistegelisi laenuasutusi, nagu ülemal kirjeldud, loobus koguni endisel alusel töötamast ja muutus aktsiapankadeks. Parandust seisukorda tõi alles rahu tulek ja uue ühistegelise laenuseaduse maksmapanek.

Veneaegsete ühistegeliste laenuasutuste kohta käivate seaduste muutmisele asuti varsti pärast vabadussõja lõppu. 1920 a. 9. aprilli seadusega tühistati kõik veneaegsed krediitühingute ja väikelaenu asutuste kohta maksvad seadused ja pandi maksma ühtlased määrused kõigi ühistegeliste laenuasutuste kohta. Uus seadus kaotas senised vahed laenu-hoiu ja krediitühingute vahel, nimetades neid kõiki ühispankadeks. Viimaseid on võimalus asutada teadaande korras, kui põhikiri vastab ühistegevusseadusele (1917 a. 20. märtsi seadus kooperatiivühingute ja nende liitude kohta) ja kõneall olevale ühistegelise laenu seadusele. Et ühispankade asutamist kõigiti kergendada, seadis Eesti Ühistegeline Liit kokku sellekohase normaalpõhikirja, mis peaaegu kõigi ühispankade poolt muutmatult tarvitusele võeti.

Normaal-põhikirja järele on ühispankadel ülesandeks oma liikmetele laenu muretseda ja teisi rahalisi operatsioone toimetada ning selleks tarvilikke kapitale nõutada. Vabade summade leidumisel võib laenusid ka mitteliikmetele võimaldada. Ühispangad võivad toimetada kõiki operatsioone, mis harilikkudele pankadelegi lubatud, s. o. laenusid anda vekslite diskonteerimisel, väärtpaberite ja igasuguste kaupade ning kaubadokumentide, samuti kallismetallide ja kinnis- ning vallasvara pantimisel. Ühispankadele on lubatud laenusid välja anda ka liht-võlakohustuste vastu, millele peale laenusaaja veel käemehed vastutajaina allakirjutavad. Samuti on ühispankadele lubatud pandiksvõetud vallasvara (riistad, masinad, loomad j. n. e.) jätta pantija enese kätte hoiule,

ühes tarvitamise õigusega. — Laenud võivad olla lühi- või pikaajalised. Esimeste maksu tähtaeg ei ole üle aasta, kuna viimaste tasumise tähtaeg on 1—5 aastani. Pikaajalisi laenusid võib niipalju väljaanda, kuipalju ühispangal on omakapitale (osa-, tagavara- ja muud kapitalid) ja pikaajalisi hoiusummasid. Igale liikmele antava laenu suurus ja laenu kindlustused on ühispanga vastavate organite otsustada. Peakoosolek määrab kindlaks kohustuste summa (hoiusummad, laenud j. n. e.), mis pank oma peale võib võtta, kuid see ei tohi kõrgemale tõusta 25-kordsest omakapitalide summast. — Ühispankadesse paigutatud hoiusummasid võib sekvestreerida ainult kohtuotsuse põhjal. Laenude kindlustuseks ühispankadesse panditud varandusi ei või sekvestreerida eraisikute ega riigi võlgade pärast, ega või neid ka maksujõuetuks tunnistatud isiku või asutuse konkursi alla kuuluvaks varanduseks arvata, enne kui laen, mille kindlustuseks pant antud, ühes protsentide, kuludega ja trahvidega on lõpulikult tasutud. Ühispankadele on lubatud oma peale võtta ka igasuguste kaupade ostmist ja müümist teiste isikute ning asutuste ülesandel ja arvel, teatud vahetasu eest, tingimusel, et seesuguste vahetalituste peale mitte üle viiendiku panga omakapitalidest ei tarvitatakse.

Sellega on kõik kitsendused ja takistused kaotatud, mis veneaegsed seadused ühistegelistele laenuasutustele seadsid, ja ühispankadele on avatud õige laialdane tegevusvabadus. Nii seadus kui ka põhikiri on nii kokkuseatud, et avar ruum on jäetud ühingu enese liikmete tahtmisele, mis avaldub peakoosolekul.

Uue põhikirja järele hakati linnade ja suuremate alevite endisis laenu-hoiu ühinguis hoolega senist tegevust laiendama. Et uus seadus enam ei eristanud laenu-hoiu ja krediitühinguid, siis ühendati mitmel pool, kus seni mõlemat liiki asutused olid töötanud, need ühte, ühispanga nime all. Tegevuse laiendamiseks hakati osakapitali suurendama, määrates osamaksu alammääraks 500 m. Samuti suurendati laenuprotsenti endise 6—7 pealt 9—12 peale, ühtlasi sisseseades mõnesugused komisjonimaksud. Ühenduses sellega tõsteti ka hoiuprotsenti endise 3—4 pealt 6—8 peale, et õhutada raha hoiuletoomist. Kasvava laenunõude rahuldamiseks nõutati väljaspoolt summasid juure (Rahvapanga ja Eesti panga kaudu). Nii saadi kätte, et viimaste aastate jooksul ühispankade seisukord on märksa paranenud ja nende rahvamajanduslik tähtsus jälle tõuseb.

Meie ühispankade iseloomustuseks 1926 a. olgu alljärgnevad arvud „Ühistegevusest Eestis". — 1927 a. alguks arvati Eestis töötavate ühispankade arvu 160 peale. Peale selle mitmesuguste tööstusasutuste ametnikkude hoiu- ja laenukassad. Andmeid on kasutada 143 ühispanga kohta, millede järele neil asutustel oli: liikmeid kokku 44.708, sellega ühingu kohta keskmiselt 312; oma-

kapitale kokku 221.320.500 mrk., mis ühingu kohta teeb 1.547.695 mrk.; hoiusummasid kokku 1.109.015.600 mrk., ühingu kohta aga 7.755.350 mrk.; võlakapitalide summa 199.122.700 mrk., sellest ühingule keskmiselt 1.394.460 mrk.; väljaantud laenusi kogusummas 1.348.389.100 mrk., mis teeb ühingu kohta 9.426.500 mrk.; äriseis kõikidel kokku 2.012.454.600 mrk., seega keskmiselt ühingul 14.073.100 marka. Mainitud 143 pangast töötasid 1926 a. ülejäägiga 137 ühingut ja puudujäägiga 6 ühingut. Liikmete arv kõigub suuresti: alla 100 liikme oli 36 ühispangal, 1000—1500 liiget neljal ja üle 1500 liikme ainult kahel (Tartu) ühispangal. Liikmete koosseisu kohta on andmeid 62 ühispangalt, mis näitavad, et ligi $^2/_3$ liikmetest on põllumehed, siis ametnikke $^1/_7$ ning teisi elukutseid märksa vähemal arvul. Esikohal liikmete arvult on senini püsinud kõige vanem ühispank Eestis — Tartu Eesti Laenu-Hoiu Ühing oma 3800 liikmega; temale järgneb Kolmas Tartu Laenu-Hoiu Ühing 1900 liikmega; kõige väiksem oli Rootovo Laenu-Hoiu Ühing Petserimaal oma 19 liikmega. — Meie ühistegeliste laenuasutuste arenemiskäiku 1920—1927 a. näitab järgmine tabel:

Aasta	Ühinguid	Liikmeid	Aasta	Ühinguid	Liikmeid
1920	98	?	1924	104	30.696
1921	106	?	1925	121	37.117
1922	107	?	1926	148	39.241
1923	103	28.028	1927	160	44.708

f) Eesti Rahvapank. Kui kõigi kooperatiivide tegevuses tuleb allakriipsutada vastavate keskkorralduste tähtsust, siis seda just eriti ühistegeliste rahaasutuste elus. Praeguse laenumajanduslise ajajärgu iseloomustavaks jooneks on kiire raha ringvool, ja see pole võimalik ilma keskpankadeta. Eriti täbaras seisukorras on vast tegevust alganud ühispangad, milledel puuduvad veel hoiusummad: tarvilist kapitali võivad nad esiotsa saada ainult keskpangalt, riigipanga summadest (nagu oli Venemaal), või jälle eralaenude teel. Ka vanemad ühispangad võivad elavamal laenudenõudmise ajal rahakitsikusse sattuda, millest neid keskpank oma toetusega välja aitab. — Teisest küljest võivad mõned ühispangad täbarasse seisukorda sattuda vastupidisel põhjusel: raha tuuakse rohkem kokku, kui laenusid nõutakse. Tuleks hoiuprotsenti vähendada või raha mitmesugustesse paberitesse mahutada. Nii üks kui teine pole soovitav: madal hoiuprotsent võõrutab rahvast raha hoiule toomast, kõrgeprotsendilised paberid pole kindlad ja madalaprotsendilised pole kasulikud. — Keskpank lahendab eduga mõlemad raskused — rahapuuduse ja rahakülluse: kus raha ülemäära, sealt voolab ta keskpanka, et selle kaudu sinna juhitud saada, kus rahast puudus.

Keskpankade tähtsus ei piirdu rahaliikumise reguleerimisega oma liikmete vahel. Ühistegeline rahandus vajab alalist kontakti kapitalistliste pankade poolt organiseeritava üldise rahaturuga. On ühistegeline rahandus veel noor ja nõrk, siis vajab ta alalist raha juurdevoolu väljaspoolt. Pärastpoole tugevnedes võib tal tarvidus tekkida omi vabu kapitale kapitalistlisele rahaturule mahutada. Üksik maa ühispank aga seisab harilikult väljaspool linna äriliste rahaasutuste piirkonda ja on omas tegevuses enam-vähem eraldatud üldisest rahaturust. Sidepidamiseks kapitalistlise rahaturu ja kooperatiivlise rahanduse vahel on kohased ühistegelised keskpangad.

Ühistegelistel rahalistel keskkorraldustel on kaaluv tähtsus mitte üksi ühispankade elus, vaid kogu põllumajanduslises kooperatsioonis üldse. Kohalikkude ühispankade kaudu keskpanka voolanud summadega saavad finanseeritud muud ühistegelised asutused. Vajaduse korral tõmbab keskpank abiks riiklised summad ja erapankade krediidid. Nii on ühistegeline rahaasjandus oma keskpankadega kogu kooperatiivlise majanduse aluseks.

Meie ühistegeliste rahaasutuste koonduspüüded vene ajal ei leidnud teostamist tolleaegse valitsuse vastutulematuse pärast. Et seaduslisel alusel keskpanga asutamine võimata oli, siis ei jäänud muud teed üle, kui omavahelise lepingu teel ajutist rahaliikumise keskkorraldust luua. Sarnaseks asutuseks oli enne ilmasõda Tallinna vastast. krediitühing, kui kõige suurem tolleaegne Eesti ühistegeline rahaasutus. Ta võttis kohalikkudelt ühistegelistelt rahaasutustelt üleliigset raha hoiule ja laenas edasi neile ühingutele, kellel rahast puudus oli.

Praegune ühistegeline keskpank — Eesti Rahvapank — asutati Tallinnas 1920 a. ühistegeliste asutuste keskpangana osaühingu kujul, kus vähemalt kaks kolmandikku kapitali pidi olema ühistegeliste asutuste käes. Ühes sellega oli ka ühistegeliste asutuste esindajail panga nõukogus vähemalt kaks kolmandikku kohti kindlustatud. Füüsilistele isikutele ja mitte-kooperatiividele võidi laenusid välja anda mitte rohkem, kui neil pangas oli osakapitali ja hoiusummasid. 1925 a. aprillis muudeti Eesti Rahvapanga põhikiri, millega pank muutus puht ühistegeliseks keskpangaks. Langesid välja kõik üksikliikmed, järele jäid ainult ühistegelised ja riiklised iseseisvad ettevõtted ning omavalitsuse asutused. Nõukogu otsusega on panga tegevust piiratud peaasjalikult oma liikmete finanseerimisega. Mitteliikmetele on lubatud laenusid anda ainult tööstusettevõtetele ühingute kaubavekslite vastu ja pikemaajaliste hoiusummade omanikkudele. Esimeses järjekorras finanseerib pank kohalikke ühistegelisi laenuasutusi ja ühistegelisi keskasutusi, teises järjekorras teisi kohalikke kooperatiive. — Rahaliikumise korraldamiseks on pank loonud oma

korrespondentide võrgu, kuhu kuulusid 1925 a. lõpul 38 ühistegelist laenuasutust. Võrgus olevad pangad võivad omavahel summe välja maksta ja sisse nõuda Rahvapanga arvel, nagu oleksid nad selle osakonnad. Peale võrgusolevate ühispankade oli Rahvapangal 1925 a. lõpul veel 28 väljaspool võrku olevat korrespondenti, kes võivad korrespondeerida ainult Rahvapangaga, kuid kellel puuduvad õigused omavahel Rahvapanga arvel toimida. — Peale liikmete finanseerimise ja üldise raharingvoolu soodustamise on Rahvapank selleks tunduvalt kaasa aitanud, et riiklikud laenud — asunikkudele tarbvara muretsemiseks ja kalameestele püügiabinõude soetamiseks — ühispankade kaudu välja anti. Selle laenu summa ulatas 1. jaan. 1925 a. 120 miljoni margani.

Eesti Rahvapanka valitsevad peakoosolek, juhatus ja nõukogu. Igal liikmel on õigus peakoosolekule saata ühte hääleõiguslist esitajat. Liikmetel, kes on omandanud rohkem kui ühe osatähe, on õigus peakoosolekule saata iga täie kümne osatähe kohta, mis neil olemas, ühte lisaesitajat. — Keskpangal on osa-, tagavara- ja muud kapitalid, mis peakoosoleku otsuse põhjal asutatakse. Osakapital sünnib liikmete osamaksudest, mida need peakoosoleku poolt määratud suuruses proportsionaalselt nendele antud krediidile on kohustatud maksma. Üksiku osatähe hind on 10.000 väärtkindlat eesti marka, mida ka jaokaupa võib tasuda.

Eesti Rahvapanga tegevuse iseloomustuseks 1926 a. olgu järgmised arvud. — Omakapitale oli pangal 1926 a. lõpul 14.686.690 m., hoiusumme 73.354.000 m., krediite Eesti Pangalt 39.256.800 m., laenusid väljaantud 121.812.000 m., panga läbi antud riiklisi laenusid oli väljas — asunikkudele 75.096.580 m. ja kalameestele 29.146.997 m. Panga korrespondentide üldarv oli 82, neist võrgus 46. Liikmete koosseis oli järgmine: ühistegelisi laenuasutusi 121, tarvitajate- ja majandusühinguid 64, piimatalitusühinguid 10, kartuliühinguid 3, muid ühinguid 22; kokku 220.

g) Ühispankade tähtsus meie majanduses. Meie raha- ja laenumajanduse ajajärgul, kus raha kõiki „rattaid käitab", on hädasti tarvilikud asutused, mis raha voolu kõigi elanikukihtide majandusse juhivad. Selle peatüki alguses leidsime, et meie harilikud kapitalistlised rahaasutused — pangad — mitmesugustel põhjustel laialdaste rahvakihtide laenudega varustamiseks kohased pole. Vastastikkusel oma-abi alusel organiseerudes on töötavad hulgad võimaluse leidnud omal jõul endi majapidamisi laenudega varustada. Nii on krediidivõimelisteks saanud ka väiksed majanduslised üksused maal ja linnas. Käsitööline saab jõukohast laenu tooresmaterjali muretsemiseks, väikekaupmees — kauba ostmiseks, põllumees — tarbvara soetamiseks. — Peale laenudega

varustamise on ühistegelistel rahaasutustel veel hoiusummade panipaikadena suur tähtus. Ühispangad on rahval käe-jala juures; väikeste summakestena sinna raha hoiule kandes harjub inimene tagavara koguma. Rahva käest ühispanka kogutud raha läheb laenudena jälle sama kodanikkudekihi kätte tagasi, nende majandamist viljakamaks muutes.

Eriti suured teened on ühistegelisel rahandusel meie põllumajanduse tõstmisel. Oleme tulnud teadmisele, et rahva heakäik tuleb rajada põllukultuurile. Selle tõstmiseks on peatingimus — soodne krediit. Eriti vajab toetust oma majapidamise jaluleseadmiseks vasttekkinud põllumeestekiht — asunikud. Meie arvukas rannarahvas tarvitab soodsat laenu kalastamistarbete muretsemiseks. Karjamajanduse kiireks edenemiseks tuleb seda ala suuremate summadega toetada. Et meie ühistegelise oma-abi jõud nende ülesannete täitmiseks ei küüni, siis tuleb riik siin üldsuse huvides appi. Igal aastal on suuremad summad riigi raha põllumajandusliste laenudena rahvale välja jagatud. 1. jaanuaril 1926 a. oli välja antud: asunikkude ehituslaenu 621 milj. marka, asunikkude inventari laenu 138½ miljoni marka, maaparanduslaenu 99 miljoni marka, ühispiimatalituslaenu 113¼ miljoni marka, kalameestelaenu 35 miljoni marka. Kuni maapanga asutamiseni (1926 a.) anti need riiklised summad suurelt osalt ühispankade kaudu rahvale välja. Ja selles on ühispankade teene, sest väikene vahetalituse protsent ei tasu jaotamisega ühendusesolevaid kulusid. — Et ühistegelisel rahandusel eriti põllumajanduses suur tähtsus, selgub juba ühingute ja liikmete arvustikust: kaugelt suurem osa ühispanke asub maal ja liikmete üldarvus on põllumehi rohkem kui teisi elukutseid kokku. Ühistegelisest rahandusest oleneb meie muude kooperatiivide edu. Ühispankade, eriti Rahvapanga, tähtsamaks ülesandeks on teiste ühistegeliste asutuste finanseerimine. Nii juhitakse rahva käest kogutud raha rahva oma asutuste kaudu jälle rahva sekka tagasi. Jõuka ühistegelise rahanduse juures suudaksid ühingutesse koondunud rahvahulgad omal jõul endi laenutarbeid rahuldada. Selle eesmärgi poole püüabki ühistegeline rahandus. Riiklised toetussummad ja muud kõrvaltlaenud on ainult ajutine hädaabinõu. Tugev ühistegeline rahandus on rahva kooperatiivlise ehituse alus.

Peale ülemalkirjeldud teenete praeguses majanduselus on ühistegelistel rahaasutustel meie rahva elus oma rahvuskultuuriline tähtsus. Saades eestlaste rahalise jõu koondajaiks eestlaste enda juhatusel, võimaldasid need asutused endi toetusega meie esimeste rahvuslikkude koolide, teaatrite ja muuseumide tekkimise. Oma rahaasutuste toetusel osteti maal talusid ja parandati maid, ehitati linnas maju ja rajati tööstusi. Rahvas sai jõu-

kamaks, koolitas endale haritlasi ning hakkas majandusliselt ja vaimliselt võistlema maad valitsevate võõrasrahvustega. Majanduslise heakäiguga tõusis rahva iseteadvus ja kultuuriline jõud. Nii pandi alus pärastisele rahvuslikule majandusele ja riiklikule iseseisvusele. — Kui kaaluvat osa etendasid tolleaegsed ühistegelised rahaasutused Eesti avalikus elus, näitab muude seas alltoodud Tartu Eesti Laenu- ja Hoiu-ühingu 1913 aasta puhtkasu jaotuse kava:

Tagavara kapitaliks	11.314 rubla.
Kahjutasu tagavara kapitaliks.	1.500 „
Osakasuks 5%	25.267 „
Riigimaksudeks	5.000 „
Eesti Evang. Noorsoo Seltsile	25 „
Eesti Rahva Muuseumile	450 „
H. Treffneri Gümn. Abiand. Seltsile . . .	50 „
Eesti Kirjanduse Seltsile	150 „
Tartu Vaeste eest Hoolek. Seltsile	200 „
Tartu Eesti Naisseltsile	200 „
Noor-Eesti kunstin. toetuseks	50 „
„Bergmanni abiraha“ heaks	150 „
Tartu Rahva Raamatukogu Seltsile . . .	250 „
Tartu lasteaiale	150 „
Vangimaja Kuratooriumile	25 „
Rahvakooliõpetajate Abiand. Seltsile . . .	50 „
Karskusseltside Kesktoimkonnale	250 „
Eesti Noorsoo Kasv. Seltsi tüt. gümn. . .	2.858 „
„Vanemuise“ teaatrile	2.858 „
„Ugaunia“ lugemislauale	26 „
Kokku	50.823 rubla.

3. Vastastikused kindlustusseltsid.

a) Kindlustuse olemus ja viisid. Inimesi tabavad tihti mitmesugused hädad ja õnnetused: tulekahjud, loomataudid, raheõnnetused, haigused, vigastused, tööpuudus j. n. e. Nad tabavad üksikuid ja võivad nende elujärge täiesti hävitada. Kui aga üksikutele juhtunud kahju hulga peale ära jaotada, siis on selle kandmine vaevalt tunduv. Sellel alusel põhjenebki vastastikune kindlustus. Sarnasest kindlustusest on kõik kodanikud huvitatud, sest esiteks võib õnnetus üht kui teist tabada ja teiseks tuleb hädalist niikuinii aidata. Endistel aegadel, kui organiseeritud

kindlustust veel polnud, käisid ikka paljakspõlenud ja muud õnnetuseosalised valda mööda andeid kogumas. Nii on vastastikune kindlustus sisuliselt ju väga vana.

Meieaegne kindlustuskorraldus on peajoontes kolmesugune. 1) Kui kindlustust organiseerib riik või omavalitsus, siis on meil tegemist riiklise või omavalitsuslise kindlustusega. 2) Kui kindlustust korraldab selleks asutatud äriline ühing või aktsiaselts, siis on see kindlustus kapitalistlisel alusel. 3) Astuvad aga kahjukartvad kodanikud selleks ise kokku, et üksteisele õnnetuste läbi tekkinuid kahjusi ühiselt katta, siis nimetatakse see kindlustuseks vastastikusel alusel. — Toimingu tehniline külg on kõigil kolmel juhusel seesama: kindlustuse soovijad maksavad aastamakse ühisesse kassasse, kust siis õnnetuse puhul kahjusaajale tema kahju tasutakse. Kuid sisuliselt on neil kindlustusviisidel siiski vahe. Riigi või kogukonna poolt korraldatav kindlustus ei erine küll omalt olemuselt ühistegelisest kindlustusest: kogukond või riik on ju ikkagi samane ühiskond, muudkui laiemal alusel, kui ühingu kitsas piirkond. Et riikliste ja kogukondliste asutuste ülesandesse just käib kodanikkude heakäigu eest hoolitsemine, siis ei saaks sarnase kindlustuse vastu midagi olla; kuid et seda meil senini ainult mõnel üksikul alal olemas, siis ei tule ta ka siin vaatluse alla. Jääb valida kas kapitalistlise või ühistegelise kindlustuse vahel. Tõmbame nendele siin mõne paralleeljoone.

1) Toimetagu kindlustust kas aktsia- või vastastikune selts, kuid kahjud tasutakse ikkagi neist summadest, mis seltsi kassasse kindlustajatelt preemiate kujul kokku tulevad. Hävinenud varanduse ülesehitamine sünnib siin ühisel jõul — järjelikult on juba kindlustuse mõiste ise vastastikkuse põhimõttest tekkinud. „Kõik ühe ja üks kõigi eest". See põhimõte puudub aktsiaseltsis.

2) Aktsiaselts on äriline ettevõte. Ta otsib kasulikumat tööpõldu, enamasti linnades ja jõukamais asulates. Maale, vaesematesse oludesse, aktsiaseltsi tegevus ei tungi. Ainult vastastikused seltsid, kui oma-abi asutused, suudavad kindlustust kõigile kättesaadavaks teha.

3) Aktsiaselts on huvitatud sellest, et peale kahjude tasumise ja ärikulude katmise veel puhtkasu järele jääks, ja mida rohkem, seda parem. Selle tõttu on aktsiaseltsi huvides võimalikult kõrged kindlustusmaksud (preemiad). Vastastikusel seltsil aga kasusaamise sihti pole; tema ainuke eesmärk on oma liikmetele võimalikult odavat ja korralikku kindlustust pakkuda.

4) Kindlustusäri ajamisel kogunevad seltsi kassasse teatud kapitalid, mis muud pole, kui kindlustajatelt saadud preemiate ülejäägid. Loomulikult peaksid need summad kindlustajate huvides kasutatud saama. Kuid aktsiaseltside kapitalide tarvitamise kohta puudub kindlustajatel (kui nad samal ajal aktsionäärid

pole) võimalus kaasa rääkida. Need ülejäägid jagatakse aktsionääridele välja, või satuvad kuhugi aktsiapanka, kust neid laiemate kihtide tarvitamiseks raske kätte saada. Vastastikustes seltsides on aga kapitalid kindlustajate omandus ja võivad nende endi kasuks tarvitatud saada.

5) Üldse on vastastikusel kindlustusel kaaluv tähtsus kindlustusasjanduse tervendamise ja kulude reguleerimise mõttes. Et ärilistel seltsidel enamasti suured talituskulud ja nad kasusaamisest huvitatud, siis tikub nendes kindlustamine kalliks minema. Tagasihoidvaks teguriks on siin ühistegeliste seltside võistlus. Samuti ei võta ärilised seltsid endi ülesannet sagedasti küllalt tõsiselt: võistluse tuhinas ajavad nad preemiad ülemäära alla, kuna ise hädasse jäävad ja endi kohustusi kindlustajate vastu täita ei suuda. Sarnase ebakorrektse asjaajamise läbi kannatavad muidugi kindlustusasjanduse huvid. Vastastikuste seltside teene ongi selles, et nad endi asjaliku ja kindla talitamisega aitavad asja õiges suunas hoida.

Kahjude katmise viis on üldjoontes võetult kahesugune. 1) Esimesel juhusel ei peeta mingit alalist kassat, vaid iga sündinud õnnetuse puhul jagatakse kokkulepitud kahjusumma kõigi liikmete vahel ära ja nõutakse sisse. Tasumine ise võib sündida kas rahas või natuuras (näiteks ehitusmaterjalides). 2) Peetakse alalist kassat, kuhu kindlustusevõtjad teatud preemiamaksu maksavad. Maksmine sünnib kas korrapäraselt, igal aastal, või jälle juhusliste maksudena, iga õnnetuse järele järgmise õnnetuse puhuks ette.

On ilma pikema seletuseta selge, et alalise kassata asjaajamine otstarbekohane pole. See võib õnnetuseosalise kahjukatmist suuresti viivitada, kui alles pärast õnnetust tema jaoks hakatakse raha või naturaalsaadusi koguma. Samuti on maksjatel raske ühe või koguni mitme raskema õnnetuse puhul korraga suuremat summat välja anda. Samuti pole soovitav sarnane alaline kassa, mida iga juhtunud õnnetuse järele uuesti täiendatakse: suuremaid summe on raske korraga maksta ja mitme järjestikku tekkinud õnnetuse puhul võivad takistused tulla kahjude katmisel. Nii jõuame otsusele, et kõige kohasemaks tuleb pidada kindlustamist alalise kassa kaudu, mis täiendatakse iga-aastaste preemiamaksudega. Nende maksunormide või tariifide kõrgus määratakse sellekohaste tegeliku elu kogemuste järele. Meil praegu tarvituselolevad tariifid on enamasti pärit endisest veneaegsest praktikast.

b) Meie vastastikune kindlustuskorraldus. Kõige vanem ja praegugi domineeriv kindlustusala on meil kindlustus tuleõnnetuste vastu. „Esimene Eesti Kinnituse Selts“ asutati Tallin-

nas 1866 a. kohalikkude sakslaste eestvõttel. Eestlaste pääsemisega juhtivale kohale kohalikus omavalitsuses läks ka selts uutele peremeestele üle ja töötab praegu peale Tallinna ka maal ning teistes linnades ja alevites. Mainitud Tallinna selts oli hulk aega ainukeseks Eesti linna-kindlustus seltsiks. Alles 1904 a. asutatakse „Rakvere linna tulekinnituse selts"; aasta hiljem algab tegevust vastastikune tulekindlustus selts Valgas; jälle aasta pärast tekkib „Narva vastastikune tulekinnitus selts". Järgmistena asutatakse „Eesti vastastikune tulekinnituse selts" Tartus 1907 a. ning 1913 a. Kuresaare selts ja kindlustusselts „Tugi" Tallinnas. — Mitmed neist seltsidest tegutsevad praegugi: „Esimene Eesti Kinnituse Selts" (lühendatud EEKS) ja „Tugi" Tallinnas; „Eesti vastastikune tulekinnituse selts", uue nimega „Eesti Kindlustuse Selts" (lühendatud EKS) Tartus; samuti Rakvere ja Narva seltsid. Mõned provintsilinnade seltsid on hiljem muutunud suuremate Tallinna seltside osakondadeks.

Kuni iseseisvuse saabumiseni töötasid kõik meie vastastikused kindlustusseltsid kohalikkude seltsidena, igaüks oma piirkonnas. Alles omariikluse päevil arendavad eriti pealinna suuremad seltsid endi tegevust ülemaaliselt, asutades uusi osakonde või liites endaga kohalikke provintsilinnade seltse. Nii tegutsevad praegu üleriikliste osakondadega ning agentuuridega EEKS ja EKS Vabariigi ajal tekkinud uuemaist seltsidest töötavad üleriiklises ulatuses veel ühistegeline kindlustusselts „Asunik", uue nimega „Talu", Tallinna Kinnituse Selts, Eesti Ühistegeline Kindlustuse Keskselts ja mõned teised.

Kõik vanemad vastastikused kindlustusseltsid piirdusid alguses ainult tulekindlustuse alaga. Teistel kindlustusaladel ei töötatud üldse. Alles viimastel aastatel hakatakse huvituma ka muude kindlustusaladega. Suuremad seltsid seadvad sisse elukindlustuse, kindlustuse haiguste, õnnetujuhtumiste, varguste, loomataudide, rahekahjude vastu j. n. e.

Peale eelmainitud linnade kindlustusasutuste tegutses maal, valdades, juba Vene ajal hulk „tulekahju kordadel vastastikku abiandmise seltse". Neid hakkas tekkima juba läinud aastasaja kuuekümnendail aastail, sellega siis, kui isegi Lääne-Euroopas ühistegevus oli alles lapsekingis. Sellega on valla vastastikused tulekinnitusseltsid õieti esimesed teerajajad meie ühistegevuse konarlisel teel. 1875 a. on juba teada 5 seltsi, 1885 a. — 29, 1895 a. — 189, 1905 a. — 236, 1915 a. — 296 ja 1925 a. — 357 seltsi. See varajane kooperatiivide liik ei tekkinud mitte tänu ühistegelise mõtte arenemisele maarahva keskel, ei ka mitte linnategelaste ergutusel, vaid teatava surve tagajärjel tolleaegse riigivalitsuse poolt, kes väljamaade eeskujul püüdis rahva varandust kindlustada tuleõnnetuste puhuks. Valitsuse korraldustega

tehti kodanikkudele hoonete tulekindlustus sunduslikuks, kuid kindlustusasutuse valik jäeti varanduse omanikule vabaks. Nii tekkisid linnades kohaliku tegevuspiirkonnaga era- ning ühistegelised kindlustusasutused ja valdades, kus eraettevõtted puudusid, vastastikused tulekahju kordadel abiandmise seltsid, rahvakeeles lihtsalt „tulekassad".

Esimesed vallaseltsid töötasid täiesti naturaalkohustuste alusel: tuleõnnetuse puhul oli iga liige kohustatud viima kahjukannatajale määratud arvul mitmesugust ehitusmaterjali. Sagedasti kohustusid liikmed kahjukannatajale ka tööga abiks olema hoone ülesehitamisel. — Sarnane abiandmisviis oli enam-vähem sünnis naturaalmajanduse ajajärgul, kui rahal ehitamise juures puudus otsustav tähtsus. Kui aga hiljem rahatarve sai ehituse juures mõõduandvaks teguriks (materjalide ostud ja tööpalgad), siis hakkasid ka valdade kindlustusseltsid raha-alusele üleminema. Esialgu sündis seegi juhuslikult: ei jaotatud hooneid tulekardetavuse suhtes ega arvestatud kahjutasumaksude jaotamisel tavaliselt kindlustussummade suurusega; raha võeti ainult tuleõnnetuse korral, kuna süstemaatilised preemiamaksud puudusid. — Aegupidi tullakse teadvusele sarnase korralduse ebapraktilikkuses. Paremini korraldatud seltsid hakkavad kapitale koguma iga-aastaste kindlustusmaksude abil.

Edaspidist vallaseltside arenemiskäiku takistas ilmasõda. Seltside ilme oli alles koguni mitmekesine: suur hulk seltse püsis alles naturaalsüsteemi juures, teised võtsid liikmetelt juhuslikke kindlustusmakse rahas, kuna osa seltse alalise preemiamaksu juba olid sisseseadnud. Sõda ja revolutsioon hävitasid ka nende seltside tagavarad. Endised kindlustussummad kaotasid rahakursi languse tõttu tegeliku tähtsuse. Ebakindlate majandusolude juures kaotas rahvas usalduse seltside vastu ja kogu kindlustusasjandus langes.

Alles Eesti iseseisvuse ajal asuti ka vallaseltside paremale järjele seadmiseks tööle. Eesti Ühistegelise Liidu poolt töötati välja 1921 a. vastastikuste kindlustusseltside jaoks uus üldine põhikirja kava, mille alusel seltsidel on võimalik igasuguseid kindlustusoperatsioone toimetada. Selle põhikirja alusel on seni suurem osa seltse töötama hakanud ja ühtelugu suureneb nende seltside arv, kes uue põhikirja alusel ümberkorralduvad. — Normaal-põhikirja järele on seltsi sihiks oma liikmetele tule- ja muude õnnetuste läbi sündinud kahju vastastikuse kindlustuse alusel tasuda kui ka õnnetuste ärahoidmiseks tarvilisi abinõusid leida. Oma ülesande täitmiseks on seltsil õigus: igasuguseid kindlustusoperatsioone toimetada, nagu tule-, elu-, mere-, veo-, koduloomade-, klaaside-, varguse j. n. e. kindlustusi; vastavates asutustes samme astuda tulekahjude, loomataudide, varguste ja muude õn-

netuste ärahoidmiseks sellekohaste seaduste ja määruste väljaandmise läbi; oma tegevuspiirkonnas tulekaitse abinõusid korraldada ja tuletõrje organisatsioone ellukutsuda; kindlustuse ja tuletõrje küsimuste selgitamiseks koosolekuid ja kõnesid pidada, lendlehti ja muud kirjandust väljaanda; igatsugu muud tegevust oma liikmete vaimlise ja majanduslise heakorra tõstmiseks avaldada. Selts vastutab kindlustuse läbi oma peale võetud kohustuste eest kõige oma varandusega ja liikmete lisavastutusega. Selts vabaneb tasumaksmisest: kui kahju on sündinud kindlustaja enese kuritahtlikkuse läbi; kui kindlustaja oma peale võetud kohustusi ei täida, kui kahju on sündinud vaenlase pealetungimise, sõjalise tegevuse, valitsuse määruste, rahvarahutuste, vabrikute või lõhkeainete ladude plahvatuse tagajärjel. — Seltsi liikmeteks võivad olla Eesti vabariigi kodanikud kui ka Eestis asuvad väljamaalased, 17 a. vanusest arvates, samuti juriidilised isikud. Iga liige vastutab seltsi kohustuste eest kuni $^1/_{20}$ osani oma seltsis kindlustatud varanduse kindlustussummast.

Valla vastast. kindlustusseltside ajakõrgusele tõstmiseks on viimastel aastatel kavakindlalt tööd teinud nii Ühistegeline Liit kui ka 1923 a. asutatud Eesti Ühistegeline Kindlustus-Keskselts. Kindlustusasjanduse alal töötab Liidul eriteadlane-nõuandja. Peale normaal-põhikirja on trükitud tarvilikud juhatuskirjad ja planketid. Korraldatakse koosolekuid ja kõnesid kindlustusasjanduse üle. Asja edendamiseks aitab kaasa ka väline sunduslik revisjon. Suurem hulk vallaseltse (1926 a. lõpuks 204) ongi instrueerumustarvete ning välisrevisjoni nõuete rahuldamiseks koondunud Ühistegelise Liidu ümber.

Järjekindel töö vallaseltside korraldamisel on ka tuntavaid tagajärgi annud. Nende seltside üldarv oli 1926 a. lõpul 364, kokku umbes 60.000 liikmega. Endise naturaalkorralduse juures püsivad ainult 5% vallaseltse, kuna ülejäänud juba rahalisel alusel töötavad. Neist võtavad 30% kindlustusmakse ainult õnnetuse korral; umbes 40% on küll üleläinud iga-aastaste preemiamaksude alusele, kuid töötavad ilma edasikindlustuseta, kuna 25% seltside üldarvust vastavad täielikult moodsa kindlustustehnika nõuetele: võtavad iga-aastasi preemiamakse ja tarvitavad edasikindlustust. Vallaseltside aastane preemiamaksude summa tõuseb üle 20 miljoni marga. Kõigi vallaseltside tegevuskapitalide kogusumma oli 1. jaan. 1927 a. ümarguselt 18 miljoni marka.

Et vallaseltside ümberkorralduse tööd õigele alusele seada ja selle läbiviimiseks asjatundlikku nõu ja juhatust anda, korraldab Ühistegeline Liit maakondlisi vallaseltside esitajate nõupidamisi. Toome alamal maa kindlustusasjanduse iseloomustuseks ühe sarnase nõupidamise otsused ja sooviavaldused (Tartus, 28. juunil 1925 a.):

1) Üksikute põllumajapidamiste kokkuvarisemise ärahoidmiseks õnnetuste puhul on tarvilik, et iga põllupidaja oma varasi kindlustaks võimalikult mitmesuguste õnnetuste vastu, esimeses järjekorras liikuvat varandust tule vastu ja koduloomi õnnetuste ning haiguste vastu.

2) Kuna kindlustamine ainult siis majapidamist hävinemise eest kaitseb, kui õnnetuse puhul võimalik on tasu saada hukkunud varanduse selleaegses turu väärtuses, tuleb kõiki varasid kindlustada enam-vähem nende tegeliku väärtuse järgi.

3) Põllumajandusliste hoonete ja inventari kindlustamine tuleõnnetuste vastu tuleks teha sunduslikuks, sest tihti tuleb ühiskonnal abi anda inimestele, kes oma varanduse kas hooletuse või mõnel muul põhjusel kindlustamata jätnud ja sellest tulekahju läbi ilma jäänud.

4) Silmaspidades, et kindlustus teostub kindlustustarvitajate endi kulul, tuleb kindlustust ühistegelisel alusel korraldada. Eraettevõtjate vahetalitus kindlustuse korraldamisel ei anna kindlustustarvitajatele mingisuguseid soodustusi, küll aga tekitab ülearu kulusid ning toob kaasa kindlustuse kurjastitarvitamist kui ka kindlustuskapitalide kasutamist kindlustustarvitajate huvide vastaselt.

5) Ärilise kindlustuse pahedest hoidumiseks tuleb ühistegelistel kindlustusseltsidel endile võtta niisugune tegevuspiirkond, mis võimaldaks iga liikmele otsekohest osavõttu seltsi juhtimisest ning kõrvaldaks vahetalitajate agentide vajaduse.

6) Vallaseltsidel tuleb oma tegevust nii korraldada, et liikmetel võimalik oleks omi varandusi ajakohase hinna eest kindlustada, ilma et neil selle juures tarvitseks ülejõu kohustusi enda peale võtta. Selleks on tarvis hakata töötama kindlustusseltside normaal-põhikirja alusel, sisseseada kindlad aastamaksud, sõlmida edasikindlustuse leping Ühistegelise Kindlustus-Kekseltsiga ning sisseseada asjaajamine ja arvepidamine vastavalt Ühistegelise Liidu poolt väljatöötatud vormidele.

7) Tarvilik on lähem koostöö tuletõrje organisatsioonidega, et tuleõnnetuste vastu võitlemiseks soodsamaid olusid luua. Tuleb kaasa aidata tuletõrje abinõude paremale järjele tõstmiseks; samuti kaasa aidata sundmääruste väljatöötamisel tuleõnnetuste ärahoidmiseks ja tule vastu võitlemiseks.

c) Eesti Ühistegeline Kindlustus-Kekselts. Kindlustuskorraldus üldse on seda kindlam, mida rohkem on kindlustusest osavõtjaid. Väikese arvu osavõtjate juures ei saa kindlustus oma

ülesannet kuigi rahuldavalt täita. Tuleb see sellest, et õnnetuste jagunemine suurema hulga keskel ja laiemas piirkonnas alati korrapärasem on, kui vähema hulga keskel ja kitsamas piirkonnas. Näiteks võib juhtuda, et üksikus vallas mitme aasta jooksul ühtegi tulekahju ei ole; kuid selle eest juhtub mõnel aastal mitu õnnetust järgimööda. Sarnane asjaolu teeb kohalise seltsi seisukorra, kui ta üksi omaette töötab, kõikuvaks: mõnel aastal võivad kõik sissemakstud preemiad kassasse jääda, kuna teinekord neid kahjude katmiseks ei jätku. Siit selgub, et mitme valla seltsidel kasulik on ühineda: suuremad õnnetused ei juhtu ju mitmes vallas korraga, nii on neid ühiselt kergem tasuda. Teine näide: ühes linnas võib tuli kange tuulega lahti pääsedes terve linnaosa hävitada, mis kohaliku seltsi, kui ta omaette töötab, raskesse seisukorda asendab. Kuid pole mõeldav, et sarnane suur õnnetus ühekorraga tabaks mitut linna, sellepärast on mitme linna seltsil kasulik ühineda. Nii tekkiks hulga väikeste seltside asemel üks või mõni suur selts, mille piirkonnas õnnetused jaguneksid teatud korrapärasusega. See võimaldaks ühtlase eelarve ja kindlustaks seltsi seisukorra. Et aga mitmesugustel põhjustel ühistegelised seltsid ei saa olla väga laialdased, siis on kindlustustehnika teistsuguse võimaluse loonud seltsidel oma tegevuspiirkonda laiendada: n. n. edasikindlustuse läbi.

Näiteks võivad kaks seltsi kokkuleppida, et iga riske, mis kumbki neist vastu võtab, pooleks jagatakse: üks pool ühele, teine pool teisele. Nii saab kumbki selts pool rohkem riskeid, kuid pool odavama hinnaga. Seltsi edukaks tegevuseks aga ongi just vaja, et oleks palju ja väikese vastutusega riskeid. — Tegelikult pakub edasikindlustus palju kasulikumaidki kombinatsioone, sest edasikindlustuse lepinguosaliste arv võib piiramatu olla, mille tõttu riskede tükeldamine kui tahes kaugele võib minna.

Edasikindlustus üksikutele vastast. seltsidele võib samuti ühistegelisel alusel korraldatud saada: selleks astuvad üksikud seltsid omavahel liitu. Liit on samasugune vastastikune kindlustusselts, ainult selle vahega, et liidu liikmed pole mitte üksikud isikud, vaid seltsid. Kohalikud kindlustuskorraldused maksavad kokkulepitud osa endi liikmetelt saadud preemiasummadest liidule edasi, kust juhtuvate õnnetuste kordadel teatav kahjuosa kaetakse. Seesugust talitust nimetataksegi edasikindlustuseks.

Meie linnades asuvad vastast. kindlustusseltsid on juba ammugi edasikindlustusi toimetanud väljamaa seltsides, samuti ka vastastikku riskeid jaotanud. Et vallaseltsidest aga suur osa tasu maksis natuuras, siis ei tekkinudki loomulikult nende keskel edasikindlustuse tarvidust. Vastastikuste kindlustusseltside keskkorraldus asutati meil alles 1923 a. „Eesti Ühistegelise Kindlustus-Keskseltsi“ nime all.

Keskseltsi ülesandeks on põhikirja järele: a) Eesti Vabariigi piirides asuvatelt vastastikustelt kindlustusseltsidelt riskeid tule, vee, elu j. n. e. kindlustusaladel edasikindlustusele võtta; b) ühistegelistelt ja kogukondlistelt asutustelt varandusi tule, vee ja muude õnnetuste vastu kindlustusele võtta ning võidelda tuleõnnetuste, loomataudide, varguste ja muude õnnetuste vastu. Keskselts toimetab oma liikmete juures tarvilisi revisjone, annab neile nõu ja juhatust, korraldab oma tegevusalal mitmesuguseid ankeete, kogub teateid ning avaldab neid; kirjastab mitmesuguseid väljaandeid; korraldab koosolekuid, nõupidamisi, kongresse ja kõnesid; esineb valitsuse asutustes ettepanekutega tulekahjude, loomataudide, varguste j. m. õnnetustega võitlemiseks tarvilikkude seaduste ja määruste väljaandmiseks. Keskselts võib oma kindlustusele võetud riskeid sise- kui ka väljamaa seltsides edasi kindlustada, teiste seltsidega riskeid jaotada, väljamaa seltsidelt riskeid kindlustusele võtta j. n. e. Keskselts vastutab oma peale võetud kohustuste eest kõige oma varandusega. Keskseltsi liikmeteks on vastastikused kindlustusseltsid, kes omi riskeid Keskseltsi edasikindlustusele annavad, ja teised ühistegelised ning kogukondlised asutused, kes seal omi varandusi kindlustavad. Iga liige on kohustatud Keskseltsile vähemalt 1000 marka osamaksu maksma. Esitajatekogu otsusel võidakse osamaksu suurendada, aluseks võttes iga liikme eelmisel aastal Keskseltsile makstud preemiasummat, kuid mitte üle 50% mainitud preemiasummast. Liikmete vastutus Keskseltsi kohustuste eest piirdub sissemakstud osamaksuga.

Eesti Ühistegeline Kindlustus-Keskselts seab oma peaülesandeks ühistegelise edasikindlustuse korraldamise. Esialgu tahetigi Keskseltsi tegevusala piirata ainult mainitud ülesandega. Kuid et alguses oodata polnud suuremat kindlustusseltside arvu, siis võeti tegevuse laiendamiseks põhikirja ka otsekohene kindlustus kogukondlistele ning ühistegelistele asutustele. Füüsilistel isikutel ning ärilistel ettevõtetel põhikiri ei luba Keskseltsi osanikkudeks olla.

Esialgsed Keskseltsi operatsioonid olid tule-, veo- ja kollektiivkindlustuse alal. Hiljem võeti juure hobuste ja kariloomade kindlustamine õnnetuste, haiguste ning varguse vastu. Muude alade hulgas on aga kaugelt ülekaalus tulekindlustus, millele kuulub ligemale 90% kogu Keskseltsi tegevuse tagajärgedest.

Keskselts toimetab praegu edasikindlustust üle 100 kodumaa kindlustusseltsile ja Läti ühistegeliste kindlustusseltside liidule; otsekoheseid kindlustusi aga 349 mitmesugusele ühistegelisele asutusele. Omalt poolt annab Keskselts riskeid edasi kolmele kodumaa seltsile, mainitud Läti liidule ning veel ühe Taani ja ühe Rootsi seltsile. — Oma tegevuse algusest kuni 1. maini 1927 a. on Keskselts sõlminud üldse 41.697 kindlustust ja edasi-

kindlustust koguväärtuses üle 13 miljardi, saades selle eest kindlustusmaksu üle 41 miljoni marga. Kahjutasu on Keskseltsil tulnud maksta 375 juhusel kokku ligi 14½ miljoni marka. Esimesel veerandaastal 1927 olid Keskseltsi osanikkudeks 182 mitmesugust ühistegelist asutust. — Et Keskseltsi liikmetel — kindlustusseltsidel enam vaja poleks välisrevisjoni otstarbel olla veel mingi teise keskkorralduse liikmeks, on Keskselts omale nende (kindlustusseltside) suhtes nõutanud revisjoniliidu õigused.

4. Piimatalituse ühingud.

a) Piimaühingute tekkimine. Läinud aastasaja lõpupoolel algas meie põllumajanduses viimane, praegugi kestev pööre — üleminek karjapidamisele. Esiteks kasvatati lihaloome, suuremal määral eriti mõisates, kus praak oli nuumamiseks; pärastpoole mindi üle piimamajandusele. Karjakasvatusele üleminek oli tingitud järgmistest asjaoludest. Teravilja kasvatus tasus end halvasti, sest looduslikud viljamaad Ameerikas ja Venemaal saatsid turule määratud hulgad odavat vilja, mis hinnad alla surus. Teisest küljest aga tõusis meie talupoja rahatarvidus ühes edenevate ajanõuetega ja sundis otsima tulukamaid majandusharusid. Ka senised põllumehe tavalisemad rahaallikad — linakasvatus lõunapool ja kartulikasvatus põhjapool — hakkasid kokkukuivama: linale ilmus võimsaks võistlejaks puuvill ja meie kartulihinnad Soomes surus alla muilt mailt massiliselt sisseveetav kartul. Hobuse- ja lambakasvatus, milledega kohati mõisate eeskujul õnne katsuti, osutusid ainult hädaabinõuks. Maad jäid lahjaks, sest põllult nõuti rohkem, kui tale anti: sõnnikut sai vähe ja kunstväetised olid meie põllumehele veel tundmata. Nii tekkiski kriis, mis nõudis põllumajapidamise ümberkorraldamist. Ja see sündiski meil naabrimaade eeskujul ja ergutusel.

Ka teistel põhjamaadel, kus tingimused enam-vähem sarnased meie omadele (Rootsi, Taani, Soome), tuli samane ümberkorraldamise protsess läbi teha. Eriti selgejooneliselt on see sündinud Taanis, mida sellepärast meil ka kõige sagedamini võrdluseks tuuakse. Taani põllumajanduslise pöörde kohta loeme K. Reinmanni raamatus „Eeskuju maalt": „Alles 40—50 aastat tagasi oli teraviljakasvatamine Taani põllumajanduses peaalaks ja vilja väljavedu kattis põllumajanduslise sisseveo keskmiselt 40 miljoni kroonilise ülejäägiga aastas. Samal ajal algas aga üleminek loomapidamisele, kus juures väljaveo artikliteks kujunesid esiti elusloomad, sellejärgi koduloomade ja lindude saadused, nagu või, pekk, munad j. n. e. Sarnase põllumajanduse kursi muutuse

põhjustest oleksid tähtsamad järgmised: 1) viljahindade langemine välisturul; 2) Inglise ja Saksa turgude lähedus ja soodsus Taani koduloomasaadustele; 3) eelmainitud saaduste kõrge hind välisturul, mis viljahindadele vastavalt mitte ei langenud; 4) rohkema loomapidamise juures parem põllurammutamine, mis põllusaaki tunduvalt aitas tõsta. — Raskuspunkti kaldumine teraviljakasvatuselt loomapidamisele ei tähendanud aga mitte teravilja kasvatamise tagurpidi minekut. Põllukultuur kohanes uute põllumajandusaladele, kus juures juurde tulid karjakasvatusest tingitud alad: põldhein, juurvili, loomatoiduviljad j. n. e. Intensiivsema põllukultuuri ja parema väetuse tõttu aina suurenes põllusaak, kuid suurelt osalt läks see loomade toiduks, mis enne väljaveeti".

Mis siin Taani kohta kirjutatud, on üldjoontes maksev ka Eesti kohta. Nähtus kõige oma põhjustega oli mõlemis seesama. Ühelt poolt selgus, et endine põllumajanduse suun enam ajanõudeid ei rahulda, teiselt poolt avanesid uued võimalused: piimasaaduste kõrged ja püsivad hinnad sise- kui ka väljamaal näitasid otsekohe, mille poole ka Eesti põllumehel püüda. Mõisnikud hakkasid hoolega tõukarju soetama ja meiereisid sisseseadma. Erksamate talupidajate pojad käisid Soomes põllumajandust õppimas, kus samuti karjakasvatus ühes põllumajanduslise ühistegevusega oli läbi löömas. Kodus hakkasid nad hoolega uusi mõtteid levitama. Meie ärksamad tegelased käisid välismail sealsete oludega tutvunemas ja astusid ajakirjanduses ning põllumajanduslises erikirjanduses (Dr. Eisenschmidti „Põllutööleht") uute voolude kasuks välja.

Meie suurpõllumeestel oli talupidajatega võrreldes uuele majandusalale üleminek hõlpsam: suuremal hulgal karjasaadusi produtseerides oli neil võimalik ka üksikult soetada paremaid loomatõuge, palgata asjatundlikke tööjõude, ehitada meiereisid, piimaproduktide turuletoimetamist korraldada j. n. e. Meie varatu talupoeg ei saanud kõige sellega üksipäini hakkama. Mõisates töötasid küll meiereid, kuid väga harva juhtus, et mõisnik ka talupoegadelt piima võttis oma meiereisse. Piimamasinaid omale soetada suutsid ja usaldasid aga ainult üksikud talupidajad. Hoogsamalt arenema pääsis piimaasjandus meie taludes alles ühistegevuse kaasabil. Ka sellel alal on Taani tõeline „eeskuju maa". Sealt on põllumajandusline ühistegevus levinud ka muile maile.

Taanist on alguse saanud piimatalituse-, tõuloomade-, karjakontroll-, tapamaja-, munamüügi- ja mitmesugused muud ühingud ja seltsid. Piimatalituse ühingute kohta toome K. Reinmanni kirjelduse (Eeskuju maalt): „Tähtsamateks põllumajanduslisteks ühinguteks nii Taanis kui mujal põllumajanduse maadel on 1882 a. Taanis oma alguse saanud piimaühingud. Nimelt asutasid

Hjeddingi kehvad talupojad, Lääne-Jüütis, eelmainitud aastal esimese piimatalitusühingu, kus juures iga liige kohustas end 15 aasta jooksul kõik oma kodusest majapidamisest ülejääva piima ühismeiereisse ümbertöötamiseks andma. Tarviline kapital saadi peaasjalikult kokku laenu teel, ning laenu kustutati aegajalt liikmete piimarahast mahaarvatud summadest. Vastutasid laenu eest kõik liikmed solidaarselt, kuid sisemiselt oli vastutus vastavalt iga liikme piimatoodangule ärajaotatud. — 1885 a. oli Taanis 80 piimaühingut, 1890 a. juba aga 600, ja 1924 a. oli seal piimaühingute arv 1386, üle 180 tuhande üksikliikmega (peale ühingute on Taanis veel umbes 200 erameiereid). Piimaühingute lehmade koguarv ulatab üle 1.100.000, kellede piimatoodang on üle 3,8 miljoni tonni aastas. 96% meiereisse toodud piimast töötatakse ümber võiks, ülejäänud osa juustuks j. n. e. 1924 a. Taani ühismeiereides ümbertöötatud piimasaaduste koguväärtus oli üle 75 miljardi Eesti marga ehk 55 miljoni E. marka iga meierei ja 410 tuhat E. marka iga üksiku liikme kohta. (70 tuhat E. marka lehma kohta). Väljaveeti Taanist ühismeiereide saadusi 1924 a. üle 62 miljardi E. marga eest".

Teerajajaiks Eesti ühispiimatalituste loomise alal said Valgamaal Restu valla talupojad. Põhikiri, mis nad Taani ühingute eeskujul kokkuseadsid, leidis teistkordsel esitusel Vene põllutööministri poolt kinnitust 26. veebr. 1898 a. Restu ühingu põhikiri polnud puht ühistegeline, lähenes ennem põllumeesteseltside omale. Ühing ise ei asunudki liikmete piima ümbertöötamisele, vaid andis selle erameieri kätte. Põllumeesteseltside esindajate koosolekul järgmisel aastal Tartus tunnistati piimaühingute asutamine väga kasulikuks ja ajakohaseks ettevõtteks. Sellest ajast peale hakkas maal piimaühingute mõte küll liikuma, kuid reaalseid tagajärgi näeme alles aasta kümne pärast. Tehti küll mõnel pool katseid ühinguid asutada, kuid valitsusvõimud, pidades liikumist poliitiliselt kardetavaks, jätsid põhikirjad kinnitamata. Nii oli lugu 1908 aastani, millal kinnitust leidis Viljandimaa Imavere põllumeeste poolt kokkuseatud piimaühingu põhikiri. Kuna Restu piimatalituse selts polnud puht-ühistegeline ettevõte, siis tuleks piimandusliku ühistegevuse alguseks Eestis pidada 1908 aastat, millal kinnitati kõigiti ühistegelisel alusel tegutsev Imavere piimaühing. Järgmisel, 1909 a., uusi ühinguid juure ei tekkinud, nii et selle liikumise laialdasem ja järjekindlam areng algas alles 1910 a. peale.

b) Piimaühingute arenemine Vene ajal. Algades 1910 a. tõusis piimaühingute arv kiiresti kuni sõjaaastateni. Seda näitavad järgmised ühingute üldarvud aastast aastasse:

1908	a. —	1 ühing	1914	a. —	135 ühingut
1909	„ —	1 „	1915	„ —	122 „
1910	„ —	15 ühingut	1916	„ —	123 „
1911	„ —	52 „	1917	„ —	124 „
1912	„ —	91 „	1918	„ —	97 „
1913	„ —	111 „	1919	„ —	84 „

Need esimesed ühingud polnud kaugeltki kõik tugevad ja nende asjaajamine rahuldavas korras. Nende liikmete arv kõikus harilikult 30—50 vahel, harva rohkem. Ühingule kuuluvate lehmade arv oli samuti väike: 150—300, harva suurem. Paljud ei suutnud endile piimakodasid ehitada, vaid rentisid selleks mõne juhusliku hoone, mille tarviliste paranduste ja ümberehituste läbi meiereiks muutsid. Ka sisseseaded kujunesid ühingute jõukohaselt: vähemad ajasid läbi käsimasinatega, mõned töötasid hobujõul, suuremates aga võeti harilikult aurujõud tarvitusele. Kohati tarvitati ka vee ja elektrijõudu. Üldiselt oli asjal edu, kuid paljud ühingud kiratsesid kapitalipuuduse, asjatundmatuse, arvepidamiskorratuste, liikmete hoolimatuse ja muude takistavate asjaolude tagajärjel. Mitmed ühingud ei saanudki jalgu alla või langesid raskuste all varsti kokku.

Kuid esialgsetest raskustest õpiti aegapidi üle saama: pandi ametisse nõuandjad-instruktorid, organiseeriti Tartu Majandusühingu kaudu väljamaalt sisseseadete soetamine, asutati oma keskühing (praegune „Estonia"). Seal tuli aga ilmasõda ja pani piimaühingute arenemise esialgu seisu, pärast koguni tagurpidi ajades. Selleks olid mitmesugused põhjused: jõutoitude muretsemine karjale muutus raskeks; veohinnad tõusid; osa karja rekvireeriti; vilunud jõud kutsuti sõjaväljale; üldises toiduainete puuduses kadus nõue hea kauba järele, müüa saadi kõike; hakati ühingule viimise asemel hangeldajatele müüma. Eriti palju langes ühingute arv (vaata eelmine tabel!) 1918 a., mil okupatsiooni võimud piimaproduktide sunnivõtmist ühismeiereidelt algasid, ja järgmisel aastal, kui Eesti valitsus seda sunnivõtmist jatkas. Et sunnihinnaga võtmise eest hoiduda, loobusid paljud ühingute liikmed endi piima meiereisse viimast ja hakkasid seda kodus ümbertöötama. Nii jäid paljud ühingud kuivale.

Tarvilikkude kapitalide koondamist veneaegsete ühismeiereide asutamiseks toimetati järgmiselt. Iga ühingu liige oli kohustatud osamaksuna ühingule maksma iga oma lüpsilehma pealt 1 rubla. Puuduvad summad hoonete ehitamiseks ja masinate muretsemiseks laenati kohalikkudelt ühistegelistelt laenuasutustelt. Suuremate aurujõuliste ühismeiereide asutamisel tehtud võlad tõusid 20—25 tuhande rublani. Võlgade tasumiseks arvati kuu piimaarvest väljamaksmisel teatud % maka. Ilmasõda viis vene

rubla kursi alla. Kuldrublades tehtud võlgu hakkas nüüd kerge olema tasuda odavais paberirublades. See asjaolu sai pääsmiseks paljudele võlgnikkudele, muude seas ka suurele hulgale võlgadega koormatud ühistegelistele asutustele. Eesti iseseisvuse ajal oli veel hõlpsam rublades tehtud võlgu tasuda eesti markades (1 rubla=1½ marka).

c) **Piimaühingud iseseisvas Eestis.** Peale rahutegemist Venemaaga 1920 a. kulus meie piimandusel veel mõnda aega sõja kestel saadud haavade paranemiseks. Oli ju veiste arv rohkesti vähenenud, liikmed laiali, endised turud (peaasjalikult Peterburg) kaotatud ja uued veel leidmata. Katseid väiisturu leidmiseks hakati tegema alles 1921 a. Alguses sündis väljavedu ilma riiklise kontrollita, mille tõttu tihti ka alaväärtuslist kaupa välja saadeti, mis Eesti või nimele halvasti mõjus. 1921 a. teisel poolel seati põllutööministeeriumi poolt sisse piimasaaduste väljaveo kontroll. Et nüüd ainult kõrgeväärtuslist võid ja juustu välja veeti, mis välisturul hea nime omandas ja mille eest head hinda makseti, siis hakkasid piimasaaduste valmistajate sissetulekud suurenema, mis omakorda huvi piimanduse vastu põllumeeste keskel tõstis. Sõjaajal suletud meiereid hakkasid jälle töötama, kuna uusi järjest juure asutati.

Peale või väljaveo reguleerimise tuleb üheks meie piimanduse edendamise peateguriks nimetada riiklist laenuandmist piimatalituste ehitamiseks ja sisseseadete muretsemiseks. Viimaseil aastail tekkinud piimaühingutest on suurem jagu just riiklise laenu abil endile piimakojad ehitanud ja sisseseaded muretsenud. Ainult väikene arv ühinguid, kes tegutsema hakkasid käsijõuliste masinatega, võisid endi meiereid käima panna ilma riiklise laenuta. Laenu antakse 4% eest kuni 5 aasta peale, kuid põllutööministril on õigus seda tähtaega pikendada kuni 10 aastani. Laenu ülemmääraks on 75% kavatsetava piimatalituse ehituse ja sisseseade väärtusest, kuid mitte üle 7.500 marga iga lehma kohta. Laenu sooviavalduste läbivaatamiseks ja harutamiseks moodustati põllumajanduse peavalitsuse juure erikomisjon, mille moodustavad põllutööministeeriumi, Eesti Panga, Ühistegelise Liidu, keskühing „Estonia", Põllumeeste Kekseltsi ja Asunikkude Liidu esitajad. See komisjon on laenu saamiseks mõningad põhimõtted ülesseadnud, näiteks: 1) laenusoovija meierei peaks teisest umbes 10 klm. kaugel olema; 2) ehitus ja sisseseade saagu küllalt ajakohased; 3) laenusoovijal ühingul peab vähemalt 30 liiget ja neil vähemalt 200 lehma olema (uutes ühingutes); 4) laenu antakse peaasjalikult aurumeiereidele, kes kohustuvad ka lahjapiima pastöriseerimise sisseseadma; 5) laenu antakse peaasjalikult uutele ühingutele hoonete ja sisseseadete soetamiseks, vanadele ühingutele või-

gade tasumiseks laenu ei lubata. 1924 a. võeti riigikogu poolt vastu riikliku laenufondi seadus, mis võimaldab järjekindlat eriti uusi piimaühinguid riikliku laenuga toetada piimakodade ülesehitamiseks ja ajakohaste sisseseadetega varustamiseks. Iga aasta suurendatakse eelarve korras seda fondi, kuni juba tagasimaks ja protsendid nii suure summa moodustavad, et sellega võib ühinguid rahuldada. Nii määrati piimaühinguile riiklist krediiti: 1923 a. 45 miljoni, 1924 a. 30 miljoni, 1925 a. 35 miljoni. Veebruaris 1926 a. oli 165 ühingule väljaantud 127.750.000 m.

Riiklise toetuse, soodsate turutingimuste kui ka ühistegevuse mõtte süvenemise tõttu on piimaühingute arenemine meie põllumeeste keskel viimaseil aastail otse üllatavaid edusamme teinud. Eriti viljakas on 1925 a. olnud. Üksikasjalisemalt kujutab piimaühingute arengut järgmine tabel (andmed tegutsevate ühingute kohta iga aasta 31. dets.):

Aasta	Ühinguid	Liikmeid	Lehmi
1921	62	3.421	14.460
1922	98	3.890	17.505
1923	130	5.527	29.250
1924	179	12.206	50.303
1925	278	20.579	75.485
1926	314	26.145	99.818

Erapiimatalituste areng näitab vastupidist: 1923 a. töötasid meil 94 erameiereid; 1924 a. — 93 ja 1925 a. lõpuks langes see arv 79 peale. Erapiimatalituste likvideerimise põhjuseks on enamasti asjaolu, et nende tegevuse piirkonda ühismeierei asutatakse, kuhu piimatoojad üle lähevad, ning piimapuudusel on eraettevõtja sunnitud oma tööstust sulgema.

1927 a. 1. jaanuariks oli tegutsevaid ühispiimatalitusi 314, kes peaasjalikult eksportvõid valmistasid ja väljaveo kontrolljaamas registreeritud olid. Ühispiimakodade toodangute käiku näitab alljärgnev tabel (kilogrammides):

Aasta	Piimatoodang	Võitoodang
1921	15.285.630	540.120
1922	29.625.140	1.065.670
1923	47.512.684	1.869.049
1924	76.112.027	3.028.170
1925	151.540.162	6.159.348
1926	202.280.894	8.597.239

Kõige tihedamini on ühinguid Tartu, Pärnu ja Viljandi maakondades, kuna kõige suuremad ühingud on Viru- ja Järva-

maal. Nimelt keskühing „Estoniale“ kuuluv Kadrina ühismeierei, mis 1926 a. töötas läbi ligi $4^2/_3$ miljoni kilogrammi piima, ja Ambla ühispiimatalitus, kus umbes 800 põllupidajalt vastu võeti ligi $4^1/_5$ miljoni kilogrammi piima. — Peale ühis ja erapiimatalituste töötavad meil veel mõned segalaadilised ettevõtted, nagu Tartu Piimatööstus. Viimaste põhikirjades leidub jooni ühistegeliste ja äriliste ühingute alalt. Ühispiimatalitused töötavad enamasti kõik Ühistegelise Liidu poolt väljatöötatud normaalpõhikirja alusel, mille peajooned järgmised:

Piimaühingu eesmärgiks on: oma liigete karjasaaduste ühiselt ümbertöötamine ja müük; liikmete karja arendamine, piimaheaduse tõstmine ja piimandusega ühenduses olevate majandusharude edendamine. Selleks asutab ühing oma tegevuspiirkonnas piimakoja või, juustu ehk teiste piimasaaduste valmistamiseks; avab koorejaamu ja piimapoode; seab sisse seakasvatusi; kutsub ametisse kontrollassistente ja karjaravitsejaid; korraldab kariloomade tervishoidlist järelvalvet ning toetab organisatsioone, kes neil aladel töötavad. — Ühingul on kõik juriidilise isiku õigused, mis ühingutegevuse ja teistes maksvates seadustes ettenähtud. Oma kohustuste eest vastutab ühing kõigi oma kapitalidega ja varandusega; peale selle vastutab veel iga liige ühingu kohustuste eest sundusliku osamaksu määratud kordses summas. — Ühingu liikmeks võivad olla kõik ühingu piirkonnas elavad vähemalt 17 a. vanad karjapidajad kui ka juriidilised isikud. Liikmeks astuja maksab sisseastumismaksu ja osamaksu määratud suuruses. Peakoosolek võib liikmeid kohustada mitut osa omandama, võttes aluseks liikmele piima eest eelmisel aastal makstud summa; samuti võib ta lubada osamaksu jaokaupa tasumist. — Ühingu liikmed peavad piima tooma ühingu piimakotta tingimustel, mis peakoosoleku poolt määratud. Peakoosolek võib väljaheita neid liikmeid, kes ei täida tema poolt maksmapandud määrusi piimatoomise, hoidmise, karjaravitsemise ja muude piimandusalade kohta. Igal liikmel on peakoosolekul ainult üks hääl, vaatamata tema osade arvu peale. Oma hääleõigust ei saa ta kellegile teisele edasi anda. Liikmete arv ühingus on piiramatu.

d) Piimaühingute keskkorraldused. 1. Põllumajanduslik Keskühing „Estonia“. Kuna meie suurpõllumehed endi piimasaadustele turud oli leidnud Peterburis ja väljamaal, ei tuntud esiotsa väikepõllumeeste ühinguid kuskil ja ka nende toodang polnud turu nõuetele vastav. Juba teiste maade kogemustest oli teada, et üksikute väiksemate piimaühingute tegevusel ainult siis suurem edu saab olla, kui nad oma keskühingu ümber on koondunud, kes hoolitseb üksikühingute toodangu korrapärase ja võimalikult tulusa müügiletoimetamise eest. Seepärast ha-

kati ka meil ühingute arvu suurenemisega samme astuma nendele keskühingu loomiseks. 1911 a. kinnitatigi Vene valitsuse poolt „Kooperatiivliste piimatalitusühingute keskühingu „Estonia" põhikiri, mille põhjal keskühing järgmisel aastal oma tegevuse avas. „Estonia" liikmeteks olid vastastikuse vastutuse alusel töötavad piimaühingud. Tema ülesandeks oli kohaliku piimaasjanduse edendamine, milleks ta võis asutada piimaühinguid, neile saaduste valmistamise juures juhatust anda, neid saadusi müügile toimetada, piimanduse ja karjakasvatuse tarbeid muretseda j.n.e. Juba esimesel tegevusaastal kogus „Estonia" ümber ligi 50 piimaühingut. Järgmisel aastal tõusis see arv 80 peale. Siis aga tulid sõjaajad vahele.

„Estonia" algas kohe või väärtuse tõstmisega, milleks asjatundjad instruktorid ametisse seati, kes meiereides käisid juhatust andmas. Samuti korraldati meieritele lühiajalised täienduskursused, kus instruktorid ja kutsutud asjatundjad õpetust andsid. Et ühingute või tol ajal peale kodumaa linnade peaasjalikult Peterburki müügile saadeti, siis asutas „Estonia" sinna omale hulgi (en gros) lao, kust kohalikud võikaupmehed eesti võid otsekohe ostsid ja selle väärtust hindama õppisid. Samuti asutati väikekaubanduse huvides külmetusruumid Tallinna ja Peterburki. Tallinnas avas „Estonia" oma piimasaaduste poed, mis linnaelanikke varustasid piima- ja lihakaupadega.

Kui „Estonial" algamisraskused võidetud ja rahulikum edenemine oleks võinud algada, tuli ilmasõda ning sellega Eesti piimaühingutele üldse ja nende keskühingule eriti raske katsumise aeg. Ühingud jäid kiratsema või lõpetasid tegevuse ja „Estonia" liikmete arv langes pooleni alla. Ülejäänud olid ka liikmed enam nimeliselt kui tegelikult, sest või osteti meiereides kaupmeeste poolt juba üksikute tünnide viisi ära, nii et keskühing kuivale jäi. Et äri vähegi käigul hoida, hakkas „Estonia" siberi võiga, vene munadega j. n. e. kauplema. Eriti raske oli „Estonia" seisukord okkupatsiooni ajal, kui sidemed Venemaaga katkesid ja sõjavõimud sunniviisil ühismeiereidest võid hakkasid rekvireerima. Ka esimesed iseseisvuse aastad ei suutnud seisukorda tunduvat parandust tuua.

Et tegevusele uut hoogu anda ja kapitale juure tõmmata, otsustab „Estonia" 1921 a. esimest korda oma põhikirja (ja ühes ka nime) muuta. Muudetud põhikirja järele on „Estonia" eesmärgiks mitte üksi piimaasjanduse edendamine, vaid veel terve rida muid ülesandeid, nimelt: oma liikmete põllu-, karja- ja metsasaaduste müügiletoimetamine; igasuguste põllumajanduses leiduvate tooresainete ümbertöötamine; ümbertöötamise abinõude, masinate ja materjalide muretsemine; õpetuse ja juhatuse andmine kui ka saaduste tootmine ja liikmete päralt olevate asu-

tuste järelvalve. Vastavalt laiemale tegevusalale saab endine piimaühingute keskühing ka üldsema nimetuse: Põllumajandusline Keskühing „Estonia". Laiendatud ülesannetele vastavalt ja ühtlasi silmaspidades, et tegevate piimaühingute arv sõjakestel väikseks jäänud, lubab uus põhikiri kapitalide kokkutõmbamise huvides liikmeks võtta kõiki põllumajanduse alal tegutsevaid ühinguid ja seltse kui ka üksikuid isikuid. — Nii muutus „Estonia" segaühinguks, kus liikmeks võisid olla nii asutused kui üksikud isikud. Kadus osalt ühistegeline laad, kuid suurenes liikmeskond, laienes tegevusala ja tuli kokku rohkem kapitale.

Uuel põhikirjal töötades laienevad „Estonia" operatsioonid. Ta hakkab teravilja — peaasjalikult seemnevilja — Venemaale vedama, kartulaid ja kodulinde ning kanamune Lääne-Euroopasse eksporteerima. Tallinnas võtab „Estonia" oma kätte endise suurpõllumeeste keskmeierei, mis vahepeal linnavalitsusele üleläinud, ja hakkab oma kaupluste kaudu linna elanikke rõõsa piimaga varustama. Keskmeierei ruumidesse asutatakse väike külmetusmaja ja ka vorstivabrik, mis igat liiki vorsti ja suitsusinki väljaveoks hakkab valmistama. Lihasaaduste väljaveo korraldamisel tundus tarvidus ajakohase eksport-tapamaja järele, sest Tallinna linnatapamaja oma vananenud sisseseadega ei suutnud enam ajanõudeid täita. Selle puuduse kõrvaldamiseks asutati ühes teiste suuremate ühistegeliste asutustega osaühing eksport-tapamaja ehitamiseks. Ehitus saigi valmis 1924 a. algul ja töötab praegu edukalt. Tapamaja osaühingule andis „Estonia" üle ka oma vorstivabriku. Samuti nõudis liha ja või väljavedu suuremate külmetusruumide omamist. Sellepärast renditi valitsuselt Tallinna sadamas asuv suur külmetusmaja, täiendati ajakohaselt ja kasutatakse nüüd ühes teiste eksportööridega.

Et piimandus ilma teaduslikult ettevalmistatud või- ja juustumeistriteta võimalik pole, asus „Estonia" piimatalituskooli loomisele. Selleks renditi põllutööministeeriumilt Õisu mõis Viljandimaal ja pandi seal kool 1921 a. sügisel käima. Kooli juures töötavad järgmised asutused: 1) õpemeierei, kuhu peale oma karja ka ümbruskonnast piima tuuakse; 2) anglerite ja maakarja sugulava, missugune võimaldab ümbruskonnale häid sugu- ja piimaloomi; 3) sugusigade lava, kus kasvatatakse suuri valgeid inglise tõugu sigu, kuulsaid oma sigivuse ja kiire kasvuga; 4) sugulindude jaam, kus kasvatatakse paremaid munejaid kanatõuge (Itaalia ja Plymouth-Rock'isi).

„Estonia" uus äriline laad ja eraisikute liikmeksolemine ei rahuldanud piimaühinguid. Nende esitajate poolt toodi ette, et piimanduse huvid nõuavad nende keskkorralduselt kogu jõu piimandusele pühendamist. „Estonia" laialdases ärilises tegevuses nähti jõudude killustamist ja piimaühingute huvide tahaplaanile

nihkumist. Samuti leiti, et piimaühingute kui ühistegeliste asutuste keskkorralduses ei peaks olema liikmeiks eraisikuid, kes enamuse saades võivad juhtida keskühingu tegevuse kõrvale ühistegeliselt rajalt. Veel heideti „Estoniale“ ette üleliigset ametnikkude — eriti kõrgepalgaliste juhtivate jõudude — rohkust ja selletõttu liig kallist asjaajamist. — Neil põhjustel lõi grupp suuremaid piimaühinguid „Estoniast“ lahku ja asutas 1924 a. uue keskkorralduse — Eesti Piimaühingute Liidu. Omal esimesel koosolekul otsustas uus liit: Eesti piimanduse tõstmise ja piimasaaduste väljaveo kasulikkuse huvides on soovitav, et meil tegutseks üksainus piimaühingute keskkorraldus; sellepärast „Estoniale“ ettepanna oma põhikirja muuta, hakkates jälle puht-ühistegeliseks asutuseks ja ainult piimaühingute keskühinguks. „Estonia“ vastutuleku puhul loobub uus liit tegevust algamast. See sündiski, ja nii muutis „Estonia“ 1925 a. teist puhku oma põhikirja.

Praeguse põhikirja järele võivad „Estonia“ liikmeteks olla ainult piimaühingud. Liikmeksastuja maksab sisseastumismaksu 1000 väärtkindlat Eesti marka ja osamaksu 10.000 marka. Peakoosolekul on õigus kohustada omi liikmeid sissemaksma täiendavat osamaksu vastavalt eelmise aasta läbitöötatud piima hulgale. Igal liikmel, kellel omandatud vähemalt üks äriosa, on peakoosolekul üks hääl. Peale selle arvatakse iga omandatud kahe äriosa kohta üks hääl juure, kuid üle kolme hääle ei või ühelgi liikmel olla. — Keskühingu varalised abinõud on osakapital, tegevuskapital ja tagavarakapital. Osakapital sünnib liikmete äriosadest; tegevuskapital koguneb puhtkasust määratud protsentidest, sisseastumise maksudest ja juhuslistest sissetulekutest; neid kapitale tarvitatakse äritalitusteks ja keskühingu jooksvate kulude katmiseks. Tagavarakapital sünnib selle kapitali protsentidest ja puhtkasust määratud summadest (vähemalt 20%); seda tarvitatakse kahjude katmiseks ja liikumata varanduse omandamiseks. — Keskühingut valitsevad juhatus, nõukogu ja liikmete üldkoosolek. Nõukogu täidab ka revisjoni-komisjoni ülesandeid.

Muudetud põhikirja järele töötades püüab „Estonia“ oma tegevusala koondada ja piirduda peaasjalikult või väljaveo, meiereide masinate muretsemise ja jõutoitude müügi aladega. Peale selle muretseb ta veel kontrollühingutele tarbeasju ja peab Tallinnas mõned kauplused elanikkude piimasaadustega varustamiseks. Maal, kus karjapidajail endil puuduvad võimalused piimatööstuste asutamiseks, on „Estonia“ seda teinud oma algatusel. Praegu töötavad „Estonial“ Kadrina, Kullamaa, Tapa, Kasari ja Tallinna Keskmeierei. Kadrina esineb suurima piimatööstusena Eestis: 1926 a. võeti seal vastu 4.715.544 kg. piima ja valmistati sellest 3.676 tonni võid. — Tähtsamaks „Estonia“ tegevus-

alaks on või väljavedu. Selles on tema osa järjest kasvanud: kogu või väljaveost oli keskühingu käes 1924 a. — 53,1%, 1925 a. — 58,4% ja 1926 a. — 64,4%. Järgmine tabel näitab ühelt poolt „Estonia" ja teiselt poolt teiste eksportööride või väljavedu aastate järele (tünnides):

Aaasta	„Estonia" väljavedu	Teiste äride väljavedu
1921	2.200	200
1922	7.603	9.978
1923	21.553	18.503
1924	31.881	28.315
1925	72.930	51.244
1926	108.917	60.320

Eestis oli tegutsemas 1926 a. 375 ühispiimatalitust ja erameiereid. Ühismeiereidest saatsid 300 ühingu ümber või kas täiesti või osalt „Estonia" kaudu müügile. Liikmeid oli keskühingul 1926 a. lõpul 175.

Viimase kolme aasta jooksul oli „Estonia" üldine kaupade läbimüük järgmine: 1924 a. — 939 miljoni, 1925 a. — 1.662 miljoni ja 1926 a. — 2.038 miljoni marka. Kõige suuremat tõusu näitab või läbimüük: 1925 a. oli see 1.227 miljoni, 1926 a. aga 1.592 miljoni marka. Et „Estonia" ühistegeline ettevõte ja tema peremeesteks ning juhatajateks võivalmistajad ise, siis on arusaadav, et ühingu tegevus areneb hoopis teises suunas kui eraeksportööride oma. Mitte kasusaamine võimüügi pealt ei ole tema eesmärgiks, vaid püüe võivalmistajale tema kauba pealt võimalikult kõrgemat hinda maksta ja ühtlasi kaasaaidata, et meie või produktsioon kui ka väärtus tõuseks. Viimasel otstarbel peab „Estonia" ametis 9 nõuandjat-instruktori, kes piimatalitustele nõu ja juhatust annavad, kuidas võivalmistusel ilmsikstulnud puudusi parandada. Õpetatud meierid valmistab keskühingu poolt ülevalpeetav piimaasjanduse kool Õisu mõisas.

2. Eesti Piimaühingute Liit. Jagunemine Eesti piimaühingute peres, mis „Estonia" viimase põhikirja muutmisega 1925 a. ajutiseks ära hoiti, on hiljem siis teostunud: 1926 a. juulis algas oma tegevust eelpool mainitud Eesti Piimaühingute Liit. Nii on meil praegu kaks ühistegelist piimaühingute keskkorraldust, mõlemi asukoht Tallinnas.

Piimaühingute Liidu eesmärk on põhikirja järele: ühistegelise piimaasjanduse edendamine karjapidajate keskel, juhatuse andmine piimasaaduste valmistamisel, nende saaduste müügile toimetamine ja piimandusliste tarbeainete ja kaupade ostu-müügi

korraldamine ning nende valmistamine. — Liidu liigeteks võivad olla ainult piimaühingud. Liikmed maksavad sisseastumismaksu 3000 marka ja osamaksu 1000 väärtkindlat marka iga eelmisel aastal ühingusse toodud 20.000 kg. piima pealt; osamaks ei või aga olla alla 10.000 marga. Peakoosolekul on liikmed esitatud järgmiselt: Ühing, kellel kuni 100 liiget, saadab 1 esitaja; kellel 101—200 liiget, saadab 2 esitajat; kellel üle 200 liikme, saadab 3 esitajat. Igal esitajal on ainult üks hääl, mida edasi anda ei saa. — Liit vastutab oma kohustuste eest kõigi oma varandustega ja liikmete lisavastutusega (iga liige oma kümnekordse osamaksu suuruses.

Piimaühingute Liit jõudis 1926 a. ainult 5—6 kuud tegutseda. Selle aja jooksul seisis Liidu tegevus ühingute või välisturule toimetamises, ühingutele tarvismineva materjali muretsemises ja neile nõuandmises oma instruktori kaudu. Võid müüdi välisturule 3.035 tünni, siseturule 90 tünni; kokku 3115 tünni 43 miljoni marga väärtuses. Tünni laudu, pergamenti, värvi j. n. e. müüdi 593 tuhande marga väärtuses. Liidu või väljavedu oli esimestel tegevuse kuudel 2% või üldväljaveost, kuna aasta lõpul ligi 7% tõusis. Samuti oli Liidu tegevuse algul temale võisaatjateks vaevalt 20 piimaühingut, kuid aasta lõpul tõusis saatjate arv üle 60.

Oma tegevuse algusest peale on Liidu peasihiks ja põhimõtteks olnud — kaitseda piimaühingute huvisid ja võimaldada oma tegutsemise läbi põllupidajaile endi karjasaaduste eest kätte saada paremat hinda.

3. Eesti Piimatööstuste Ühing. Keskühingulaadilise asutusena, kuid siiski ainult ülemaalise ühistegelise üksikühinguna, töötab Tallinnas veel Eesti Piimatööstuste Ühing, lühendatud nimega E. P. T. Ü., kes toimetab erapiimatalituste ja sealjuures ka osa ühismeiereide või väljavedu. Ühingu liikmeteks võivad olla kõik kohtulikult kitsendamata õigustega vabariigi kodanikud, seltsid, ühingud ja välismaalased, kes Eestis piimatööstuse ja selle saaduste korraldamise alal tegutsevad, kui ka sellele alale kuuluvad eriteadlased ja kutsetegelased. Seltsid ja ühingud võtavad peakoosolekutest osa endi volinikkude kaudu, kus juures igal organisatsioonil ainult üks hääl on. Eriteadlased ning kutsetegelased loetakse asjast huvitatuiks toetajaiks liikmeiks, kellel Ühingu koosolekul ainult sõnaõigus on. — Oma sihi ja tegevuslaadi poolest on Piimatööstuste Ühing sarnane eelpool kirjeldatud piimaühingute keskkorraldustele.

e) Piimanduslise ühistegevuse tähtsus. Enne piimanduslise ühistegevuse tähtsuse vaatlemist peatume pilguks üldisel piimanduse tähtsusel meie majanduses.

Tegelik elu tõendab, et meie majanduse aluseks tuleb pidada ajakohaselt arenenud põllumajandust. Kuid põllutoodangut ei tule enam turule toimetada taimesaadustena, nagu see sündis varemail aastakümneil (erandiks on meil küll praegugi veel lina). Esiteks on kultuurinimkonna toiduratsioonis üldse domineeriva tähtsuse omandanud karjaproduktid. Ja selles suunas edeneme järjekindlalt:- miljonite toitmine on veelgi vilets just tavalise karjasaaduste kvantumi puudumisel. Teiseks andis võimsa tõuke karjasaaduste tarvitamisele suurte tööstuslinnade ja tööstusmaade tekkimine (Inglismaa, Saksamaa, Belgia). Mainitud mõjudel on viimaseil aastakümneil rahvusvahelisel turul tekkinud suur nõudmine just karjasaaduste järele. Nende produtseerimine tasutakse taimsaadustest palju paremini. Sellepärast on meilgi otstarbekohasem endi põllusaadused karja läbi ümbertöötatud kujul müügile saata.

Sarnasele äratundmisele jõudes oleme endi majanduspoliitika juhtinud sellekohases suunas. Esijoones paneme rõhku piima produtseerimisele, siis sealiha ja kanamunade tootmisele. Karjasaaduste produtseerimisel on meil eeskujuks teised põhjamaad, esijoones Taani. See territoriaalselt Eestist väiksem maa veab piimasaadusi välja sarnases summas, et sellega meie riigi eelarve kümnekordselt katta võiks (1924 a. 62 miljardi Emk.). Meie aga oleme sellel alal alles algajad ja meil seisavad veel lõpmatud võimalused ees: meie põllumajanduslik pindala on kitsas, loomade arv väike, piimaand kehv, rasvaprotsent madal, või suurel määral halb, jõutoitu tarvitatakse pisut, põldheina ning juurvilja kasvatatakse vähe j. n. e. Sellekohaselt allpool mõned võrdlused Taaniga (Põllumehe Kalender 1927 a.) — Eestis tuleb iga 9 ha põllum. pindala kohta üks piimalehm, Taanis vähem kui kahe ha kohta. Eestis oli 1925 a. juurvilja all kartulitega kokku ümarguselt 74.000 ha, Taanis aga 444.000 ha. Eestis oli põldheina all 168.000 ha, Taanis 866.000 ha. Eestis söötviljade (tera- ja juurvili) all 323.000 ha, Taanis 973.000 ha. Eestis oli 1926 a. ümarguselt 380.000 lehma, Taanis 192[illegible] 1.391.000 lehma. Eestis oli 1926 a. 182 kontrollühingut 33[illegible] lehmaga, Taanis 1924 a. 1039 k. — ühingut 383.570 lehmaga. Eestis oli 1926 a. 314 ühispiimatalitust, Taanis 1924 a. 1.388 ühismeiereid. Eestist veeti 1926 a. võid välja 8.750 tonni 2.361 miljoni marga väärtuses, Taanist 1924 a. 123.393 tonni 62 miljardi marga väärtuses.

Kuid ka meil on mõndagi ära tehtud, millel edu olnud, eriti võitööstuse ja ekspordi alal. Hea kaubaga välisturu võitmise huvides töötab meil piimasaaduste väljaveo kontrolljaam, mille ülesandeks on piimasaaduste valmistamise, alalhoidmise ja transporteerimise üle väljaveo kontrolli teostada järelvaatuste, proovide võtmise, hindamise ja uurimise teel ning tarvitada abinõusid

avalikukstulnud puuduste ja väärnähtuste kõrvaldamiseks. Põllutööministeerium teostab oma kontrolli ka kohtadel, milleks registreerib meiereisid, kes soovi avaldanud väljaveoks piimasaadusi valmistada. — Väljaveetava või hulk on aasta-aastalt tugevasti tõusnud. Järgmine tabel näitab, aastate järele, väljaveetud või hulka tonnides ja väärtust miljonites markades:

Aasta	Või hulk	Või väärtus
1922	1.000	212
1923	2.347	553
1924	3.186	979
1925	6.445	2.130
1926	8.751	2.361

Üldse on piimasaadused saanud kandvaks rühmaks meie väljaveos. 1922 a. andis see rühm 5,2%, 1926 a. aga juba 25,7% kogu väljaveost. Põllumajanduskaupade üldisest väljaveost moodustavad piimasaadused 1926 a. tervelt 55%, andes ligi kolmandiku riigi eelarve summast (üle 2.300 miljoni marga). — Meie või peaturgudeks on seni olnud Inglise- ja Saksamaa. Saksa turg oli Eesti või ostus esikohal viimase kolme aasta jooksul, kuid 1926 a. on Inglise turule läinud või osa võrdlemisi endisega tõusnud. Nimelt saadeti 1926 a. Saksamaale 5.770 tonni (66,4% üldväljaveost) ja Inglisemaale 2.884 tonni (33,2%) Eesti võid. Teised maad (Taani, Soome, Rootsi) on meie või väljaveos vähema tähtsusega.

Vaadeldes meie võiekspordi kasvutendentsi ja rehkendades nende võimalustega, mis meil karjandusalal veel kasutamata, jõuame otsusele, et nii praegu kui ka lähemas tulevikus meil maksab rehkendada piimandusega, kui kandva majandusalaga. Selles suunas jatkub meil produktiivset tööd vähemalt aastakümneteks. Kui meie endi laialdased soised rohumaad ära harime, lõpmatud rabad kuivatame, head karjatõud soetame, loomade arvu vastavalt tõstame, produktide headust parandame, ühenduse välisturuga korraldame, — siis on meil hõlpus praegust piimasaaduste koguväärtust tõsta mitmekordseks. On mõnelt poolt kahtlust avaldatud, kas meil praeguste soodsate karjamajandusliste tingimuste mõjul siiski maksab suuremaid lootusi sellel alal hellitada, sest karjakasvatuse edendamisel töötavad praegu nobedasti ka meie naabrimaad (Läti, Leedu, Soome, Rootsi, Taani, Venemaa), kelledel tingimused osalt meie omadest paremad. Nende edukas võistlus ühelt poolt ja praeguste karjasaaduste peatarvitajate (Saksa- ja Inglismaa) koduse karjakasvatuse edenemine teiselt poolt võivad millalgi meie välisturu hävitada. Kas ei tuleks meil sarnaste halbade võimalustega juba nüüd rehkendada? — On ju võimalik, et võiekspordi või-

malused meil tulevikus halvenevad, kuid heidutada meil endid sellega ei tule lasta: kõige kindlamaks töö ja kapitali panipaigaks jääb meil ikkagi põld, aas ja kari. Põldu parandada, uusi rohumaid luua, karja suurendada — seda meil tuleb, kujunegu välisturu tingimused kuidas tahes. Millega meie siis muidu ikkagi elaksime. Peale maapinna pole ju meie muud varad nimetamise väärt.

Vaatame nüüd, millist osa mängib ühistegevus meie piimanduses. — Tuleb otsekohe toonitada, et pole teist ala, kus ühistegevusel oleks sarnane osa kanda, kui just piimanduses. On laialdasi ühistegevuse alasid, nagu tarvitajate ühistegevus, kuid nende läbikäigud on ikkagi ainult väike osa vastava riigi üldisest läbikäigust sellel alal. Piimanduses, eriti võitööstuses, on aga ühistegeliste ettevõtete kätte koondunud nii kaaluv osa kogu läbikäigust, et eraettevõtete oma siin kaunis tähtsusetaks jääb. Sellel nähtusel on omad põhjused: 1) Piimatööstus on laiali paisatud üle maa. Teda ei saa koondada mõnesse suuremasse punkti, nagu näiteks linatööstust, sest piim pole kergesti transporteeritav aine. See ala vajab suuremat hulka enam-vähem ühtlaselt asendatud keskmisi tööstusettevõtteid. See asjaolu aga just soodustab ühistegevust: ühiselt leidub kapital ja kitsamas ringkonnas on inimesed üksteisele tuntud ning usaldatavad. 2) Piimatööstuses välisturu jaoks on hindade kõikumine harilik asi. Seda asjaolu on eraettevõtja valmis kohe kasutama, makstes alati odavate normide järgi ja jättes kõrgemate hindade puhul suurema vahekasu omale. Väikesel maal pole neil ka raske omavahel hindade suhtes kokkuleppida. Samane oht varitseb tootjaid ka eraväljaveo puhul. See kokkuleppe võimaluste hädaoht ja hinnavahe kaotsimineku kartus on karjakasvatajaid sundinud koonduma ühingutesse nii meil kui mujal. Ja kui praegu ka eraettevõtjad sunnitud on mõistlikke hinde maksma, siis just tänu ühingute tegevusele. 3) Piimaühingud võimaldavad oma liikmetele veel muid soodustusi, milliseid ei saa lubada erameiereid: koostöötamine kontroll- ja sugupulli ühingutega, asjatundjate nõuanne, valitsuse laenud.

Ülemaltoodud põhjustel on ühistegeline piimandus meilgi levinud, kuna erameiereid kannavad enam-vähem ajutist ilmet. Oli aeg, kus era-piimakodade asutamine meil hoos oli ja nende arv isegi kiiremini suurenes, kui ühismeiereide oma. See oli 1922 a. peale, kui tarvidus meiereide järele tõusis, kuid ühingute asi veel hoogu polnud saanud. Sarnasel puhul avaldub ikka era-kapitali suurem liikuvus. Kuid 1925 a. tuli pööre: samal ajal kui ühispiimatalituste arv tõuseb 179 pealt 278 peale, langeb era-piimatalituste arv 93 pealt 79 peale. Samal aastal valmistasid ühispiimatalitused väljaveoks võid 109.147 tünni ehk 84,4%, kuna

erameiereid ainult 20.228 tünni ehk 15,6%. Selle juures valmistasid ühispiimatalitused I sordi võid protsentuaalselt rohkem kui erameiereid, järjelikult võisid piimatoojatele ka kõrgemat hinda maksta.

Samuti tõrjub ka ekspordi alal ühistegevus eraettevõtjad tagaplaanile. „Estonia" osa väljaveos näitab alalist kasvu: 1922 a. — 46%, 1923 a. — 54%, 1924 a. — 53%, 1925 a. — 58% ja 1926 a. — 64% või üldväljaveost. Üldiselt näitab senine piimandusline arenemine, et ühistegevus eraettevõtted välja surub.

Lõpuks meie võiekspordi iseloomustuseks mõned arvud. — Ametlikkude andmete järele on väljaveo kontrolljaama poolt läbivaadatud ja 1926 a. väljaveetud 169.237 tonni võid. Sellest on „Estonia" üksi eksporteerinud 108.917 tonni, C. F. Gahlnbäck — 21.554 tonni, A.-s. Einpaul 20.715 tonni, Eesti Piimatööstuste Ühing — 15.026 tonni ja Eesti Piimaühingute Liit — 3.025 tonni. Kõige suurem oli väljavedu juulikuus — 28.080 tonni.

5. Karjakontroll-ühingud.

a) Kontrollühingute ülesanded. Karjapidajale on tähtis, et tema amet võimalikult rohkem tulutoov oleks. Selleks aga vajame häid loomi. Hea piimakarja kohta seame nõudmised üles mitte üksi piimaanni, vaid ka muudes suhetes. Hea piimakari olgu: 1) rohke saagianniga, 2) kauakestev (pikemat aega kasutuskõlbuline), 3) kindla pärandamisvõimega, 4) sigiv ja 5) vastupidav. Sarnane kari pole aga ammugi mitte valmis, vaid seda tuleb alles soetada sihikindla kasvatuse teel, jättes loomi kasvama kõige parematest vanematest, neid otstarbekohaselt toites ja hooldades. Et valikut teadlikult toimetada, peab karjapidaja iga looma kohta teadma: 1) aasta piimatoodangut, mis kõigub 800 — 7000 toobini, 2) piimas sisalduvat võirasva hulka või rasvaprotsenti, 3) toidu hulka ja väärtust, mis kulus toodangu saavutamiseks, 4) iga võirasva naela valmistuskulu ja 5) toidukasutamisvõimet, s. o. palju andis lehm 1 või 100 toiduüksusele piima ja võirasva. Neid andmeid aga saadakse täpse arvepidamise kaudu, mis omakorda nõuab palju oskust ja hoolt. Harilikul karjapidajal pole tihti jõudumööda ei toitmistehnika ega toodangu analüüs, ei andmete kogumine ega arvestamine. Omal puuduvad kogemused ja üksikul talul asjatundjat palgata on võimata: kulud suured ja tööd vähe. Küsimus lahendub sellel teel, et teatud arv talupidajaid vastava asjatundja palkamiseks omavahel ühinevad. Moodustub n. n. kontrollühing, kes peab kontrollas-

sistendi liikmete piimakarjade kontrollimiseks. Kontrollassistent saab ühingu käest tasu, mida liikmed maksavad vastavalt endi kontrollitavate lehmade arvule. Assistent käib igal liikmel vähemalt kord kuus kodus, kaalub iga lehma piimaanni, määrab rasvaprotsendi, arvestab tarvitatud toiduhulga ja rehkendab selle järele välja, kuidas iga lehm oma pidamist tasub. Ja siin selgub, kui lahkuminevad on loomad endi omaduste poolest. Üks lehm tarvitab toitu palju, kuid piima annab võrdlemisi vähe, ja ümberpöördult: teine tarvitab toitu umbes samapalju, aga piima lüpsab rohkem ja rasvasemat. Üks lehm produtseerib näiteks 60—80 marga kuludega naela võid, teise pidamisel tuleb võinael omal 100—120 marka maksma. Loomulik, et sarnased raiskajad lehmad tulevad väljapraakida ja nende asemele kasvama jätta eestkätt nende lehmade vasikad, kellede kohta kontrollandmed kõige paremad. Nii tõstetakse kontrollühingute kaudu piimakarjade tulutoovust ja parandatakse ühtlasi ka loomatõugu. — Kontrollühingute iseloomustuseks allpool mõned jooned nende normaal-põhikirjast.

Ühingu siht on oma liikmete karjapidamist ja kasvatust edendada ning täiendada, sel teel nende majapidamise tulukust tõstes. Selle sihi taotlemisel ühing: korraldab koosolekuid, läbirääkimisi, loenguid ja kongresse ning trükib ja levitab kirjandust karjakasvatuse, karjasaaduste ümbertöötamise, hoidmise ning vedamise alal; palkab ametisse kontrollassistente, kes vähemalt kord kuus iga liikme majapidamises käivad, iga lehma jaoks tema piimaanni kohaselt toiduratsiooni kokkuseadvad, piimad kaaluvad, rasvaprotsendid määravad, tarvitatud toidu ning saadud piima üleskirjutavad ja üldse karjapidamise üle vajalist arvepidamist korraldavad; valib välja ning peab häid suguloomi ja annab neid tarvitada ka teistele karjapidajatele. — Ühingu liikmeks võib olla iga ümbruskonna karjapidaja. Liikmeksastuja maksab sisseastumismaksu ja iga kontrollitava looma pealt aastamaksu. Iga ühingu liige kohustub: kontrollassistendile tema talusviibimise ajal ülespidamise võimaldama, ülesannete täitmisel kõigiti vastutulema ja töö lõpul teise talusse viima; kontrollassistendi poolt heakskiidetud parandusi omas karjapidamises võimalust mööda teostama; vajaduse korral ühingu kohustuste eest oma isikliku varandusega vastutama suhteliselt kontrollitavate loomade arvule (kuid vastutussumma ei või tõusta üle kontrollitavate loomade koguväärtuse).

Et maksva põhikirja järele ka piimaühingute ülesannetesse kuulub „oma liikmete karjaarendamine, piima headuse tõstmine ja piimandusega ühenduses olevate majandusharude edendamine", siis soovitatakse mõnelt poolt tihedamat koostööd piima- ja kontrollühingute vahel. Viimased võiksid asutatud saada lihtsalt esi-

meste osakondadena. Või jälle piimaühingud võtavad ametisse kontrollassistenta endi liikmete karjade kontrollimiseks. Nii saabuks jõudude kokkuhoid, tekkiks tihedam koostöö piimanduse alal tegutsevate organisatsioonide ning isikute vahel ja kaoksid praegused lahkarvamised (näiteks rasvaprotsendi määramisel mõlemi ühingu poolt).

b) Kontrollühingute tegevus Eestis. Kontrollühingud on pärit Taanist, kus asutati esimene sarnane ühing 1895 a. Nad leidsid põllumeeste seas poolehoidu ja 1924 a. oli Taanis ümarguselt 900 kontrollühingut, kokku 24.000 üksikliikmega. Taanist levisid need ühingud Soome ja Eestisse. Esimese kontrollühingu Eestis asutasid 1903 a. Hiiumaa mõisnikud Rootsi eeskujul. Kuid nende ühingute hoogsam edenemine algab alles 1909 a., mil asutati meil esimene väikepõllumeeste kontrollühing Vändras, Pärnumaal. Sellest ajast peale edenesid need ühingud jõudsasti, kuni ilmasõja esimeste aastateni. Nende asutamiseks anti Vene põllutööministeeriumi poolt abiraha. Mitmel pool toetasid kontrollühingute asutamist ja ülalpidamist ka kohalikud põllumeesteseltsid. Selle tõttu oli ilmasõja alguks Eestis juba üle 50 väikepõllumeeste kontrollühingu umbes 8.500 lehmaga ja 40 suurpõllumeeste ühingut 23.000 lehmaga. — Sõja ajal kadus võimalus kontrollühingute töö jatkamiseks, sest toetuse andmine ühinguile lõpetati, suurem osa tööjõude kutsuti sõjaväkke ja alalised rekvisitsioonid ning majanduslised vapustused kaotasid karjapidajate tegevushuvi. Selle tõttu katkestasid pea kõik ühingud tegevuse või likvideerusid koguni.

Rahulikumate aegade saabumisel võttis vabariigi põllutööministeerium (1920) kontrollühingute juhtimise ja abirahadega toetamise oma kätte, mille tagajärjel hakati hoogsalt uusi ühinguid asutama, ning kontrollasjanduse arenemine omandas jälle kindla kuju. Seda arengut kujutab järgmine tabel.

Aasta	Ühinguid	Liikmeid	Lehmi
1921	18	307	4.882
1922	38	726	9.521
1923	72	1.508	16.425
1924	111	2.556	23.119
1925	158	3.771	30.730
1926	182	4.123	33.394

Keskmine liikmete arv ühingu kohta on aasta-aastalt tõusnud: 1921 a. oli see 17, kuna 1926 a. juba 23. Keskmine lehmade arv nii ühingu kohta kui ka iga üksiku liikme kohta on aga sellevastu vähenenud: 1921 a. tuli lehmi ühingule 271 ja liikmele 16,

kuna 1926 a. need arvud olid 183 ja 8. Näitab see ikka suuremat väikekarja pidajate koondumist ühingute ümber. — Kontrollühingute arv maakondade järele on kõikuv, olenedes üldisest majanduslikust seisukorrast ja piimanduse arenemisest. Kõige rohkem ühinguid on Viljandimaal, kus töötab üle neljandiku kogu ühinguist ja on ligi 20% lehmadest kontrolli all. Siis tulevad Valga, Pärnu ja Järva maakonnad (10—14%). Lõpuks on Läänemaa oma 3% ja Petserimaa, kus alles 1925 a. asutati esimene kontrollühing. Keskmiselt oli Eestis 1926 a. ligi 9% lehmadest kontrolli all.

Üleriiklised andmed näitavad, et ühes ühingute arvu ja kontrollitavate lehmade hulga kasvamisega on järjekindlalt tõusnud ka kontrollkarjade toodang. Kontrollaastate järele kujuneb toodang (naeltes) järgmiselt:

Aasta	Lehmi	Piima	Võirasva	Rasva %
1921—22	4.884	4.028	143,1	3,55
1922—23	10.219	4.638	165,9	3,58
1923—24	15.834	4.566	164,6	3,60
1924—25	22.272	5.277	190,9	3,62
1925—26	28.300	5.600	203,2	3,63

Aasta keskmisi toodanguid jälgides paistab silma järjekindel tõus. Ainult 1923—24 kontrollaastal on märgata väikest tagasiminekut, mis oli tingitud peaasjalikult 1923 a. liigrohke sademete hulga tõttu rikkiläinud karjatoidust. Üldiselt on aga piimatoodang lehma kohta 5 aasta jooksul (1922—1926) tõusnud 11,8 naela pealt 15,2 naelani ehk 28% võrra.

Kõrgema piimatoodanguga, kus keskmiselt tuli üle 6250 naela piima lehma kohta, oli 1925—26 kontrollaastal 24 ühingut; neist tuli seitsmes ühingus keskmiselt üle 6875 naela piima lehma kohta. Rekordi saavutas piimatoodangus Jäneda kontrollühingu II ring, kus lehma kohta tuli piima 7662 naela. Üldse näib, et Põhja-Eesti maakonnad on rohkem arenemisvõimsad: nii on Viru ja Järva maakonnad 3 aasta jook. (1922—25) tõstnud piimatoodangut ligi 2000 naela lehma kohta ja on jõudnud teistest maakondadest hästi ette. Eriti maha on jäänud Saare-, Võru- ja Tartumaa.

Üksikuid karjasid, kus lehma kohta tuli piima üle 8750 naela, oli 1925—26 kontrollaastal 76, see on 1,2%. Nende hulgas esikohal Pärnumaa Taali valla Pulli talu 20 lehmaline kari oma 11.334 n. piimaga lehma kohta. Üksikutest lehmadest oli esimene sama (Pulli) talu lehm „Esmik“ oma ligi 22.000 naelalise piimatoodanguga.

Üheks tõsisemaks takistuseks meie karjakontrolli ja karjanduse arendamisel on üldse olnud sellekohaste jõudude puudus. Esimesed kontrollassistendid olid ettevalmistuse saanud peaasjalikult Soomes, kuna Eestis tol ajal vastavad asutused koguni puudusid. Hiljem hakkas Põllumeeste Kestkselts korraldama sellekohaseid pikemaajalisi kursusi. Eesti iseseisvuse ajal on kontrollassistentide ettevalmistus sündinud kolmekuulistel kursustel Vahi põllutöökooli juures. Hiljem avati sellekohased koolid Kuremaal, Kuusikul ja Vahil. Peale mainitute töötavad meil karjakasvatuskoolid Purilas ja Väimelas ning piimatalituskool Õisu mõisas.

c) **Kontrollühingute Liit.** Vene valitsuse ajal korraldasid väikepõllumeeste kontrollühingute tegevust põllumeeste keskseltsid (Tallinnas ja Tartus), kuna mõisnikkudel olid oma keskkorraldused. Vabariigi ajal asus põllutööministeerium kontrollühingute tegevust juhtima ja korraldama, seadis ametisse põllumajanduse peavalitsuse juure kontroll-inspektori, kellele allusid ringkondades tegutsevad instruktorid. Tegevuse laienemisega tekkis tarvidus iseseisva tugeva kontrollasjandust tundva aparaadi järele. Selleks registreeriti mais 1924 a. Tallinna-Haapsalu rahukogu poolt Kontrollühingute Liidu põhikiri. Esialgset põhikirja muudeti märtsis 1925 a. Liidu iseseisev töö algab alles aprillist 1926 a., mil põllumajanduse peavalitsuse poolt Liidule üleanti terve kontrollkorraldus ühes vastavate krediitidega.

Maksva põhikirja järele on kontrollühingute Liidu ülesandeks kodumaa karjamajanduse edendamine karja-kontrollühingute koondamise, nende tegevuse arendamise, ühtlustamise, juhtimise ja järelvalve korraldamise teel. Oma ülesande täitmiseks avaldab ühing järgmist tegevust: paneb asjatundjaid ametisse, kes karjapidajaid ja kontrollassistente õpetavad omi ülesandeid hästi täitma; asutab ja peab üleval kursusi ning koolisid tööjõudude ettevalmistamiseks karjanduse alal; korraldab ja revideerib kontrollühingute tegevust ning arvepidamist; kogub ühinguilt kontrollandmeid läbitöötamiseks ja trükiš avaldamiseks; korraldab võistlusi karjanduse alal ja õhutab edasipüüdjaid auhindadega; kuulab ja soovitab ühingutele assistente ning viimastele teenistust ühingutes; on ühingutele abiks suguloomade muretsemisel, jõutoitude ostmisel, abirahade nõutamisel, kontrollriistade ning raamatute soetamisel j. n. e.; trükib käsiraamatuid, juhatuskirju, lendlehti ja ajakirju karjanduse alal ning hoolitseb nende laialilaotamise eest. — Liidu liikmeteks võivad olla seaduslikult registreeritud ühingud ja liidud, kes karjakontrolli teostavad. Liidu sisseastumismaks on 500 marka ja liikmemaks 1000 marka iga kontrollringi pealt.

Oma ülesannete täitmiseks peab Liit teenistuses kontroll-inspektori, kelle asukoht Tallinnas, ja kontroll-instruktorid, kes tegutsevad kontroll-ringkondades, Inspektori ülesandeks on peaasjalikult instruktorite tegevuse juhtimine jarevide erimine. Instruktorite tegevus seisab ühingute organiseerimises, assistentide töö korraldamises ja järelvalves, karjapidajatele kontrolltöö tähtsuse selgitamises ja juhatuse andmises. Iga instruktori alla kuulub 25 kontrollühingu ümber.

Liidu valitsemisorgaanid on esitajate kogu, kolmeliikmeline juhatus ja kuueliikmeline nõukogu. Liidule on siseministri poolt antud revisjoniliidu õigused.

Peale kontrollasjanduse kuulub Liidu järelvalve alla veel eriline organisatsioon — rändavad karjaravitsejad. — Et kontrollassistendid oma otsekoheste ülesannetega koormatud ja nad pealegi kitsa ringkonnaga (umbes 25 karja) seotud, leidis karjakasvatuse nõukogu soovitavaks ametisse seada sarnaseid karjanduse nõuandjaid, kellede ülesannetesse ei kuuluks kontroll-arvepidamine ega rasvaprotsendi määramine, kus juures sarnase nõuandja ringkonda võiks kuuluda kuni 100 karja, millised ta vähemalt kahe kuu kestel korra läbi käiks, nõu ning juhatust andes karja toitmises, ravitsemises ning muudes küsimustes. Põllumajanduse peavalitsus leidis sarnaste rändavate nõuandjate ametisseseadmise soovitavaks ja lubas neile organisatsioonidele, kes peavalitsuse poolt ülesseatud tingimustel rändavaid instruktoreid ametisse võtnud, — riiklist toetust ühesugustel tingimustel kontrollühingutega (kuni 50% tegelikkudest kuludest). Abirahad antakse välja Kontrollühingute Liidu kaudu. — Rändav-nõuandjate ringkondi oli 1926 a. lõpul juba üle 10. Nad on moodustatud peaasjalikult piimaühingute ja põllumeesteseltside juure.

6. Tõuloomapidajate ühiskorraldused.

a) Tõuloomade tähtsus. Viimaste aastate jooksul on meie karjade toodangud tuntavalt tõusnud, nii et üksikuis karjades lehmadelt isegi keskmiselt üle 10.000 naela piima on saadud. See edu tuleb peaasjalikult lehmade tugevama toitmise ja parema hoolitsemise arvele kirjutada. Kuid samuti näitab karjapraktika, et ühesarnaselt hea toitmine ja hooldamine pole siiski mitte igalpool võrdseid tagajärgi annud, vaid ühed on teistest märksa mahajäänud, ühede töö on teistest tunduvalt vähem tasuv olnud. Millest see tuleb? Põhjused võivad olla mitmesugused, kuid üks suurematest põhjustest peitub loomades enestes: ühede loomade toidukasutusvõime on väiksem ja toodangu võimalik ülemmäär

madalam kui teistel. Ei aita ükšinda tugev toitmine ja hea hool, et karja toodangut kõrgele tõsta ja temale suurt tasuvust anda. Halba piimalehma ei saa enamasti ka hea pidamisega heaks teha. Harilik talulehm ei suuda veel antud toitu täielikult piimatekkitamiseks ära kasutada, vaid tarvitab selle kas kehakudede paljundamiseks ehk heidab ta väheseeditult välja. Sellepärast tuleb peale tubli toitmise veel sarnaseid loomi muretseda, kes paremat toitmist ka paremini tasuda suudavad. Moodsas karjamajapidamises sarnaneb lehm masinale, mille kasulikku töötamise võimet mõõdetakse piimaanniga. Arenenud piimaomadustega lehm on hea masin, mis oma töötamiskulud hästi tasub. — Millised arenemisvõimalused meie karjadel alles ees seisavad, näitavad Ameerika piimalehmade rekordarvud. Seal olla 1925 a. kõrgem lehma saagiand olnud 42.370 naela piima ja 1.298 naela võirasva. Kõige suurema rasvatoodanguga lehm annud aastas 35.404 naela piima ja 1.365 naela võirasva. Üldse olla 102 lehma rasvatoodang olnud üle 1.120 naela võirasva aastas. Kõrgema saagianniga lehm Eestis aga andis 1924—1925 kontrollaastal 21.670 naela piima ja 729 naela võirasva.

Hea toodanguga piimalehmi võib karjapidaja saada igast karjast, välja valides loomi, kelledel meile kasulikud omadused piima- ja rasvaanni näol esile tulevad. Plaanikindla valikuga võib neid omadusi põlv-põlvelt süvendada. Nii ongi kombineeritud paljud meie paremad segaverelised karjad. Kuid siin valitseb soovitavate tagajärgede saavutamises teatud ebakindlus: segakarja juures ei või alati kindel olla, et järeltulejate omadused just soovitavas suunas arenevad. Karja järjekindel parandustöö ja kasulikkude omaduste kindlustamine, teadvus selles, et kord karjale võidetud paremad omadused ka edasi antakse, on võimalikud ikkagi ainult puhta tõu juures. Seepärast peab iga karjaarendaja töö, millest teatud tagajärgi oodetakse. ikkagi kindla tõu piirides sündima.

Teatud tõug on kestva järjekindla töö tulemus. Eraldades kõiki mittesoovitavate omadustega ning tüübiga üksusi, silmaspidades nii saagiandi kui kehaehitust, saame lõpuks nii kuju kui ka sisemiste omaduste poolest ühtlased loomad, kes neidsamu omadusi ka kindlasti edasi pärandavad. Sarnaseid loomi nimetakse puhtaverelisteks. Puhta tõu tähtsus karjapidamises seisab selles, et järeltulejatest pole nii kergesti karta, naga läheksid nende omadused mõne teise tõu või koguni tõuta loomeliigi juure tagasi. Ja see teadmine annab karjapidaja tööle teatud kindluse.

Praegused meie suurema toodanguvõimega karjad on saadud kas sihikindla tõuparandustöö läbi või jälle juhuslikult heade suguloomade abil. Sihikindlat parandustööd on meil väikepõllupidajate keskel alles vähe teha jõutud. See on peaasjalikult viimase 5—6 aasta kestel sündinud, meil tõuseltside tegutsemine

suuremat hoogu, teadlikkust ja sihikindlust põllumeeste karjamajandustöösse on suutnud tuua. See aeg on veel liig lühike selleks, et tagajärjed juba suuresti tunduvad oleksid. Üldtoodangu peale on mõjunud hästi muidugi see asjaolu, et kontrollandmete põhjal kõige halvemad lehmad karjast on kõrvaldatud. Kahtlemata on aga heade karjade saamisel suurt osa etendanud üksikud head loomad, kes sagedasti tervetele karjadele oma headuse märgi vajutanud. Sarnaste üksikute kõrge toodanguvõimega pullide ja lehmade tähtsust ei tule alahinnata ka siis, kui nad vast on segaverelised. Puhtad kõrge headusega tõukarjad on meil ju ikkagi alles haruldus.

b) Pulliühingud. On üldine nähtus, et meie taludes head lehma küllalt osatakse hinnata, kuna pullide väärtuse peale vähe rõhku pannakse. Tegeliku elu praktika aga näitab, et headel sugupullidel karjaparanduses väga suur tähtsus on, sest pull võib omal eluajal sadasid järeltulejaid soetada ja neile omi omadusi edasi anda, kuna lehmast sama aja jooksul umbes kümme järeltulejat saame. Olgugi, et vasikas üldiselt ühepalju isalt kui ka emalt pärib, kuid pulli osa on kaaluvam järeltulejate suure arvulise ülekaalu tõttu. Sellepärast tuleb meil heade sugupullide leidmise ja otstarbekohase tarvitamise peale kõige suuremat rõhku panna. Nendega omi häid ja isegi keskpäraseid lehmi paaritades võime endi karjade toodangut ja toitude head kasutamisvõimet kiiresti tõsta. Täiesti häid pulle on meil alles vähe, sellepärast peab neid seda otstarbekohasemalt tarvitada püüdma. Sellest saab terve meie rahvamajandus kahju, kui häid pulle kusagil väikses karjas ainult mõne lehma paaritamiseks peetakse ja sagedasti veel noorelt ära müüakse. Vähema pullide hulgaga läbisaamist võimaldavad meie väikepõllupidajatele pulliühingud. Mis kasu on pulliühingust? Selle küsimuse kohta loeme „Karjamajandus“ Nr. 5—6, 1926 a.:

„Täisverd sugupull, kes karjamajanduses tunduvat mõju avaldab, maksab praegu tema omaduste ja andmete järele 30—45 tuhat marka. See on summa, mis talupidajal, kes 4—10 lehma peab, aineliselt üle jõu käib. Esiteks peab ta pulli ostmisega suure kulu tegema ja teiseks läheb hea pulli söötmine väga kalliks. Pealegi ei jatkuks headest pullidest igale karjapidajale. Kuid juhuslikult ostetud pulliga, kelle põlvenemise andmed ja sugulooma isiklik omadus teadmata, piimakarja parandama hakata on mõttetu. — Karjakasvatajad peaksid selleks, et kavakindlaks karjaparandamiseks nõuetele vastavat sugupulli pidada, ühinema ja hea pulli ostma. Ühingu asutamise korral annab riik vastava tõuseltsi kaudu kuni pool pulli ostuhinnast abiraha. Kui näiteks 10 talu, kus igas keskmiselt kuus lehma, kavatsevad pul-

liühingut asutada, siis oleks ühingus 60 lehma. Kui ostetava sugupulli hind on 40 tuhat marka, sellest võtab tõuselts poole oma kanda. Liikmete kanda jääks siis kõigest 20 tuhat marka, mis iga lehma kohta ümarguselt välja teeb 334 marka. Ühe talu kohta, kus kuus lehma peetakse, oleks see 334 mk. ×6=2.004 marka. Sugupull jääb paaritamiseks kokkuleppel ühe liikme hoole alla. Hea pulli aastane korralik toitmine läheb keskmiselt 30 tuhat marka maksma. Seda summat lehmade arvu peale jagades, tuleb ühe lehma aastane paaritamismaks 500 marka, 6 lehma kohta — 3000 marka. Peale selle jääb pulli sugujõudu ühingu lehmade paaritamisest üle ning võib raha eest teiste lehmade paaritamiseks ärakasutatud saada. — Pulli talituse ja hoolitsemise kulusid ei tarvitse arvestada, sest selle katab pulli sõnniku väärtus, ning ühingu pulli hooldaja võib parajuse piirides pulli kergemale tööle tarvitada, mis pulli tervist ja suguvõimet kõvendab.

Ühingu pulli korral võib iga talu ühe lehma rohkem pidada, kes end pulliga võrreldes mitmekordselt paremini ära tasub. Ütleme, et see lehm annab keskmiselt 20 naela piima päevas, aastas annaks see lehm 6 tuhat naela piima. Võttes piima naela hinnaks 4 marka, annab see lehm aastas 24 tuhat marka piimaraha. Võtame sellest summast kogu karja aastase paarituse maksu maha, siis jääb üle 21 tuhat marka. See on summa, mis praeguse aja talupidaja järele mõtlema peaks panema, ja sellest tarvilisi järeldusi tehtama".

Maksva põhikirja järele on pulliühingu ülesandeks kohalikkudele põllumeestele võimaldada oma karja parandada ja karjakasvatust edendada ja tõsta. Selle ülesande teostamiseks: a) omandab ühing võimalikult puhast tõugu sugupullisid oma liikmete kariloomade paaritamiseks peakoosoleku poolt kindlaksmääratud tingimustel ja tasu eest; b) selgitab küsimusi, missugused kariloomade tõud kohalikkudes oludes kõige kasulikumad on pidada; c) paneb toime kariloomade näitusi, kursusi ja ettelugemisi kariloomade otstarbekohase pidamise, toitmise ja lüpsmise alal; d) peab kariloomade suguraamatuid ja annab välja tunnistusi ühingu sugupullidega paaritatud loomade järeltulejaile. — Ühingu liikmeks võivad olla mõlemist soost isikud, kes vähemalt 17 aastat vanad. Liikmeksastujad kohustuvad: maksma sisseastumisemaksu ja osamaksu vastavalt oma tõu- ja suguloomade arvule; oma tõu- ja suguloomad ühingu pullidega paaritama; omi ühingu pullidega paaritatud sugulehma vasikaid mitte ilma ühingu juhatusele teadmata tapma; tarviduse korral ühingu kohustuste eest vastutama kuni oma paaritatavate lehmade koguhinna suuruseni. — Ühingu pulli tuleb tarvitada, kuni ta sugutuskõlbulik; ainult erakorralistel juhustel võib alla 2 aastast pulli sugutamiseks tarvi-

tada. Kui pulli sugujõudu ühingu sugulehmadest ülejääb, võib pulliga ka teisi lehmi paaritada peakoosoleku poolt määratud tasu eest. (Tõu ja sugulehmadeks valitakse liikme 4—12 aastased lehmad, kes terved, hea piimalehma välimusega ja võimalikult palju selle tõutüübi sarnased, milliseks karja soovitakse kasvatada).

Karjapidajatel, kes pulliühingu liikmeks soovivad astuda, peab igal teatud tõu suhtes ühine kindel siht olema, et soovitud tõugu pulli ühelmeelel võiksid osta. Pulli ostmiseks tuleb vastava tõuseltsi poole pöörduda, kust teateid antakse müügilolevate pullide üle. Samuti võib sealt juhtnööre ühingu asutamise kohta nõutada. Üldse tuleb pulliühingul — eriti kui ta riiklist toetust soovib saada — tegutseda tihedas kontaktis selle tõuseltsiga, kelle ülesandeks on sama tõu arendamine, mille poole ühingki püüab. Tõugusid, mis meil tunnustatud ja mille arendamiseks riiklist abiraha antakse, on kolm : angelni, hollandi-friisi ja maakari. Nende tõugude arendamisel töötavad vastavad ülemaalise tegevusega seltsid. Abiraha pulliühinguile (kui ka pullijaamadele) antakse nende seltside kaudu. Et riiklist toetust saada, tuleb karjapidajail, kes pulliühingu (või pullijaama) asutamisest huvitatud, vastava tõuseltsi liikmeks astuda. Abiraha antakse kuni $^1/_2$ (mõnel juhusel ka $^2/_3$) pulli ostuhinnast. Kuid toetust saab mitte igasuguse pulli ostmiseks, kuigi ta teatud tõugu on, vaid selleks peab loom tõuarenduse komitee (tõuseltside ja põllutööministeeriumi esitajate koondus) poolt ülesseatud nõudmistele vastama. Toetustsaajad pulliühingud töötavad sellekohase lepingu põhjal vastavate tõuseltside järelvalve all. Seltsid valvavad suguloomade korraliku pidamise üle ja nõuavad aruandeid nende tarvitamise ja järeltulejate kohta.

Pulli pidamises on ühingul enamasti tarvitusel järgmised viisid: 1) Sugulooma võtab üks liikmetest, kellel korralikum karjalaut ja paremad pidamise võimalused, kogu lepingu aja kestvuseks oma majapidamisse; nii ühingu liikmed kui ka võerad maksavad paaritusmaksu rahas (liikmetel on see harilikult odavam) millise sissetulekuga ka pulli pidamise kulud kaetakse. 2) Pull seisab alaliselt ühe ja sama pidaja juures, kuid pulli pidamiseks tarvismineva moona toovad ühingu liikmed kokku. Sööda hulk (heinad, kaerad, juurvili) on jaotatud vastavalt liikmete poolt paaritamisele toodavate lehmade arvule. Mitteliikmetelt võetakse paaritamise eest rahalist tasu (või tarviduse korral ka jõutoitu) ühingu muude kulude katteks. — Muud pullipidamise moodused tulevad ühingute praktikas harvemini ette.

c) Tõukarja kasvatajate seltsid. Peale ühistegeliste organisatsioonide (piima-, kontroll-, pulliühingud) tegutsevad meil

karjakasvatuse alal veel tõukarja seltsid. Omalt laadilt erinevad need seltsid kooperatiivühingutest. Nende tegevuspiirkond on ülemaaline, eesmärgiks mitte üksi liikmete kasu, nagu kooperatiividel, vaid karjakasvatuse edu üldse; selts pole äriline ettevõte, ei jaga mingit puhtkasu ega dividende liikmete vahel, vaid on teadusliku tegevuslaadiga üldkasulik asutus. Et seltsil äriline laad puudub, siis katab ta omad kulud suurelt osalt vabatahtlikkude annetuste, korjanduste ja toetusrahadega. — Vastavalt meie karja peatõugudele tegutsevad meil praegu neli tõukarja seltsi: eesti maakarja-, angelni-, friisi ja ayrschirekarja kasvatajate seltsid. Nende laadiga tutvunemiseks toome jooni Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsi põhikirjast.

Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsi eesmärgiks on Eestis leiduvat valkjaspunast maakarja meie olude kohaselt puhtaks kindlaks tõuks välja arendada ja laiali laotada. Selle eesmärgi saavutamiseks: a) palkab Selts omale eriteadlasi, instruktorisi ja teisa ametnikke; b) korraldab oma liikmete karjades suguloomade valikut, täiskasvanud loomade tõuraamatusse võtmist ja noorkarja registreerimist; c) peab eesti valkjaspunase maakarja jaoks tõuraamatuid; d) asutab ja peab üleval oma liikmete jaoks sugupulli jaamu ja kontrollib nende tegevust; e) asutab, korraldab ja kontrollib eesti valkjaspunase maakarja tõugu sugukarju (sugulavasid); f) korraldab oma liikmete karjades tasuvuse, tõupuhtuse ja tervise kontrolli, selleks kontroll-ringkondi asutades; g) korraldab oma liikmete vahel heade suguloomade vahetust; h) korraldab oma liikmete karjade kinnitust; i) korraldab oma liikmete suguloomade näitusi, oksjonisi, karjapidamise võistlusi; k) levitab teadmisi otstarbekohase karjapidamise kohta nõuandmiste, läbirääkimiste, ettelugemiste, kursuste, õppereiside ja kirjanduse abil; l) annab tarbekorral oma ajalehte välja; m) on vahemeheks oma liikmete suguloomade ostu-müügi juures. Seltsi tegevuspiirkond ulatab üle Eesti.

Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsi liikmeteks võivad olla üksikud karjapidajad kui ka asutused, kes eesti valkjaspunast maakarja kasvatavad, peavad või muidu selle tõu kindlad poolehoidjad on. Iga liige on kohustatud: a) oma karja jaoks pidama karjaraamatut (suguraamatut) ja noorekarja raamatut Seltsi poolt heakskiidetud eeskuju järele; b) omi lehmi võimalikult ainult nende pullidega paaritama, kes Seltsi tõuraamatusse on võetud ehk muidu Seltsi poolt heaks kiidetud; c) võimalikult ainult tõuraamatusse võetud loomi ja nende järeltulijaid pidama; d) hoolitsema selle eest, et loomad saaks õigel ajal tõuraamatusse kantud ja vasikad registreeritud; e) oma karja saagianni kontrolli pidama; f) müüdavate, müüdud ja juurdeostetud suguloomadest aegsasti Seltsi juhatusele teatama; g) suguloomade müügi juures

Eesti Maakarja Seltsi liikmetele ostu eesõigust võimaldama. — Iga liikmeksastuja maksab ühekordselt sisseastumise maksu. Eluaegsed liikmed maksavad ühekordselt eluaegse, aasta liikmed igaaastase liikmemaksu. Liikmeid võtab vastu Seltsi juhatus. — Seltsi tegevust juhivad ja asju ajavad: peakoosolek, juhatus, sekretär, erinõukogu, eri- ja revisjonikomisjonid. — Seltsil on talitus- ja tagavarakapitalid. Talituskapital moodustub: liikmemaksudest, toetusrahadest, kingitustest, kirjanduse müügist, töötasust, laenudest j. n. e. Tagavarakapital sünnib liikmete sisseastumismaksudest ja teistest peakoosoleku poolt selleks määratud summadest.

Nagu põhikirjast näha, on Seltsi tegevuspiirid väga avarad. Maidugi pole meie karjakasvatuse seltsid endi mõneaastalise ea kestel veel kuigi palju korda saata suutnud. Millistel aladel nad peaasjalikult tegutsevad, näidaku katkendid Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsi 1925 a. tegevuse aruandest. — Seltsil oli liikmeid 682, nendest 642 üksikliiget, 5 põllum. seltsi ja 35 pulliühingut. Suurematest töödest, mille peale rohkesti Seltsi tööjõudude aega kulus, oli loomade tõuraamatusse võtmine, tõuraamatute pidamine, tõuraamatu tunnistuste väljakirjutamine, mitmesuguste tõuraamatu loomade kohta käivate andmete läbitöötamine ja tõuraamatu trüki jaoks korraldamine. — Järgmise suurema tööna tuleb mainida pulliühingute ja pullijaamade asutamist, korraldamist, revideerimist, juhtimist ja neile nõuandmist. Aruande aasta jooksul asutati juure 29 pulliühingut ja 7 pullijaama, kokku 36 pulliga. Tegevuse lõpetasid 2 pulliühingut ja 4 pullijaama. 1926 a. alguks jäi töötama 76 pulliühingut ja 35 pullijaama, kokku 112 pulliga. Summade puudumisel ei saadud kõigile soovijatele abiraha võimaldada, mis uute ühingute ja jaamade asutamist takistas Toetust anti $^1/_3$ kuni $^1/_2$ pulli hinnast. — Edasi avaldus Seltsi tegevus maakarja kontrollimises. Seltsi ülesandeks ei ole otsekohene maakarja kontrolli teostamine, vaid tema püüab mõjuda ja kaasaaidata, et kõik Seltsi karjad, kus vähegi võimalik, kontrolli alla kuuluksid. Oma tõuraamatusse võetud maatõugu loomade üle kogub Selts andmeid, töötab need läbi ja juhib nende põhjal maakarja tõuarenduse tööd. — Järgmisena tuleb töö maatõugu karja sugulavade korraldamise alal. Et maakarja arendustöö alles noor on, siis ei ole Selts veel saanud sugukarjade võistlusi korraldada ja selle põhjal paremaid karju sugulava karjadeks vastuvõtta. Esialgu peab Selts oma sugulava karjadeks niisuguseid karjapidamisi, kus hea maatõugu pull ja vähemalt 50% lehmadest tõuraamatus, kelle hea toodanguvõime tuntud ja kus karja sihikindlalt Seltsi poolt antud juhtnööride järele arendatakse. — Edasi oli Selts oma liikmetele abiks suguloomade ostmisel ja müümisel, esines väljapanekutega 7 põllumajanduse

näitusel ja korraldas noorkarja näitusi pea kõigis maakondades. Selts annab välja „Eesti maakarja eeltõuraamat II“ ja oli kaastegev ajakirja „Karjakasvataja“ väljaandmisel. Seltsi korraldusel algas oma tegevust karjahoiu kool Purila mõisas, Harjumaal.

Meie karjakasvatuse arendamises on tõukarja seltsidel suur tähtsus. Nad saavad toetust riigilt, omavalitsustelt ja ka piimaühingutelt. Nende seltside kaudu jagab riik oma toetust ka asutatavatele pulliühingutele ja pullijaamadele sugupullide ostmiseks. Mainitud asutustele on vastavad tõuseltsid keskkorraldusteks, kust nende tegevust juhitakse ja instrueeritakse.

1926 a. algul tegutsesid meil 365 pullijaama ja ühingut, nendest maakarja pullidega 116, friisi tõugu 119 ja angelni tõugu 130. Iga pulli kohta oli paaritatud lehmade arv 1925 aastal: maakarja pullidel 44,3, friisidel 34,7 ja angelnitel 44,7. — Kontrolli alla kuuluvate tõukarjade arvu ja saagiandi (naeltes) 1925—26 kontrollaastal kujutab järgmine tabel:

	Lehmi	Piima	Võirasva	Rasva %
Angelnid	4.197	6.026	218,9	3,63
Friisid	2.468	6.694	222,5	3,32
Maakari	1.130	5.297	209,7	3,96

Nagu eelmisedki, on ka 1925—1926 kontrollaasta toonud edu karjamajandusele üldse kui ka tõukarjade arenemisele nii nende arvulises küljes kui toodangus. Arvuliselt on kõige rohkem suurenenud maakari (352 lehma võrra), seda peaasjalikult Saare-, Pärnu- ja Viljandimaal. Toodangu tõusu on annud mainitud kontrollaastal kõige rohkem friisikari: 676 naela piima ja 22,7 naela võirasva, mis suurelt osalt tingitud suurmajapidamiste (eriti riigimõisate) karja paremale järjele tõstmisest, sest enamus (76%) kontrollialustest friisi tõulehmadest kuulub suurmajapidamistesse; ka toidukulutus on kõige suurem olnud friisi karjal (5228 t. ü). Angelnitel on olnud tõusu eelmise aastaga võrreldes 425 naela piima 16,3 naela võirasva; maakarjal 142 n. piima ja 7 n. võirasva. — Nagu ülaltoodud tabel näitab, tuleb tõugude vahelisel võrdlusel esikohale piima kui ka võirasva toodangu poolest friisikari, teiseks angelnid ja kolmandaks maakari. 100 toiduüksuse tasuvuses on esikohal võirasva toodangu põhjal maakari, kes annud 100 toiduüksuse kohta 4.84 n. võirasva; teisena angelnid — 4,57 n. võirasva; kolmandaks friisid 4,26 n. võirasva.

Eeltoodud andmed käivad meie vanemate ja karjakasvatust hooldavate asutuste poolt riiklise toetuse vääriliseks tunnustatud karjatõugude kohta (angelni-, friisi- ja maakari). Ayrschire-karja tõuselts asutati meil alles 1925 a. Tõuraamatusse on märgitud senini kõigest 71 lehma, kellede kohta esimesed andmed kogu-

tud 1925—26 kontrollaastal. Need näitavad lehma kohta aastas 6468 n. piima, 241,58 n. võirasva ja rasvaprotsent 3,73. Lehmade väikese arvu ja lühikese vaatlusaja tõttu ei saa neist andmetest tõsisemaid järeldusi teha.

Meie tõukarja seltsid ei tööta mitte igaüks omaette, vaid nende poolt astutakse ühiseid samme kodumaa karjamajanduse edendamisel. Seltside poolt on ellukutsutud omavaheline koondus — karjatõugude arendamise komitee. See organisatsioon on oma lühikese tegevuse kestel jõudnud juba mitmeidki karjaarendamisse puutuvaid küsimusi käsitada ja seisukohti võtta. Seltside esindajad kuuluvad ka põllutööministeeriumi juure moodustatud karjakasvatuse nõukogusse, mis tarviduse järele koos käib ja mille ülesandeks on karjakasvatuse edendamise, tõuparanduse, loomatoitmise, piimaasjanduse ja loomade näituste kohta käivate küsimuste käsitlemine ja lahendamine ning karjakasvatusse puutuvate juhtnööride ja määruste läbivaatamine. Peale selle on tõukarja seltsid ühes hobuse-, sea- ja linnukasvatajate seltsidega ning mõnede muude põllum. organisatsioonidega koondunud ajakirja „Karjamajanduse“ ümber.

Tõuseltside keskkohad asuvad: maakarjal — Viljandis, angelnitel — Tartus, friisidel ja ayrschiiridel — Tallinnas.

7. Seakasvatajate ühiskorraldused.

a) **Seakasvatusest Eestis.** Seakasvatus on aegade jooksul saanud meie põllumehele tähtsamaks majandusharuks, andes peale ülitarviliku liha pere toitmiseks veel suure osa rahalisest sissetulekutest müüdavate saaduste eest. Erilise tähtsuse omandab seakasvatus selle tõttu, et ta põllumehele võimaldab hulka sarnaseid aineid ning saadusi, mis mujal kasutada üldse ei saa või mis koguni odavalt müüma peaks, — väärtusliseks aineks, lihaks, ümbertöötada. Kuid sissetulek, mis meie põllumehed seakasvatusest senini ammutanud, on alles koguni väike võrreldes meie võimalustega ja arenenud karjakasvatusliste maade praktikaga. Näiteks oli pinnaselt Eestile peaaegu võrdses Taanis 1925 a. üle $2^1/_2$ miljoni sea, meil aga ainult 338 tuhat. 100 elaniku kohta tuli seal 74 siga, meil 30. Eesti sai sealiha väljaveost 1926 a. 237 miljoni mrk, Taani aga juba 1923 a. ümmarguselt 12 miljardi.

Tulutoova seakasvatuse aluseks on soodsa müügivõimalustega turg. Vene ajal nõudsid meie oma tööstuslinnad kui ka väline Venemaa turg peaasjalikult hästi nuumatud pekisigu. Et vene turu kaotasime ja oma siseturg kuigi palju sealiha äratarvitada ei suuda, siis olime sunnitud müügivõimalusi otsima Õhtu-

Euroopa turgudel. Viimaste aastate jooksul on Eesti sealiha välisturul endale suutnud nime luua ja endised ebaloomulikult madalad sealiha hinnad on väljaveo tagajärjel tõusnud juba sarnasele kõrgusele, et võime otstarbekohase toitmise ja pidamise juures kõnelda tulutoovast sigadepidamisest. Seda enam, et mitmesugused muutunud oludest tingitud majanduslikud tegurid (kartulite ja kooritud piima kasutamise vajadus) otse tõukavad seapidamisele.

Meil on saanud üldtuntud lendsõnaks, et „siga viib Eesti Euroopasse". Sellega toonitatakse, et seakasvatusest meil palju oodetakse. Arvatakse isegi, et teatud tingimustel seakasvatus meil piimamajandusest kasulikum võib olla. Sarnasteks arvamisteks on mitmed põhjused. Esiteks tunduvad turutingimused hästi soodsad: Inglismaa nõuab suurel määral kergelt nuumatud sealiha (pekoni) ja meie kartuli ja viljaga söödetud sead on oma kõva liha tõttu seal hea nime omandanud. Suurem võistleja, Ameerika, näib viimasel ajal end välisturult tagasi tõmbavat. Peale soodsate turutingimuste ennustavad meie seakasvatusele head tulevikku need võimalused, mis meil sellel alal seni alles kasutamata.

Sarnasena võiks esijoones mainida liha produtseerimise tehnika täienemist. Meie seapidajad on harjunud turule tooma vanu, paljunuumatud rasvasigu. Inglise turg aga tarvitab n. n. pekoni, see on 5—7 kuuseid kergestinuumatuid, 2½—4 sm. paksuse pekikorraga lihasigu. Meie põllupidajatel lähevad praegu suured summad kaduma selle tõttu, et hulk sigu läheb kas siseturule või satub madalamasse sorti. Tuleb alles harjuda välisturu nõuetele vastavat liha produtseerima.

Teiseks annab meil sigade toitmisala palju otstarbekohasemalt korraldada. Meil ei teata praegugi mõnel pool, mis kooritud piima hulgaga peale hakata. Seda võib aga sigade pidamisel, vahelduvalt paksema toiduga, edukalt tarvitada. Meie kartulikasvatus, mis piiritustööstuse kriisi läbi kängu jäi, võiks seakasvatuse juures jälle suuremat tulu tooma hakata. Meil puuduvad sigade koplid suviseks sigade söödamaaks ja ristiku põllud talviseks toiduks. Lühidalt: sigade toitmisalal võime väheste ohvritega suuresti seapidamise tulukust tõsta.

Edasi on meie sealaudad edukaks seakasvatuseks korraldamata, seatõud ebasündsad, sigade tapa-, soolamis- ja suitsetamisasutused puudulikud. Ühe sõnaga: püsime alles seakasvatuse algstaadiumis, kus iga väiksemgi sissesead või korraldus tunduvaid tagajärgi annab.

Kui nüüd kaalumisele võtta, millega meie majandust mitmekesistada, et ta ei tugeneks liig ühekülgselt ainult piimandu-

sele, — siis jõuame loomulikule otsusele, et järgmine kohasem ala on seakasvatus. Esiteks juba sellepärast, et seakasvatus orgaanilises ühenduses on piimandusega; teiseks selle tõttu, et siin nähtavasti vähema jõukulutusega suuremaid tagajärgi tabada võib, kui muudel põllumajanduse aladel. Neid põhjendusi tõendab ka teiste karjakasvatusliste maade — eriti Taani — praktika. Ka neis on seakasvatus, ühenduses piimandusega, osutunud tulutoovamaks talumajapidamise haruks.

Et seakasvatuse suun meil õieti tabatud, näitab selle majandusharu hoogne areng. Sigade arv on aast-aastalt tõusnud: 1920 a. oli Eestis 266.646 siga, 1926 a. juba 333.150. Kõikides tapamajades kokku tapeti 1925 a. 34.565 siga, 1926 a. aga 59.599 siga. Eriti kiirelt areneb pekonitööstus: 1925 a. tapeti Eestis 13.600 pekonsiga, millest saadi 74.743.000 marka; 1926 a. tapeti juba 29.170 pekonsiga ja saadi 222.328.000 marka. Seega ühe aastaga 114,6% tõusu. Konjunktuur on edasi soodne.

b) Eesti Seakasvatajate Selts. Kuldiühingud. Et sigadepidamine tulutoov saaks olla, peab sigade tõug teatud nõuetele vastama. Olgugi, et suur tähtsus on just sigade pidamisel, kuid siiski tasub üks siga samadel tingimustel enda pidamise palju paremini kui teine. Peanõuded, mis heale seatõule ülesseame, on kiire kasv, vastupidavus ja sigivus. Nimetatud omadustest on kiire kasv kõige tähtsam. Kiirelt eluskaalus juurevõtja siga tarvitab suhteliselt vähe toitu: suur osa toidust läheb liha tekitamiseks. Kiirelt kasvaja siga võtab 120—250 naelalise raskuse ajajärgus 1,5 naela päevas juure. — Teiseks tähtsaks omaduseks on vastupidavus. Erilist rõhku tuleb sellele panna külmades, pika talvega maades, nagu Eesti. Eriti on õrnad ja tundlikud külma vastu põrsad. Meile on soovitav tugev ja vastupidav seatõug, mis ka halbades hoiu- ja ülespidamistingimustes küllalt arenemisvõimeline oleks. — Edasi eeldab tasuv seapidamine head sigivust ja imejate põrsaste kiiret arenemist. Hea emis peab andma palju põrsaid ja neid hästi toitma, et nad ühtlaselt arenenud oleks, kui võõrutamisele tulevad. — Edasi tulevad sigade juures arvestusele keha kuju, liha asetus ja omadused, rahuline iseloom j. n. e.

Praegustele turunõuetele enam vastavaks, heaks pekon-seaks loetakse suurt valget inglise tõugu siga (Jorkschire). Kuid ta jätab meie oludes siiski mõndagi soovida: pole püsiva tüübiga ja on väga nõudlik. Meil on aga alaline verevärskendusmaterjali soetamine välismailt tülikas ja tema kodumaa omadele sarnaseid elutingimusi on meil sellele hellitatud seatõule raske võimaldada. Seepärast on meil katsed käimas meie kohaliku maatõugu sea parandamiseks. Tegelik elu näitab ka, et hästi koha-

sed meie oludele lihasead saame oma maatõugu emise paaritamisel inglise suurt valget tõugu kuldiga. Nii on ka materjali soetamine kergem: inglisetõugu kultidega kuldijaamad ja maatõugu emistega sugulavad.

Soovitava seatõu arendamisega ühenduses on sigade kontrolliküsimus. Samuti kui karjakasvatuses soovitud omadustega loomade väljavalikut võimaldab meile ainult täpne kontroll üksikute loomade toidutarvitamise ja toodangu üle, nii suudame ka seakasvatuses head valikut teha ainult sellekohase arvepidamise andmete varal. Selleks tuleksid meil kariloomade eeskujul ka sigade kontroll-ühingud moodustada. Senini on meil sigade kontrollimiseks kohati karja kontroll-assistentide abi tarvitatud, nende teadmisi sigadepidamise alal sellekohaste kursustega täiendades.

Seatõu parandamise ja üldse seakasvatuse arendamise alal töötab meil 1923 a. peale „Eesti Seakasvatajate Selts", mille juhatuse asukoht Tallinnas, kuid tegevuse piirkond üleriikline. Põhikirja järele on Seltsi eesmärgiks: Eestis seakasvatust üldse arendada, eriti aga suurt valget inglissiga Eestis aklimatiseerida ning eesti maatõugu sigu tõuliselt parandada, muutes mõlemaid põllupidajatele võimalikult rohkem tulutoovaks. Oma eesmärgi saavutamiseks: korraldab Selts soodsat valikut olevate seatõugude seas, muretseb tõusigu väljaspoolt, korraldab tõuloomade vahetalitust, organiseerib tõulavasid ning asutab kuldijaamu ja ühinguid; peab tõuraamatuid, korraldab suguloomade ja nende järeltulejate märkimist; levitab teadmisi otstarbekohase seakasvatuse üle ettelugemiste, kursuste, näituste, võistluste kaudu ja muul teel. — Seltsi liikmeks võib olla iga Eestis asuv seakasvatusest huvitatud isik kui ka selts või ühing, kelle ülesannetesse kuulub seakasvatuse edendamine. Liikmed on kohustatud: omi kõlbulikke sigu tõuraamatusse võtta ning märkida laskma; märgitud emised ainult tõuraamatusse võetud kultidega paaritada laskma; oma seapidamise käigust (sündimisest, surmast, müügist) määruste kohaselt Seltsi asjaajajale teatama; peakoosoleku poolt määratud Seltsi sisseaste-, liikme- ja märkimismakse maksma.

Eesti Seakasvatajate Seltsi peamure on olnud: levitada talupidajate keskel pekonsigade kasvatuse oskust ning usku selle majandusala tulevikku. Sellel otstarbel korraldas Selts 1926 a. pea kõigi suuremate piimaühingute juures üle maa kokku 158 lühiajalist (ühe- kahepäevalist) kursust, kogusummas 231 päevalise kestvusega ja 11 tuhandelise kuulajate arvuga. — Samal 1926 a. oli Seltsil 14 sugulava ja 15 puhtatõukasvatuse punkti inglise sigade jaoks, kuna juure asutati 4 sugulava maasigade jaoks; sellega kokku 33 seakasvatust, mis Seltsiga käsikäes töötavad. Sugulavadest on aasta jooksul üle 1500 inglise tõugu põrsa müüdud. Abirahasid sugulavade asutamiseks anti 62.000

marka. Et paljud sugulavad mitte oma ülesande kõrgusel osutusid, otsustas Selts korraldada sugulavade-vahelist võistlust paremate väljavalimiseks. Samuti kavatseb Selts 1927 a. asutada 2 sigade kontrolljaama, kuhu iga sugulava parematest emistest koondatakse põrsaid juurekasvu ning toidukulutuse kontrollimiseks. — Seltsil oli 1926 a. lõpul 107 kuldijaama. Tõuraamatusse oli võetud 92 kulti ja 87 emist. Kuldijaamadele andi toetust ligi 320.000 marka. — Selts võttis oma esitajate kaudu osa pea kõigist maakondlistest näitustest. Ühes teiste põllumajanduslikkude organisatsioonidega annab Selts välja ajakirja „Karjamajandus". Seltsi alalises teenistuses oli 1926 a. üks eriteadlane ja kolm instruktorit. Liikmeid oli 263.

Peale Seakasvatajate Seltsi tegutsevad meil seakasvatuse alal mõned ühistegelised organisatsioonid — kuldiühingud. Et üksikul põllumehel hea kuldi muretsemine ja pidamine liig kalliks ei läheks, pealegi ei jätkuks esialgu puhasttõugu kulte kõigile seakasvatajatele, sellepärast koonduvad ümbruskonna seapidajad kuldiühingutesse. Nii saab piirkonnas, kus enne 10—15 enamasti viletsat kulti peeti, läbi ühe hea kuldiga ja võib muid sigu vastavalt rohkem pidada. Puhastverd suurte inglise tõugu kultide muretsemiseks on võimalus Seakasvatuse Seltsi kaudu riiklist toetust saada poole kuldi hinna suuruses. Kuldiühing võimaldab häid põrsaid saada ja kõrvaldab ka seakasvatuses nii soovimatu nähtuse — suguluspaarituse, sest ühing muretseb omale kuldi kuskilt kaugemalt sugulavalt (või koguni väljamaalt), nii et ta kohalikkudele emistele võõras on.

Kuldiühinguid on meil koguni vähe: nende ülesandeid täidavad Seakasvatajate Seltsi kuldijaamad ja sugulavad. Ka olemasolevad kuldiühingud töötavad kontaktis mainitud Seltsiga. Seltsi poolt antakse ühingutele riiklised abirahad välja ja valvatakse selle järele, et suguloomi korralikult peetakse ning hoitakse. Peale selle nõutakse ühinguilt aruandeid suguloomade tarvitamise ning nende järeltulejate kohta. Üldse on kuldiühingute ja Seakasvatajate Seltsi vahekord analoogiline eelpoolkirjeldud pulliühingute ning karja tõuseltside omale.

c) Ühistegelised tapamajad. Samuti kui piimakarja pidamine, saab ka seakasvatus tulutoovam olla siis, kui saaduste müük on hästi korraldatud. Loomulikult sünnib see kõige paremini produtsentide endi kaudu, kes ju asja kõigekülgsest edust otsekohe huvitatud. Seepärast osutusid ka lihasaaduste valmistamisel ja turule toimetamisel kõige kohasemateks ühistegelised asutused, see on ühistapamajad. — Ka sellel alal kuulub algatus taanlastele. Sigadepidamine on Taanis tulutoov peaasjalikult just hästi korraldatud ühistegelise liha ümbertöötamise ja müügikor-

ralduse tõttu, kus kõrvaldatud ülearused vahekasuvõtjad ja produtsentide endi organisatsioonid on järjekindlalt tõstnud saaduste väärtust, võites sellega neile hea nime ja kindla turu. Esimene ühistapamaja asutati Taanis 1887 a., sest taanlased valmistasid juba siis inglastele maitsevat pekoniliha. 1924 a. oli Taanis juba ligi 50 ühistapamaja, kus tapeti 3.300.000 siga 46 miljardi eesti marga väärtuses, seega iga liikme kohta ligi 20 siga umbes 279.000 marga väärtuses. — Tapamaja ühingu liikmed kohustuvad samuti kui piimaühingu liikmedki kõiki omi sigu ainult ühistapamajale andma. Nad vastutavad tapamaja ehitamiseks ja sisseseadmiseks tehtud laenude eest solidaarselt, jaotades vastutuse proportsionaalselt liigetelt saadud sigade arvule. Võlgade kustutamiseks arvatakse produktide hinnast kordkorralt teatud osa maha. Tapamaja ühingute poolt on asutatud vastav keskühing, peakontoriga pealinnas. Taani ühistapamajade juures töötavad harilikult ka mitmesugused kõrvalharud, nagu vorsti- ja seebivabrikud j. n. e.

Meil on seni olemas ainult üks ühistegeline väljaveo tapamaja — „Estonia eksporttapamajad". See asutus on tekkinud P. K. „Estonia" algatusel. Kui 1922 a. lihasaaduste väljaveo korraldamisele asuti, tunti varsti tarvidust ajakohase väljaveo tapamaja järele, sest Tallinna linnatapamaja, mis aastakümnete eest ehitatud, ei suutnud ajanõudeid täita. Siis moodustati „Estonia" eestvõttel ühes teiste suuremate ühistegeliste asutustega osaühing „Estonia Eksporttapamajad" uue ajakohase väljaveo tapamaja ehitamiseks. Ehitusega jõuti lõpule 1924 a. algul. Uuele tapamajale andis „Estonia" üle ka oma vorstivabriku. Hiljem muudeti tapamaja osaühing ühistegeliseks asutuseks, mis oma ümber püüab koondada põllupidajaid — seakasvatajaid. 1926 a. oli liikmeid üle 300.

Nagu igal uuel ettevõttel, oli ka ühingul „Estonia Eksporttapamajad" esialgu suurte raskustega tegemist. Kõige pealt väheneb sigade arv; 1924 a. toodi kokku kõigest 4298 siga, millistest 3107 pekoni valmistamiseks kõlbasid. Vähese läbikäigu tõttu lõppes esimene tegevusaasta ligi poolteistmiljonilise puudujäägiga. 1925 a. tõusis kokkutoodud sigade arv juba 10.098 peale, mis ühingul võimaldas tegevust väikese ülejäägiga lõpetada. Vaatamata alanevate hindade peale välisturul tapeti 1926 a. juba 22.433 siga ja lõpetati aasta 876.281 margalise puhtkasuga. Puhtkasust määrati 20% tagavarakapitaliks ja 6% osakasuks. Inglismaale eksporteeriti 1926 a. pekoni 2.720.488 naela. Kogusummas valmistas tapamaja lihasaadusi umbes 250 miljoni marga väärtuses. Ühingu äriseis oli 1926 a. üle 75 miljoni marga, omakapitali ligi 12½ miljoni marka.

Eksporttapamaja asutamisega on kindlustatud seakasvatajatele välisturg sellekohaste kõrgemate hindadega, kus juures tähendada tuleb, et Eesti pekon püsib käesoleval ajal Inglise turul oma kvaliteedi ja hindade suhtes esimesel kohal teiste rajariikide vastavate saaduste hulgas. Kõik see on julgustanud uue eksporttapamaja ehitamise algatamist Tartu, milline arvatavasti juba 1927 a. sügisel tegevust algab. Uus tapamaja saab ruumikas — 600 sea jaoks päevas. Asutus on ühistegeline, nimega „Estonia Eksporttapamajade" Tartu osakond. Ühingu liikmeks võivad olla põllumajanduse alal ja huvides töötavad isikud, ühingud ning seltsid. Liikmemaks on 10.000 marka. Osamaksu võib korraga ehk jaokaupa tasuda. Liikmete vastutus on ühekordse osamaksu suuruses. Igal liikmel on peakoosolekul ainult üks hääl, osade arvu peale vaatamata.

Peale Tallinna ja Tartu eksporttapamajade on veel eeltööd käimas Saaremaal Kuresaare läheduses uue tapamaja ehitamiseks.

8. Linnupidajate ühiskorraldused.

a) Kanakasvatusest Eestis. Kodumaa linnukasvatuses on kana esikohal; teiste kodulindude tähtsus kanaga võrreldes on väike. Sellepärast mõeldakse meil linnukasvatuse all peaasjalikult kanakasvatust. — Kana on meil praegu sarnases seisukorras, kui lehm paarikümne aasta eest. Vaieldakse alles, kas kanale majapidamises eluõigust anda või mitte. Omal ajal oli lehmaga samane lugu. Lautade ehitus, toitmiskorraldus, tõuküsimus, tasuvus — kõige selle üle vaieldi lehmagi juures palju, kuni asi lõpuks lehma kasuks lahendus. Seesama sünnib praegu kanaga. Senini on meil teda majas vaeselapsena peetud: ei kohta ega paika, ei hoolt ega järelvaatust, ei sellekohast sööki ega jooki ole keegi kanale muretsenud. Elas kus juhtus, sõi kust sai, munes ka kuhu juhtus ja millal meelde tuli. Keegi ei rääkinud selle looduselapse tasuvusest, sest ta elatas end peaasjalikult ise. Kuid samuti kui lehmast, sellest endisest sõnnikumasinast, sai aegupidi meie majanduse kindlam tugi, nii on kana muutumas tühisest loomakesest tähtsaks majanduslikuks teguriks.

Statistika keskbüroo andmetel oli Eestis 1926 a. üle 6 kuu vanuseid kanu 662.030 tükki, 1920 a. aga ligi 300.000. Nii on kanade arv 6 aasta jooksul tõusnud kahekordseks. Kanade toodanguks arvatakse 1926 a. ligi 65 miljoni muna umbes 500 miljoni marga väärtuses. — Ka munade väljavedu on järjekindlalt suurenenud. Nii veeti välja:

1923 a. 4.121.140 muna.
1924 a. 10.180.480 „
1925 a. 13.147.560 „
1926 a. 10.715.760 „

Selgub, et munade väljavedu on jõudsalt kasvamas, olgugi aeglasemas tempos kui võieksport. Nähtav langus 1926 a. on tingitud väljaveo kontrolli kõvendamisega, mille tõttu välisturule hakkasid pääsema ainult esimese sordi munad. Juba 1927 a. esimene pool näitab jälle tõusu: nimelt veeti välja 1927 a. esimesel poolel 4.231.000 muna, 1926 a. samal ajal 3.994.000 muna ja 1925 a. esimese 6 kuu jooksul 3.620.000 muna. Nii on tõusu tendents nähtav. — Kana andis Eesti riigile 1924 a. 110 miljoni marka välisrahas, 1925 a. aga ligi 160 miljoni. Ja see raha on saadud otsekui juhusliselt, ilma tõsise jõupingutuseta rahva poolt.

Mis meil senini kanakasvatuse alal on kätte saadud, tuleb aga võtta mitte enam kui väikse algusena, võrreldes meie võimalustega sellel majandusalal. Taanis on näiteks samase maa-ala ja ligi kolm korda suurema rahvaarvu juures 20 miljoni kana, meil kõigest 600 tuhat. Taanile annab kanamunade väljavedu aastas 10 miljardi E. marka, meile ainult 150 miljoni. Talu kohta peetakse meil 3—5 kana; Taanis 20—30 kana, Ameerikas koguni 100—200 tükki; vähema arvuga ei hakata seal aega viitma. — Sarnastest võrdlustest selgub, kui laiad võimalused meil alles ees. Ei ole ju mõjuvat põhjust, mis takistaks meid Taanile järelejõudmast, eriti kui viljarikas Venemaa külje all. Kuid iseenesest ei edene midagi, ka kanakasvatus mitte. Teadus kui ka praktika on meil sellel alal aga alles algastmel. Selle tõttu on ka kanakasvatuse tasuvuse kohta nii mitmekesiseid arvamisi kuulda. Mõned leiavad kana kasulikuks, mõned jälle arvavad, et ta ainult kahju toob. Kanakasvatuse iseloom ongi niisugune, et kahest täiesti ühesugustes tingimustes tegutsevast kanapidajast üks saab kasu, teine kahju. Üks annab kanale toitu, millest see loob muna, kuna teine hästi söödab, kuid mune ei saa. On tarvis teadmisi ja oskusi, et ettevõtet majanduslikult organiseerida ja pidada. Meil pole aga äriline linnukasvatus senini kapitali ja teadmiste puudusel arenenud.

Tahame meie endi väikepõllupidamist kindlamale alusele rajada, tuleb meil piimakarja ja sigadepidamise kõrval arendada kanakasvatust. Viimane on tänulik majandusharu veel sellepärast, et ei nõua kuigi laia maa-ala ega ka suurt talituskapitali. Pealegi käib temas kapital kiirelt ringi, andes sissetulekut ja tõstes huvi. Kanakasvatuse alal võivad eduga tegutseda ka maatamehed, popsnikud, eriti maa intelligents. Et asi hoogu võtaks, tuleks kanakasvatusele pühendada samane tähelpanu ja hool, kui piima-

karjale ja seakasvatusele. — Meie praegust munaproduktsiooni ja transporti halvavatest tingimustest mainitakse esijoones järgmisi. 1) Nii produktsioon kui eksport on liig väiksed selleks, et kulusid hästi tasuda; on ju nii ühes kui teises terve rida kululiike, mis pole otsekoheses rippuvuses kauba hulgast. 2) Munaasjandusel on senini puudunud küllaldane riikline toetus, millele näiteks meie võiasjanduse areng esijoones tänu võlgneb. 3) Linnukasvatuse alal puudub laiemates kihtides vastav ettevalmistus ja sellekohane propaganda. Peale mainitute tuuakse veel eriti ette munakaubandust halvavate teguritena võrdlemisi kõrget veoraha raudteel ja väljaveomaksu, samuti väikse munahulgaga suhteliselt suurt eksportööride arvu (5 väljaveo äri).

b) Eesti Linnukasvatajate Selts. Linnupidajate ühingud. Linnukasvatuse edendamise alal töötab meil „Eesti Linnukasvatajate Selts", asutatud 1919 a. (endise nimega „Eesti Sulg- ja Väikeloomakasvatuse edendamise Selts"). Seltsi juhatus asub Tallinnas. Tegevuse piirkond ulatub üle Eesti. Seltsi liigeteks võivad olla kõik kodulinnu kasvatajad isikud ja asutused ehk kes linnukasvatusest huvitatud. Seltsi ülesandeks on Eestis kodulinnukasvatust edendada, eriti aga Leghorni ja Plymouth-Rocki kana meie oludekohaselt väljaarendada ning Eesti maatõugu kodulinde parandada. Seltsi teenistuses on eriteadlane ja 5 instruktorit, kes välja sõidavad kursustele ja koosolekutele ning kohapeal nõu annavad. — Põllutööministeeriumi kaudu saadud Rootsi krediidi abil tõi Selts 1925 a. sisse 1.178 tõulindu (peaasjalikult Leghorni ja Plymouth-Rocki tõugu kanu), millisest materjalist loodi üle maa 88 tõulinnu punkti ja sugulava. Seltsiga sõlmitud lepingu põhjal kohustub punkti pidaja saadud lindusi puhta tõuna pidama ja tõumune müüma normeeritud hinnaga, mis nende kättesaamise kõigile võimalikuks teeb. Et paremaid linnukasvatusi tõulinnupunktideks valida, selleks kuulutas Selts välja ülemaalise võistluse kanakasvatuse alal, mis algas 1. nov. 1926 a. ja kestis 31. okt. 1927 a. Tulevikus jäävad ainult auhinnatud kanakasvatused Seltsi kontrolli all olevateks sugulavadeks, kust kaudu kõik sugumunade ja lindude müük juhitakse. Võistlustest võtsid osa 36 linnukasvatust. — Seltsi tööjõud korraldasid 1926 a. 8 kõnekoosolekut ja 154 kursust. Peale nende korraldas Selts Õisu mõisas olevas linnukasvatuses kahenädalise tegeliku linnukasvatuse kursuse. Ühes teiste tõuseltsidega ja põllumajanduslikkude organisatsioonidega annab Selts välja ajakirja „Karjamajandus". Liikmeid oli 1926 a. 217, neist 54 eluaegset.

Peale ülemaalise tegevuspiirkonnaga „Eesti Linnupidajate Seltsi" tegutsevad meil linnukasvatuse alal veel mõned muud kohalikud ühistegelisel alusel korraldatud asutused — linnupidajate

ühingud. — Normaal põhikirja järele on linnupidajate ühingu ülesandeks oma liigete linnukasvatust edendada ja linnupidamise saadustega kaubelda. Ühingu tegevusalasse kuulub: linnusaaduste kogumiseks, alalhoidmiseks ja müümiseks ladude, kontorite, magasinide ja külmetushoonete avamine; linnukasvatuse alal eritundjate ametisse kutsumine; oma liigete linnupidamise saaduste ühiselt müügile toimetamine võimalikult kasulikkude tingimustega; liigete varustamine kõigi kodulinnu kasvatuses nõuetavate tarberiistadega ja tagavaradega; suguloomade ja sugumunade muretsemine liikmetele; juhatuse andmine liikmetele kodulinnu kasvatuse küsimustes kursuste, kõnede ja kirjanduse kaudu ning koha peal majapidamistes; kodulindude sugulavade asutamine ning kodulindude ühisnuumamise korraldamine; kõikide abinõude teostamine mis linnupidamist ja linnukasvatust edendada aitavad; oma piirkonna linnukasvatuse huvide esitamine ja kaitsmine valitsuse-, omavalitsuse- ning teiste asutuste ees. — Ühingu liikmeks võib saada iga ümbruskonna täieealine kodulinnu pidaja, kelle tegevusse ei kuulu linnusaadustega või linnupidamistarbetega kauplemine. Liikmekssoovija kohustub: maksma sisseastumismaksu ja osamaksu; vastutama oma isikliku varandusega ühingu kohustuste eest proportsionaalselt oma sulgloomade arvule (see vastutus ei tõuse aga üle liikme kahekordse osamaksu summa); ainult ühingu kaudu omi linnusaadusi müügile toimetama, kui peakoosolek sarnase otsuse teeb; kõiki peakoosoleku poolt linnupidamise alal antud juhtnööre täitma.

Linnupidajate ühinguid on meil ainult mõned üksikud. Laiemas ulatuses täidavad nende ülesandeid Linnupidajate Seltsi poolt organiseeritavad tõulinnu punktid. Ka ühinguile on Selts keskkorralduseks, kelle läbi riiklist toetust väljajagatakse ning ühingute tegevuse järele valvatakse. Nii on linnupidamise ala koondunud vastava seltsi ümber, kuna linnusaaduste müügi alal tegutseb meil eriline organisatsioon — müügiühing „Muna".

c) Ühistegeline munamüügi korraldus. Ühistegeline munamüük on jällegi alguse saanud Taanist. Et inglise munaturgu endile kindlustada, oli taanlastel tähtis ainult head kaupa välja saata. Taani munadele hea kuulsuse võitmiseks asutati 1895 a. ülemaaline munamüügi organisatsioon „Taani Ühistegelise Munaekspordi" nime all. Kohtadel organiseeriti ringid või ühingud, kes oma liikmetelt kindla korra järele mune vastu võtavad ja keskkorraldusele („Munaekspordile") edasi saadavad, kes neid juba välisturule toimetab. Headuse garanteerimiseks seati sisse munade tembeldamine: iga muna kannab ühingu nimetust (või nummert) ja liikme nummert, kust muna toodud. Sarnane tempel on aadressiks, mille järele võib kana omanikku üles leida,

kes halba kaupa saatnud. Sarnane tembeldamise viis on Taanist levinenud ka mujale, muude seas Eestisse. — Kokalikkude munamüügi ringide (ühingute) arv tõusis Taanis 1924 a. 650 peale, milledel kokku oli umbes 50.000 üksikliiget. Muna kogumise punktid on harilikult ühiskaupluste, ühismeiereide ja ühistapamajade juures. Munakogumise päivi on 1—2 nädalas. Munade vastuvõtmisel liigetelt makstakse neile kohaliku ühingu poolt keskkorralduse avansside arvel välja nädala peale ette määratud hind, kuna ülejääv osa, mis talituskuludest järgi jääb, jaotatakse aasta lõpul vastavalt iga liikme poolt ühingu kaudu aasta jooksul müüdud munade koguväärtusele. — „Taani Ühistegelisel Munaekspordil" on üle maa 15 munasorteerimise, kontrolleerimise ja pakkimise punkti, kus munad väljaveoks lõpulikult valmis pakitakse. Munade väljaveo kontroll laseb Taanist välja ainult head kaupa. Selle tõttu on nüüd Taani munad, nagu muudki Taani maa-majanduse saadused, välisturul otsitav kaup ja maksavad paremat hinda kui teiste maade saadused. Nagu eelpool tähendatud, saab Taani kanadest aastas keskmiselt 10 miljardi eesti marka välisvaluutat.

Meie ühistegeline munamüük on noorem haru meie ühistegevuses. Siin astutakse alles esimesi samme, et kanakasvatajaid ühendada ja munakaubandust, mis praegugi suurelt osalt eraärimeeste käes püsib, ühistegelise keskkoha kätte koondada. Selleks kutsuti üksikute ühistegelaste ja linnukasvatajate poolt 1925 a. kevadel ühistegeline munamüügi korraldus müügiühing "Muna" nime all ellu. Oma tegevust algas müügiühind „Muna" 1. sept. 1925 a., üle võttes P. K. „Estonialt" munamüügi osakonna ühes seal teenistuses oleva personaaliga ja laduruumidega külmetusmajas. — Müügiühing „Muna" esimeseks püüdeks on munade kokkuvõtmist korraldada ilma vaheltkauplejateta, kuna eraärimeestele ülesostjad maalt mune kokku toovad. Selleks asuti munade kokkuvõtte punktide loomisele ühistegeliste asutuste juure. 1926 a. tegutses juba üle 350 punkti, kes kanapidajatelt kindla hinnaga mune ostsid. Nendest punktidest asus 82 piimatalituste, 73 tarvitajate- ning majandusühingute ja 3 linnupidajate ühingute juures; peale nende 202 eraisikut. Peale nimetatud kokkuvõtte punktide on müügiühing „Munal" suuremates keskkohtades (siiamaani 11-nes linnas ja alevis) asutatud osakonnad, kuhu ümbruskonna punktid endi munad ära annavad. Neis kohtades pakitakse munad välisturule saatmiseks kastidesse. — Munade pakkimise alal võttis „Muna" ajakohasemad viisid tarvitusele. Põhu sisse pakkimise asemel hakati mune vedama pappvahedega munaveo kastides, kus iga muna jaoks eri pesa. Need kastid käivad Tallinna ja munade kokkuvõtte punktide vahel. Ka välisturgudele saatmiseks võeti tarvitusele pappkastid,

kuhu igasse mahub 360 muna. Väljaveo mune püütakse hoolikalt sorteerida, et ainult head kaupa välja saata, mis ka tagajärgi on annud: Eesti mune peetakse välisturul juba Belgia, Iiri ja Itaalia munadega üheväärilisteks ja makstakse neist kõrgemat hinda, kui näiteks Leedu munade eest.

Nagu eelpool tähendatud, algas, „Muna" tegevust septembris 1925 a. Esimesel aastal saadi tegutseda ainult 4 kuud ja jõuti välja saata 1.460.000 muna. Järgmisel 1926 a. veeti meilt välja üldse 10.715.760 muna; sellest arvust eksporteeris „Muna" üksi 3.800.880 tükki, kuna ülejääk teiste eksportööride (Einpaul, Gahlnbäkk, aktsiaselts „Transito", osaühing „Ovo") arvele langeb. Peale munade kokkuvõtmise on „Muna" püüdnud ka kodulindude välisturule saatmist korraldada, millise ülesandega eraärimehed üldse tegemist pole teinud. „Muna" võttis neid aga üle 14.000 kokku ja saatis välja. Samuti on „Muna" väiksel viisil toimetanud jõutoitude müüki kanakasvatajatele. — Oma tegevusega takistab „Muna" eraettevõtjaid hindasi allasurumast. Ka munade kvaliteet on eelmiste aastatega võrreldes järjest paranenud, mis suurelt osalt „Muna" kokkuvõtjate arvele tuleb kirjutada, kes munadega ümberkäimise oskuses rohkem vilunud. Selle tõttu on Eesti munade peale nõudmine ka Inglismaal suurenenud ning viimasel ajal on suurem osa munadest sinna saadetud, kuna senini neid rohkem Saksamaale läks. Üldse on „Muna" palju kaasa aidanud selleks, et linnukasvatajad oma saaduste eest nüüd kõrgemat hinda saavad, kui see võimalik oleks olnud ainult eraettevõtjate tegutsemise juures. — „Muna" 1926 a. tegevuse aruanne näitab kaupade läbikäiku üle 50 miljonilises summas. Tulude ja kulude arve on tasakaalus 8.192.000 margaga, seal hulgas ka üle 800.000 margaline puudujääk, mis seletatav asutamisraskustega ja ebasoodsa välisturu konjunktuuriga.

Lõpuks mõned jooned müügiühing „Muna" põhikirjast. — Ühingu eesmärgiks on oma liigete kodulinnu saadusi müügile toimetada ja linnupidamiseks vajalisi töötarbeid muretseda. Selle kõrval tegutseb ühing ka kodulinnu saaduste kvaliteedi parandamise alal ja püüab kõigiti edendada kodulinnu kasvatuse produktiivsust. Oma eesmärgi teostamiseks on ühingul õigus: kodulinnu saaduste alalhoidmiseks ja müümiseks avada omi vastuvõtmise ja sorteerimise punkte, ladusid, müügikohte ja kontoreid sise- kui ka välismail; ellukutsuda igasuguste linnusaaduste ümbertöötamise asutusi; korraldada ettelugemisi, kursusi ja näitusi kodulinnu kasvatuse, edendamise, saaduste ümbertöötamise ning väliskaubanduse alal, toimida revideerimisi ühingu liigete päralt olevates linnukasvatustes ja asutustes. — „Muna" liikmeks võivad olla üksikisikud, ühingud, seltsid ja asutused. Liikmed maksa-

vad sisseastumismaksu ja osamaksu, millist liige on kohustatud suurendama vastavalt oma ühingu kaudu müügilesaadetud produktide väärtusele.

Nagu eeltoodust selgub, on müügiühing „Muna“ keskühingu laadiline asutus, kuid sisuliselt siiski ainult üksikühing, olgugi ülemaalise tegevusega.

9. Kartulikasvatajate ühingud.

a) **Kartulikasvatusest Eestis.** Juba 18-da aastasaja lõpul on meil kartuleid mõisaaedades kasvatatud. Läinud sajangul leidis kartul teed ka taludesse. Sagedate näljaaastate tõttu soovitasid ning ergutasid valitsusasutused kartulikasvatust. Põllumehed, kes enne umbusaldusega uue taime peale vaatasid, hakkasid aegupidi temaga harjuma. Nii oli läinud sajangu keskel kartul juba pea igas talus isegi põlluviljana tuntud (varem ainult aedades). Mõisades võttis kartulikasvatus sel ajal ikka suuremat hoogu, mida eriliselt soodustas valitsuse luba kartulitest piiritust ajada (1843 a.). Taludes kasvatati neid peaasjalikult omaks toiduks, suuremate linnade ümbruses aga ka müügi jaoks.

Eriti hoogsalt hakkas kartulikasvatus edenema läinud sajangu viimasel veerandil, mil avati Tallinna—Peterburgi raudtee, mis Eesti põllusaadustele avas Peterburgi turu. Mereäärseis kohtes ostsid purjekate omanikud kartuleid kokku ja vedasid Soome, Rootsi ja Peterburki. Keskmiselt veeti meil enne ilmasõda iga aasta ligi 3 miljoni puuda kartuleid välja, sellest läbistikku 85% Peterburki ja 15% Soome ning Rootsi. Väljaveo tõttu tõusid hinnad, mis lõi soodsad edenemisvõimalused kartulikasvatusele Põhja-Eestis, nii et selle taime all|1895 a. oli juba üle 20% üldisest külvipinnast. Siit peale pole enam suurt tõusu märgata, ennem püsimist endistes piirides. Ilmasõja eel, 1910—1914 a., oli Põhja-Eestis keksmiselt ligi 22% külvipinnast kartuli all.

Väljaveo kõrval oli kartulikasvatuse edendamisel teiseks tähtsaks teguriks piiritustööstus. Enne ilmasõda töötasid praegustes vabariigi piirides kokku 280 piiritusvabrikut, valmistades 350 miljoni kraadi piiritust aastas ja äratarvitades 30—35% kartulite kogusaagist. Võrdluseks mainime, et viimaseil aastail (1925—1927 a.), meil töötavad 180 vabrikut, ajades 30 miljoni kraadi ümber piiritust ja tarvitades 3—5% kartulisaagist (saak kõigub 40—50 miljoni puuda ümber). — Piiritusetööstu-

seks kõlbas ka halvem produkt, mis kartulikasvatajatele võimaldas oma saaki otstarbekohasemalt jaotada.

Peale turutingimuste soodustasid kartulikasvatust P.-Eestis eriti maapinna omadused. Liivased ja kruusased, kohati paesed põllud ei lubanud nõudlikkumatel kultuuridel — nagu lina, nisu, põldhein — tavaliselt areneda, nii et kartul rukki kõrval osutus enam-vähem tasuvaks põldtaimeks. — Peale maapinna omaduste mõjub kartuli kasuks ka sademete jaotus. Nimelt on meil suve esimene pool harilikult kuiv, mis viljade kasvu kergetel maadel kängu paneb. Kartul aga paneb põuale vastu ja annab sügispoolsete vihmade tõttu paranedes ikkagi saaki.

Nagu lina L.-Eestis, kujunes kartul P.-Eestis talupidajale peasissetulekuallikaks. Kohati saadi 50—80% talu üldsissetulekust kartulitest; nendega tasuti koha rent ja osteti talud päriseks. Peale otsekohese tulutoovuse oli kartulikasvatuse kaudne mõju hea: piiritustööstuse jäädete kasutamiseks ostsid mõisad sügiseti hulgad loomi nuumale; neist saadi raha; sõnnik aga ja kartulikultuuriga seotud parem maaharimine mõjusid omalt poolt meie põllukultuuri tõstmiseks kaasa.

Ilmasõda tõi Eesti kartulikasvatusse suure murrangu, surudes selle ainult siseturu tarviduse piiridesse. Nimelt pani Vene valitsus viinamüügi keeluseaduse maksma, mille tõttu valdav osa piiritusvabrikuist sunnitud olid tegevuse lõpetama. Ka kartuli väljavedu mere kaudu jäi kohe seisma. Ainult suured ostud sõjaväele hoidsid veel kartulikasvatuse elul. Seismajäänud piiritusevabrikud sattusid viletsasse seisukorda või hävinesid koguni. Eesti ajal hakati neid mõnel pool tärklise valmistamiseks ümberehitama. Sarnaseid ümberkorraldatud vabrikuid oli 1921 a. algul juba 46, mis kokku valmistasid 120.000 puuda kartulijahu, mõned üksikud ka siirupit ja glükoosi. Hiljemini asusid ka paar suuremat kartulikuivatusvabrikut tegevusse.

Vene ajal maksmapandud keeluseadus kestis ka Eesti vabariigi algupäivil edasi. See tõi esile laialdase salajase viinapõletamise. Et piiri panna salajasele viinapõletamisele, piirituse kontrabandi veole ja tervisele kahjulikkude ainete tarvitamisele ning et riigikassale sissetulekut soetada, — võeti Asutava Kogu poolt 1920 a. seadus vastu, millega piirituse ja viina valmistamine ning müük riikliseks ainuõiguseks (monopoliks) kuulutati. Valmistatava piirituse hulga iga hooajaks määrab kindlaks vabariigi valitsus. Maareformi maksmapanekuga langesid riigi omanduseks ka 225 endiste mõisate viinavabrikut ühes sisseseadetega. Need anti kasutada vasttekkinud kartuliühinguile või viimaste puudumisel ka eraettevõtjaile ja pandi lagunenud piiritusetööstus jälle käima. Ka toore kartuli väljavedu, mis sõja ajal toitluskriisi tõttu keeldud oli, anti 1920 a. jälle vabaks. Et endine turg, Venemaa,

iseseisvuse teostumisega kaduma läks, siis tuli kartulitele kui ka piiritusele uusi turgusid otsida (Soome üksi ei suutnud ammugi meie kartuli ülejääki ära mahutada). Sellest ajast peale on välisturu leidmisega katseid tehtud, ilma et midagi kindlat oleks kätte saadud. Meie võrdlemisi kallist materjalist valmistatud piiritus ei suutnud välisturgu võita sellel põhjusel, et hinnad seal madalamad püsisid, kui meie tingimused seda valmistada lubasid. Meie kartulikaup aga ei suuda rahuldada nõudlikku Lääne-Euroopa turgu, sest et puudub nõuetav headus ja otsitavad sordid. Olime harjunud produtseerima vähenõudlikkudele Peterburgi ja Soome turgudele ning nüüd teeb raskusi kohanemine uutele nõuetele.

Eriti täbarasse seisukorda asetas kartulikasvatajaid 1926 a. haruldaselt hea saak (53½ miljoni puuda või üle 800 puuda hektarile). Olgugi, et valitsus 50% piirituse üldnormist järgmiseks aastaks ette lubas ajada, olid siiski tunduvad ülejäägid. Ka väljavedu (seekord isegi Prantsuse- je Inglismaale) ei annud soovitavaid tagajärgi. — Tekkinud raskused tõid jälle teravalt päevakorrale küsimuse, kuidas kartuliasjandust Eestis edaspidi korraldada. Põhja-Eesti mullastiku ja ka ilmastiku olud tingivad kartulikultuuri tarvilikkuse, millega sealsel põllumehel tuleb kõvasti rehkendada. Kuid sündsa kasutamismooduse leidmine teeb raskusi. Ühed soovitavad tärklistööstust suurendada, sest meie kartulijahu suudab välisturul piiritusest paremini maisi ja riisi omaga võistelda. Teised peavad tarvilikuks teatud kartulisordid soetada ja sündsate sortimentide pakkumise teel meie kartulile Lääne-Euroopas (eriti Prantsuse- ja Inglismaal) turgu võita. Kolmandad arvavad, et kartul karjatoiduna end paremini tasub, kui odavalt väljavedades; nii jääb vähemalt sõnnik oma põllule. — Arvatavasti tuleb meil edaspidi kõigi mainitud kasutamisviisidega rehkendada.

b) Kartuliühingud. Maaseaduse vastuvõtmisega Asutava Kogu poolt 10. okt. 1919 a. kuulutati riigi omanduseks ühes muude põllumajanduslikkude varandustega ka endiste mõisate viinavabrikud. Valitsus asus seisukohal, et üldsuse huvides on soovitavam viinavabrikuid kasutada anda või ära müüa mitte üksikuile ettevõtjaile ega kapitalistlikuile ühinguile, vaid eestkätt ühistegelistele organisatsioonidele. Alles siis, kui sarnaseid koha peal ei tekki, anda vabrikud teistele. Vastav põhikiri seati põllutööministeeriumi ja Ühistegelise Liidu tegelaste poolt kokku ja soovitati kohalikkudele põlluharijatele, kus viinavabrikuid leidub, ühingud asutada ja vabrikuid ühistegelisel alusel endiseks otstarbeks edasi kasutada. Nii tekkisid 1920 a. peale kartulikasvatajate ühingud, või lühidalt kartuliühingud.

Normaal-põhikirja järele on ühingu eesmärgiks kartulite ümbertöötamine piirituseks, tärkliseks, dekstriiniks ja teisteks saadusteks ehk nende kuivatamine inimeste ja loomade toiduks; samuti võib ühing kartuleid ka ilma ümbertöötamata müüa. Oma eesmärgi taotlemiseks asutab ühing kartuli ümbertöötamise tehaseid ja peab neid üleval; ostab kartuleid ümbertöötamiseks üles ja toimetab kartuli saadusi müügile; levitab teadmisi kartulikasvatuse, alalhoidmise ja ümbertöötamisel saadud kõrvalainete tululiku tarvitamise kohta; võtab abinõusid tarvitusele kartulikasvatuse edendamiseks. Ühingu liikmeteks võivad olla kõik ümbruskonna kartulikasvatajad, kes vähemalt 17 a. vanad ja kellele see üldiste seaduste järele pole keelatud. Liikmekssoovija maksab sisseastumismaksu ja osamaksu peakoosoleku poolt määratud suuruses. Ühing võtab kartuleid ümbertöötamiseks vastu oma liikmetelt (kui ka võerastelt sellekohase kokkuleppe järele), kus juures tärkliseprotsent ja teised kartuli omadused arvesse võetakse.

Enamasti rentisid tekkinud ühingud piiritusevabrikud ja hakkasid piiritust ajama, kuna mõned ühingud ka tärklist hakkasid valmistama. Rehkendades piirituse väljaveo võimalustega ja selle tõttu kasulikkude töötingimustega, algasid vabrikud üksteise järele tegevust, nii et 1923—24 a. hooajal juba üle paarisaja vabriku tegevuses oli, nende hulgas üle poolteistsaja ühingute omi. Kuid lootused soodsa piiritusturu suhtes ei läinud täide. Sisetarvidus ei tõusnud meil alguseski üle 30 miljoni kraadi (1 kraad=$^1/_{10}$ toopi puhast piiritust) ja välisturul ei suutnud meie piiritus odava väljamaa omaga võistelda. Seisukord kujunes meie lootustele otse vastupidiseks: mitte meie piiritus ei voolanud välismaile, vaid odav välispiiritus hakkas salakaubana meile sissevalguma, sellega ka meie siseturgu oma tööstusest ära võõrutades. Sisetarvidus langeski juba 1925 a. 20 miljoni kraadini ja avaldab kalduvust edasi langeda.

Kartuliühingute arv 1925 a. algul oli 160, kuna piiritus- ja tärklisvabrikuid oli 120 ühingul. Suuremal hulgal ühinguist on vabrikud renditud, ainult üksikuil on sõlmitud ostulepingud põllutööministeeriumiga. Liikmeiks neis ühinguis on suuremalt jaolt asunikud, kes likvideeritud mõisatest maad said, peale nende ka osa ümbruse vanu põllumehi. Liikmete arv ühingus on mitmesugune, 10—150, keskmiselt 25 ühingu kohta. Osamaksu suurus kõigub 500 - 25.000 margani, keskmine osamaksu summa liikme kohta 290.000 marka.

Et paljudel ühingutel rohkesti tuli kulutada vabrikute sisseseadmise peale, et piirituseturu seisukord senini koguni kindluseta olnud ja et kartuliühingud alles lühikest aega töötavad, siis on praegu vara seisukohta võtta nende majandusliku tähtsuse suhtes. Põllumehed hindavad neid vabrikuid praegu sellelt seisukohalt, et nendes võimalus on kartuleid koha peal ümbertöö-

tada, kus juures praak kui väärtuslik söödaaine piimakarja toodangut aitab tõsta.

c) **Kartuliühingute Liit.** Et endi tegevust otstarbekohasemalt korraldada, asutasid kartuliühingud 1921 a. keskühingu — Kartuliühingute Liidu. Liidu ülesandeks on: oma liikmete kasude kaitsmine ametiasutustes; nõu ja juhatuse andmine liikmeteleühingutele asjaajamises ja arvepidamises ning nende asjaajamise aegajaline revideerimine; ühine tooresainete muretsemine liikmeteleühingutele ja ühise tööstussaaduste ümbertöötamise ning müügiletoimetamise korraldamine. Oma ülesannete täitmiseks organiseerib Liit esitajatekogu otsuste põhjal igasuguseid ettevõtteid (vabrikuid, kauplusi, ladusid j. n. e.) kartuliasjanduse alal. Liidu liikmeteks võivad olla kõik Eestis registreeritud seltsid, ühingud, omavalitsusasutused ja eraettevõtjad, kellede tegevusalas on piiritustööstus ja igasuguste kartulisaaduste valmistamine ja müümine.

Liidu esialgne tegevus seisis peaasjalikult ühingute sisemises organiseerimises ning nende huvide kaitsmises. Tema poolt peetakse ülal kaks eriteadlast-instruktori, kes ühingutele piiritusejа tärklisevalmistuse tehnikas kui ka asjaajamises ning arvepidamises juhatust annavad. Nende kaasabil korraldab Liit ka täienduskursusi piiritusmeistritele, viimaste tutvustamiseks uuemate leiduste ja saavutustega kartulitööstuse alal. Samuti korraldab Liit ühingutele avansside andmist piirituse valmistuse alal ja esineb nende volinikuna lepingute sõlmimisel. — Kartuliühingute huvide kaitsmisel on Liit mitmel puhul hääde tagajärgedega tegutsenud. Alguses madalat piirituse eest ühinguile maksetavat hinda on valitsus Liidu ettepanekul tõstnud. Samuti on Liidu poolt väljatöötatud kava järele piiritusvabrikute arvu vähendamisele asutud. Asi seisab selles, et peale materjali kalliduse tõstab meie piiritustööstuse kulusid see asjaolu, et palju vabrikuid töötab, mille tõttu nad ainult lühikest aega tegutseda saavad. Valitsus jagab nimelt nõuetava piirituse hulga töötavate vabrikute peale võrdselt ära, mille tõttu näiteks 1925—1926 a. hooajal igale vabrikule ainult 125.000 kraadi ajada tuli, sellega kõigest kümnendik osa ennesõjaaegsest kvantumist. Vabrikute vähendamiseks töötas Liit sellekohase kava välja, mis ka valitsuse poolt 1925 a. kinnitati. Sellega antakse vabrikuile endile võimalus ka enne põllutööministeeriumiga sõlmitud rendilepingu lõppu oma tegevust likvideerida, omi õigusi teisele vabrikule üleandes ja viimaselt selle eest teatud vahetasu saades. Selles korras on juba hulgake vabrikuid oma tegevuse lõpetanud ja veel kuuluvad likvideerimisele umbes 80 ettevõtet. Lõpulikut töötama kavatsetakse jätta umbes 100 vabrikut.

Puht organiseerimistegevuse kõrval on Liit viimasel ajal ka majandusliku ettevõtjana end maksma pannud. Nimelt on Liidul korda läinud valitsusega lepingut sõlmida, mille järele terves riigis tarvismineva piirituse puhastamine ja toore ning puhta piirituse veo ainuõigus Liidu kätte antakse. Ühtlasi avas Liit Rapla jaama lähedal Valtu mõisas oma piirituspuhastuse vabriku ja jagab oma äranägemisel toore piirituse puhastuse tööd ka teistele puhastusvabrikuile edasi (senini töötas meil sellel alal 5 vabrikut, neist 2 osaühingute ja 3 eraisikute omad).

Kartuliühingute Liidu ümber oli 1925—1926 a. hooajal koondunud 84 piiritusvabrikut, kes kokku valmistasid 15.847.000 kraadi piiritust, mis vabriku kohta keskmiselt 190.000 kraadi välja teeb. Sellega moodustab Liidu ümber koondunud tööstuste toodang üle poole kogu valmistatavast piiritusest. Kuid kibeda võistluse tõttu välisturul ja tarviduse vähenemise tagajärjel siseturul on see toodang aasta-aastalt vähenenud (1921—1922 a. hooajal 18.994.000 kraadi). Edaspidiseks suurenemiseks on lootust siis, kui piiritusvabrikute arvu, mis praegu 180 ümber, suudetakse 100 peale vähendada.

10. Linakasvatajate ühingud.

a) Linakasvatusest Eestis. Lina koduseks tarvitamiseks kasvatasid eestlased juba vanal ajal. Mõned ajaloolased arvavad, et linakasvatuse levitajaiks Põhja-Euroopas olidki Soome suguharud. Esiotsa polnud linal väliskaubanduslikku tähtsust, seda kasvatati ainult omaks tarbeks. Linakiud ja linaseeme said meie maa märgatavamaks väljaveo aineks alles 18-dal aastasajal. Kiust varemini omandab välismaa turul kuulsuse meiemaa (liivi) linaseeme. Juba 18-da aastasaja keskpaiku peetakse ta Kesk-Euroopa linakasvatajate poolt kõige paremaks külviseemneks. Selleaegsetest kirjeldustest loeme, et Lääne-Euroopa linakasvatajad on sunnitud põhjapoolsete maade külviseemet tarvitama hää kiulina saamiseks: uuendamata seemnest saadud lina kaotab varsti kiuhääduse. Põhjusteks, mis just Baltimaade (kui ka Vene naabrikubermangude) linaseemne ja kiu otsitavaks teevad, loetakse siinseid kliimatingimusi kui ka maapinna olusid. Siit lõunapoole viidud seeme avaldab seal esiotsa eriti head kiuvõimet, kuid kohanedes kaotab selle varsti.

19-da aastasaja esimesel poolel edeneb linakasvatus jõudsalt. Linasaadused on 40-dail aastail Balti sadamate esmajärguliseks väljaveo aineks ja toovad kõige rohkem raha maale. Kõige hoogsamalt laieneb linakasvatus 60-te aastate lõpul. Viljandimaa

on 1870 a. ümber paiguti 1/3 põllust lina all. Linadest saadud rahaga edeneb talude päriseks omandamine. Linakasvatuse edenemisega tõusevad maahinnad, sellepärast pole ka mõisnikud linakasvatuse vastu. Pärnu linaeksport, mida võib pidada Eesti linatoodangu mõõtjaks, tõuseb 1875 a. oma haripunktini — 120 tuhande kaaluni. Pärnu lina ja seemet loeti välisturul kõige paremaks, millisele kuulsusele aitas palju kaasa ametlik linasortimis korraldus (kaotati 1864 a.).

Algades 70-st aastatest hakkab lina tähtsus vähenema. Linale ilmub vägev võistleja — puuvill. Õieti hakkas puuvill ilmaturul ammugi lina kõrvale tõrjuma, ja lina viimane õitseaeg (1860—1870) oli tingitud sellest, et Ameerika kodusõja tõttu sealne puuvillakasvatus ajutiselt soiku jäi. Kuid sõja möödumisel ilmus Ameerika puuvill jälle turule ja linahinnad hakkasid langema. Ka Baltimail hakatakse lina kõrval uusi sissetuleku allikaid otsima. Taludes, kus majapidamine konservatiivsem ja rohkem harjumuse järele toimitakse, püsib lina ka 70-ail aastail edasi, isegi laieneb külvipinnaliselt (1869 aastal 11,12% külvipinnast, 1879 aastal 14,6%), kuid mõisades on lina juba vähenemisel. 80-ail aastail redutseeritakse linakasvatust suuremates majapidamistes tugevasti, üksikuis mõisades jäetakse ta täitsa maha. Liivimaa talu-majapidamistes jääb aga lina kuni möödunud aastasaja lõpuni suuremaks sissetuleku allikaks, andes ka käesoleva sajangu esimesel aastakümnel veel tunduva osa sissetulukuist.

Karjakasvatuse tähtsuse kasvamisega hakkavad loomatoidu taimed lina ka talu põldudelt välja tõrjuma. 1910—1914 a. alaneb Eesti maa-alal lina külvipind juba 20% võrra. Ilmasõja aastail annab välisturgude kaotus raske hoobi ka Eesti linakasvatusele. Lina külvipind väheneb 2—3 korda, võrreldes ennesõjaaegsega (1919 a. oli lina all ainult 15.747 ha). Pärast sõda aga hakhab linapind jälle kiiresti laienema, sest Venemaa, kes enne sõda üksi kuni 85% ilma linatarvidusest rahuldas, on reast välja löödud ja hinnad ilmaturul selle tõttu kõrged. Juba 1925 a. oli meil linapind ligikaudu rahuaegne, nimelt üle 30 tuhande hektari ehk 4% kogu põllupinnast. Sellel aastal (1925) tabas küll linakasvatajaid teatud pettumus, sest vihmane suvi rikkus lina ära ja ilmaturul langesid linahinnad. Tõsiselt kaaludes, hoidudes üleliigsest optimismist, tuleb siiski järeldada, et meie linakasvatuse väljavaated isegi hääd on. Ja seda muuseas järgmistel põhjustel.

1) Lina on peaasjalikult väikemaapidajate põllutaim. Maareform andis meile suure hulga väiketalusid juure, suurendades seega linakasvatusliste majapidamiste arvu. See peaks avalduma lina külvipinna laienemises. 2) Suur ilmaturu linadega varustaja, Venemaa, ei suuda nii pea endisel määral produtseerima hakata.

Ja kuigi suudaks, see ei pea meid heidutama; meie oleme turule lähemal, maakultuur ja lina ümbertöötamise tehnika on meil kõrgemad, meie linal on vana hea kuulsus j. n. e. Selle tõttu ei tarvitse meil Venemaa võistlust karta. 3) Linakasvatus jäi meil soiku peaasjalikult selle tõttu, et endisel kõrgusel püsivad linahinnad vahepeal mitmekordseks tõusnud töökulusid enam ära ei tasunud. Kuid linakasvatus ise pole mitte nii raske ja kulukas, kui just selle puhastamine ja harimine. Viimane nõuab eriti nüüd, kus suurt rõhku pannakse lina headuse peale, elava tööjõu kõrval ka häid tehnilisi abinõusid. Sellepärast on aeg põllumehel loobuda lina harimisest, jäädes ainult lina kasvatajaks. Leotamine, puhastamine ja harimine sündigu juba linaharimise vabrikutes. Nii vähenevad põllumehe kulud lina juures ja see kultuur hakkab end jälle tasuma. 4) Linal on olnud meie rahvamajanduses suur tähtsus: suur osa Lõuna-Eesti talusid on lina abil päriseks ostetud, riigi rajamisel oli lina tähtsamaks riigimajanduse toetajaks, linast saadi üksi 1925 a. 1.780 miljoni marka välisraha. Kuid vaatamata sellele on tänini linakasvatusele vähe tähelpanu juhitud: ei väärilist seemnevalikut, ei sordi- ega väetuskatseid laiemas ulatuses; ka harimise viisid on pea isa-isadelt päritud. Kui sarnase tähelpanu linakasvatusele juhime, kui praegu piimaasjandusele, siis saabuksid ka tagajärjed koguni teised, kui praegu. 5) Seni pole linadest saadud raha kaugeltki mitte kõik põllumehe tasku läinud: hulk vaheltkauplejaid on linamüügi juures rikastunud. Ka sellele loole tuleb parandust leida: linakasvatajad ise toimetagu ühiselt endi saadused turule, siis jääb kõik nende töövili neile ja lina tasuvus tõuseb.

b) Linaühingud. Võrreldes lina tähtsusega pole selle kultuurile küll siiamaale väärilist tähelpanu osaks saanud. Ammugi on ühistegevuse abil rehepeksust koot ja piimatööstusest koorekirn ning lusik kõrvaldatud, kuid linaharimine on senini sündinud vanadel viisidel. Kogu see leotamine ja laotamine, roobitsemine ja rapsimine võtab aga aega ja lina saab käsitsi harimisel halvem, kui vabrikuviisilisel töötamisel. Vaja esiteks põllumees lina harimisest vabastada ja teiseks see harimine ajanõuete kõrgusele tõsta. Seda võimaldavad meile linavabrikud. Meil töötab neid juba kaunis hulgake, nendest vanem ja täielikum Abjas, nüüdne „Abja Värnitsa ja Linatööstuse Vabrik". Enamasti on nad eraettevõtted või osaühingud. Sarnaseid vabrikuid tuleb asutada sagedamini, neid korraldades ühistegelisel alusel. Linaühingud oma linavabrikutega päästavad põllumehe tülikast linaleotamisest ja laotamisest, masindamisest ja rapsimisest, kus juures lina saab väärtuslikum, kui kodusel viisil harides. Välisturg tunneb huvi just meie vabrikulina vastu. Näiteks hinnatakse Vändra lina, mis enne oli

välisturul tuntud madalamaväärtuslisena, nüüd masinatega haritult isegi Petseri linast paremaks.

Linaasjanduse ühistegelisele alusele korraldamisega algati meil alles 1925 a. Asutati ülemaaline keskkorraldus „Eesti Lina" ja seati Ühistegelise Liidu poolt kokku kohalikkude linaharijate ühingute jaoks normaal-põhikiri. Selle põhikirja alusel ongi juba kohtadel tekkinud hulgake ühinguid. Nende ühingute kaudu on põllumeestel endil võimalus ehitada linaharimise vabrikuid, asutada linaseemne puhastamise jaamasid, muretseda paremat linaseemet, saata linasaadusi turule ilma ülearuste vahekasuvõtjateta j. n. e.

Normaal-põhikirja järele on linaühingu sihiks kiutaimede, nagu lina ja kanepi, kasvatamise edendamine, ühiselt ümbertöötamine ja turule toimetamine. Oma sihi saavutamiseks: a) korraldab ühing kiutaimede kasvatamise ja ümbertöötamise kursusi, loenguid, referaate, kongresse, koosolekuid, õppereise, näitusi, võistlusi ning toetab sellekohase erikirjanduse ja ajakirjade kirjastamist; b) asutab kiutaimede ümbertöötamise vabrikuid, tehaseid, seemnepuhastuse punkte, lina, kanepi ja nende seemne ladusid, ostu- ja müügikohti, agentuure, kontorisi, osakondi ja komisjonibüroosid kodu- ning väljamaal; c) muretseb kiutaimede ümbertöötamiseks tarvilisi masinaid, tarberiistu, sisseseadeid jne.; d) palkab ametisse tarvilisi eriteadlasi, nõuandjaid ja teisi tehnilisi tööjõude omal tegevusalal; e) organiseerib muid asutusi ja ettevõtteid kiutaimede kasvatamise ja ümbertöötamise arendamiseks; f) kaitseb oma tegevusringkonna kiutaimede kasvatajate huvisid, töötab ümber ja avaldab kiutaimede kasvatamisesse puutuvaid statistilisi andmeid ja teostab muid ülesandeid oma majandusala igakülgseks väljaarendamiseks. — Ühingu liikmeteks võivad olla kõik täisealised tegelikud lina- ja kanepikasvatajad, kelle liikmeksvõtmiseks seadused takistusi ei tee, kui ka juriidilised isikud, kelle pea- ehk kõrvaltegevusalaks on kiutaimede kasvatamine ehk harimine. Liikmeksastuja maksab sisseastumismaksu ja osamaksu vähemalt ühe osa suuruses. Peakoosolek võib liikmeid kohustada edaspidi tarviduse järele omandama suuremal määral osatähti, sealjuures aluseks võttes liikmete kiutaimede kasvatuse all oleva põllupinna suurust. Iga liige on kohustatud andma ühingule ümbertöötamiseks ja müümiseks ehk ainult müümiseks kõik oma majapidamises kasvatatud lina- ja kanepivarred ning seemned, millede ümbertöötamise ja müümise ühing enda peale võtnud ja mida liige ei jäta oma majapidamise jaoks. Ümbertöötamiseks ja müügiks vastuvõtmise korra ja tingimused määrab kindlaks peakoosoleku poolt kinnitatud kodukord. Peakoosolekul on õigus anda liikmetele juhtnööre lina- ja kanepikasvatuse, hoidmise, kuivatamise ning ümbertöötamise kohta. Ühing

on kohustatud liikmetelt müügiks ja ümbertöötamiseks vastu võtma ainult nende oma majapidamise kiutaimede saadusi. Ühingul on õigus peakoosoleku poolt kinnitatud juhatuskirjas ettenähtud tingimustel ka mitteliikmete kiutaimi ümbertöötamiseks ja müügiks vastuvõtta. — Aasta tegevusest tekkinud ülejäägist arvatakse kõige pealt mitte vähem kui 20% tagavarakapitaliks ja ülejäänud osast mitte enam kui seaduses lubatud % osakasuks. Järeljäägi jaotab peakoosolek ühingu sihtide kohaselt ära, kus juures sel juhtumisel, kui seda liikmete vahel ära jaotatakse, jaotust proportsionaalselt iga liikme müügi summadegaü hingule peab toimetatama. Mitteliikmete operatsioonidele vastav osa puhtkasu ülejäägist ei kuulu liikmete vahel ärajagamisele, vaid arvatakse tagavarakapitali juure ehk kasutatakse ühistegevuse levitamiseks või põllumajandusliku kultuuri tõstmiseks, peakoosoleku määramist mööda. — Kui Ühingu aasta tegevusest puudujääk tekkib, siis kaetakse see tagavarakapitalist; ei jätku tagavarakapitali puudujäägi katteks, siis jaotatakse ülejäänud osa liikmete vahel proportsionaalselt nende viimase aasta müügi summadele ühingule ja arvatakse osamaksudest maha. Kui osamaksu summa selle tagajärjel alla nõutud määra langeb, siis peab liige seda täiendama peakoosoleku poolt määratud tähtajal. Ei jätku osamaksusid puudujäägi katmiseks, siis katavad liikmed ülejäänud osa puudujäägist põhikirjas ettenähtud lisavastutuse põhjal, mis on teatud vahekorras iga liikme osamaksu summaga.

Muidugi ei suuda vasttekkinud kapitalivaesed ühingud esiotsa kuigi palju endi laialdasest tegevuskavast teostada. Nende ülesanne oleks alguses ehk järgmine: lina külvipinna suurendamine, puhta ja hea seemne muretsemine, oma liikmetele paremate linaharimisvõimaluste soetamine ja linakauba turule toimetamine. Kuna uute vabrikute asutamine esiotsa kapitalipuudusel võimata, siis tuleb teha eeltöid ja harjutada liikmeid linu vabrikus ümbertöötama. Linavarred aga niikaua keskühingu „Eesti Lina“ kaudu olemasolevatesse linavabrikutesse saata. 1925 a. sõlmis „Eesti Lina“ sellekohase lepingu Abja vabrikuga, kes omal arvel linaostmisest loobus ja keskühingu linu hakkas ümbertöötama. Kuid juba lühikene tegevus näitab, et võimata on linavarsi kaugelt raudteega kokku vedada, sest et veorahad kõik selle kasu ära söövad, mis linakasvataja oma töövaeva eest peaks saama. Seepärast tuleb selle poole püüda, et ühistegelised linaharimispunktid põllumehele kättesaadavad oleksid, nii et põllumehed ise oma veoabinõudega linad kokku võiksid vedada.

c) Keskühing „Eesti Lina“. Esimesed sammud meie linaasjanduse korraldamisel ühistegelisele alusele astus „Eesti Tarvitajate Keskühing“, organiseerides põllupidajatele ühes muude

põllusaadustega ka linade ühismüüki. Saadused võeti kokku tarvitajate- ja majandusühingute kaudu. Ligikaudne hind maksti põllupidajatele kohe välja, kuna müümisel rohkemsaadud raha peale ärikulude mahaarvamist tagant järele makseti. Nii maksis E. T. K. 1922 a. linamüüjatele läinud aasta arvel hinnalisaks veel üle 2½ miljoni marka tagant järele. Kuid E. T. K. korraldas ainult valmisharitud lina müüki; harimine ja üldine linakasvatuse tõstmine nõudis sellekohast erikorraldust. E. T. K. eestvõttel kutsutigi linakasvatajate põllupidajate poolt 1925 a. ellu keskühing „Eesti Lina", kellele üle läksid ülesanded meie lina kasvatamise. harimise ja müügi alal.

Põhikirja järele on „Eesti Lina" sihiks: a) Eesti kiutaimede (lina, kanep) kasvatuse edendamine; b) kiutaimede väärtuse tõstmine ja nende igakülgne ümbertöötamine; c) kiusaaduste turule toimetamine. Oma sihi saavutamiseks: a) korraldab keskühing kiutaimede kasvatuse ja ümbertöötamise kursusi ja loenguid ning kirjastab sellekohast erikirjandust; b) organiseerib kiutaimede kasvatuse ja ümbertöötamise kooperatiive ning juhib nende tegevust oma nõuandjate kaudu; c) asutab lina- ja kanepivarte ümbertöötamise ja seemnepuhastuse ning ümbertöötamise tehaseid kui ka lina- ja kanepivarte ning seemne ladusid ja ostukohti ning toimetab kiutaimede saadusi turule; d) organiseerib muid asutusi ning ettevõtteid, mis Eesti kiutööstuse eduks tarvilikud. — Keskühingu liikmeteks võivad olla: kõik Eestis registreeritud kooperatiivid, kelle sihiks on kiutaimede (lina ja kanep) kasvatamine, ümbertöötamine või nende turule toimetamine; ühistegelised asutused, kes oma muude ülesannete kõrval ka kiutaimede saadusi ümbertöötavad või neid turule toimetavad. Liikmeksastujad ühingud maksavad sisseastumismaksu 1000 marka ja omandavad vähemalt ühe osatähe, mille suurus on 100.000 marka, mida ka jaokaupa võib tasuda. Edaspidi omandavad liikmed osasid esitajatekogu poolt määratud arvul, kus juures aluseks võetakse liikme kiutaimede aastane läbikäigu summa. Liikmed vastutavad keskühingu kohustuste eest peale sissemakstud osakapitali oma muu varandusega kõlmekordselt sissemakstud osakapitali suuruses.

„Eesti Lina" algas oma tegevust 1925 a. Abja linavabrikuga lepiti kokku linavarte ümbertöötamise tingimustes ja algati töödega linavarte kokkuvõtmiseks sellekohastes punktides. Et kohalikkude linaühingute võrk alles väga õre, siis tuli linavarte kokkuvõtmist ka teiste ühingute kaudu toimetada. Nii tegutsesid 1925 a. üle maa 12 kokkuvõtte punkti, nendest 8 vasttekkinud linaühingut ja 4 tarvitajate- ning majandusühingut. Keskühing võttis üle Abja vabrikult kallihinnalise Vansteenkiste linapuhastamise masina. Et kaugelt poleks vaja linavarasi kokku vedada, muretseti veel kaks sarnast masinat ja seati üles Jõgevale ning

Vändrasse. Linaühingutele anti linavarte kokkuvõtmiseks avansse, sest linad pidid „Eesti Lina“ kätte komisjoni peale tulema kuni nende harimiseni ja müügile toimetamiseni. 1925 a. sügisel määrati ühistegelistele ühistöösturitele veel 20 miljoni riiklist laenu. — Nii loodusrikkalt alustatud töö tulemused aga kujunesid sedapuhku halvaks. 1925 a. sügise vihmased ilmad määndasid selle aasta rikkaliku linasaagi suuremalt osalt ära. Pealegi tekkisid Abja ja Vändra vabrikutes tulekahjud. Ja lõpuks langesid linahinnad ilmaturul ootamatult ja suuresti. Selle tagajärjel lõppes „Eesti Lina“ esimene tegevusaasta umbes $4^1/_2$ miljonilise puudujäägiga. — Ka järgmine (1926) aasta oli linaasjandusele ebasoodne. Eelmise aasta äparduse mõjul kartsid põllupidajad lina suuremal määral maha teha. Needki vähesed varred hariti käsitsi kodus. Lina kokkutoomine vabrikutesse polnud selle tagajärjel jällegi kuigi suur. Keskühingul tuli eelmise aasta eeskujul pearõhku panna kauplemisele kodusharitud linadega. Kuid hinnad püsisid ilmaturul endiselt erakorraliselt madalad. Küll määrati ka sel aastal linatööstusele ja kaubandusele 50 miljoni riiklist krediiti, kuid üldine konjunktuur oli ja jäi halvaks. „Eesti Lina“ ei suutnud enam tarvilist kapitali hankida, et omi lepinguid täita. Tuli tegevus ajutiselt katkestada, paremaid aegu ootama jäädes. — 1926 a. lõpupoolel oli „Eesti Lina“ 20 liiget, nendest 11 vasttekkinud linaühingut.

Aastad 1925 ja 1926 olid meil tõsised linakasvatuse katsumise aastad. Välja veeti 1926 a. 8090 tonni lina ja saadi 1327 miljoni marka. Järgmisel aastal veeti välja 11.882 tonni, sellega 36% eelmisest aastast rohkem, kuid saadi 1267 miljoni, seega 9% eelmisest aastast vähem. Nii langesid hinnad. Kuid juba 1927 a. hakkab seisukord paranema: hinnad tõusevad jälle. See annab loodust, et meie noor ühistegeline linatööstus ja kaubandus varsti tekkinud raskustest vabaneb.

11. Masinatarvitajate ühingud.

a) Masinate ühiskasutamisest. Kui vabrikutööstus viimastel aastakümnetel kiiresti on mehaniseerunud, siis käib sama rada ka põllumajandus. Kui tõsine „looduse kuningas“, asub inimene ikka põhjalikumalt etendama juhtivad osa, rakendades oma kasuks tööle looduse jõud. Käsitsi töötamine läheb ka põllutöös minevikku. Maaharimist, seemendamist, saagikoristamist j. n. e. — kõiki hakatakse toimetama võrdlemisi keerukate abinõudega, s. o. masinatega. Masin on, mis võimaldab kasutada inimese tööjõu asemel loomade- ja mehaanilist tööjõudu; ja see on põllumehele

tähtis, sest tööliste palkadel on kalduvus alatasa kerkida, kuna mehaaniline tööjõud tehnika täienemisega odavamaks läheb. Masin võimaldab tööd rutemini ära teha, mis eriti tähtis põllumajanduses, kus paljud tööd ei kannata viivitamist. Masin teeb peale selle töö paremini ja odavamini kui inimene. Lõpuks, kui ka kõik majanduslised kaalumused kõrvale jätta, on masin juba selle tõttu vajaline, et inimese otsiv vaim püüab vabaneda kestvast ja kurnavast füüsilise töö orjusest, et aga säästada vaimlistele huvidele — kirjandusele, kunstile, loodusele. Masin peab ka põlluharija vabastama senisest tööst — needmisest, mis kestab koidikust ehani ja võimaldab vaid karmi kehakatet ning viletsat palukest. Masin teeb praegusest raskest tööst rõhutud ja vaimliselt tardunud põlluharijast vaba vaatega, arenenud, iseteadva isiku. Seda muudatust — tänu masinale — elamegi praegu üle.

Väiksemate ja odavamate masinate kasutamine ei tee põllumehele raskusi, sest sarnast suudetakse omandada ja sellel leidub tarviliselt tööd ka harilikus majapidamises. Halvem lugu on suuremate masinatega (auru-rehepeksumasinad, traktorid j. n. e.), millede töö väiksemate omast küll odavam ja parem, kuid nende kalli hinna tõttu on nad väikepõllumehele sagedasti kättesaamatud. Peale selle leidub suure masina jaoks ühes majapidamises liig vähe tööd, mille tõttu sarnase pidamine — ku siis kui ostmisest üle on saadud — ülemäära kalliks läheb. Harilikus talus jatkuks, näiteks, auru-rehepeksumasina jaoks tööd ainult paariks päevaks, traktorile ainult nädalaks, kuna kogu muu aja aastast seisaks kõrgehinnaline masinakapital kasuta, Peale kulukuse teevad suured masinad raskusi veel sellega, et neil olgu eriline hoiuruum ja asjatundja isik nendega ümberkäimiseks.

Et väikepõllumehel omaette pole võimalik suuremaid masinaid kasutada, siis tuleb valida kumbagit kahest: eraettevõtjate abi tarvitada, või organiseerida masinate ühiskasutamist. Need mõlemad viisid ongi meil tarvitusel. Meil on hulgake eraettevõtjaid, kes peksugarnituuriga, traktoriga või saekaateriga ringi sõidavad ja maksu eest soovijatele tööd teevad. Kuid eratööl on see halbtus, et ta tikub kalliks minema, kui ühisettevõtteid pole võistlemas. Pealegi ei saa ilma ühistööta ikkagi läbi, sest suure masina juure ei jatku ühes talus inimesi; tuleb naabritega ühiselt töötada. Ja on meil kord muud majandusalad (tarbeainete muretsemine, karjamajandus, laenuasjandus j. n. e.) ühistegeliselt organiseeritud, siis on loomulik samal viisil korraldada ka masinate kasutamist. Töö saab odav ja otstarbekohane ning pole rippuvust eraettevõtjast. Masinaid saab muretseda, milliseid just soovitakse, ja kapitali soetamine pole ka ülesaamatu, sest ostetavad masinad ise aitavad tehtud võlga kindlustada.

b) Masinatarvitajate ühingud. Need ühingud on meil üks vanematest ühistegevuse aladest ja praegu kõige arvurikkam grupp meie ühistegelises peres. Esimene masinatarvitajate ühing asutati 1899 a. Tartumaal (Korenduse külas). Järgmistel aastatel tekkisid mõned üksikud ühingud, kuid nende suurem kasv algas 1908—1909 aastatel, mis kuni ilmasõja alguseni kestis (1914 a. oli juba 153 ühingut). Sõjaajal oli ühingute juurekasv väike, kuni 1920 a. jälle 95 uut ühingut asutatakse. 1921 a. tekkis koguni 144 ühingut juure. Järgmised aastad näitavad veelgi jõudsat juurekasvu, nii et 1926 a. masinatarvitajate ühingute üldarv üle 800 tõusis. Kiire ühingute juurekasv 1920 a. peale on seletatav maareformi teostamisega, millega hulk mõisate masinaid soodustatud tingimustel ühingute kätte läksid.

Nende ühingute ülesandeks on võimaldada põllumeestele, kelle majapidamine ei võimalda üksikult suuremate põllutööriistade, masinate ja sisseseadete pidamist, — ühisel jõul nende omandamist ja kasutamist. Kõigil masinatarvitajate ühingutel on tarvitada esijoones üks rehepeksu garnituur, olgu hobuse- või aurujõuline. Peale rehepeksu garnituuri omavad paljud ühingud ka viljakuivatisi, saekaatreid, veskeid, laastumasinaid, sookünni atru, randale, viljaniitjaid ja muid masinaid. — Võrreldes teiste kooperatiividega on masinatarvitajate ühingud enamasti väikse liikmete arvuga, mis kõigub 10—40-ni. Üle 40-ne liikmelised on ainult mõned üksikud ühingud. Keskmine liikmete arv on 18—19. Ühingute kitsas tegevuseringkond on tingitud masinate kasutamise iseloomust: masin peab suutma kõiki ühingu liikmeid rahuldada, millepärast neid palju ei saa olla. Ka mitme masina pidamine ühes suures ühingus pole otstarbekohane: masinat laialt ringivedada on raske ja liikmeskonnal halb omavahelist ühendust pidada; parem siis juba ühe laialdase ühingu asemel kaks kitsamapiirkonnalist.

Oma sisemise korralduse poolest jätab see ühingute liik veel palju soovida. Asi on selles, et paljud ühingud pole muud, kui peaasjalikult rehepeksu-ringid. Et töö hooaeg lühike, siis aetakse ilma suurema paberilise tööta läbi: pole asjaajajat ega arvepidajat, ei aruandeid ega kalkulatsioone. Paljud ühingud polegi registreeritud põhikirja alusel, vaid tegutsevad omavahelisel kokkuleppel. Liikmeteks on harilikud talumehed, kes ei anna küllaldast tähtsust täpsele raamatupidamisele ega korralikule asjajamisele. 1923 a. saatis Ühistegeline Liit küsimuslehed laiali, kuid ligi 600 ühingust vastasid ainult 164. Revideeritud sai 1923 a. 88 ja 1924 a. 41 ühingut ning järeldusi võib teha ainult nende ühingute aruannete põhjal. Puudujäägiga töötasid revideeritud ühinguist 1923 aastal 48% ja 1924 aastal 38%. Nii sagedad puudujäägid tulevad harilikult sellest, et puudub korralik tegevuse

eelarve, kus oleks arvestatud mitte üksi tegevuskulud, vaid ka masinate remont, kulu ja vananemine. Selle tagajärjel määratakse töötasu juhuslik, või puudub see koguni.

Varasid oli 1925 a. ühe ühingu kohta keskmiselt 273.000 marka, seal hulgas 226.250 marka ehk 83% omakapitali. Osamaksu suurus oli väga kõikuv ja ulatas 100 margast kuni 120 tuhande margani. Masinatarvitajate ühingute varade kogusumma (otsustades registreeritud ühingute järele) oli 1925 a. umbes 200 miljoni marka, liikmete koguarv ümmarguselt 20.000, nii et ühe liikme kohta tuleb 10.000 marka. Varade tegelik väärtus on hästi suurem, sest paljud ühingud arvestavad endi varasid praegusest kõrgema rahakursi järele ja paljud on varustatud mõisate likvideerimisel alla turuhinna amandatud masinatega.

Need ühingud, milledel vähe liikmeid ja masinail oma liikmete tööst aega üle jääb, töötavad ka võõrastele. Tasu masinate kasutamise eest maksetakse kaugelt suuremas osas ühinguis rahas. Ainult üksikuis ühinguis on tasu (iseäranis viljapeksu puhul) natuuras.

Lõpuks mõned jooned masinatarvitajate ühingute normaalpõhikirjast. — Ühingu eesmärgiks on kohalikkude põllupidajate tööd ajakohaste sisseseadete, masinate ning riistade abil hõlbustada ja tulutoovamaks muuta. Selle ülesande täitmiseks ühing: a) omandab või üürib tarvilisi sisseseadeid, põllutöömasinaid ja riistu ning annab ühingu liikmetele ja võõrastele tarvitada peakoosoleku poolt määratud tasu eest; b) asutab töökodasid masinate ja riistade parandamiseks; c) omandab või üürib tarvilisi ruume ja d) tutvustab ühingu liikmeid mitmesuguste põllutöömasinatega ja nende tarvitamise viisidega. — Ühingu liikmeteks võivad olla kõik täisealised põllupidajad, kelle liikmeksvõtmiseks maksvad seadused takistusi ei tee. Liikmekssoovija maksab sisseastumismaksu ja kohustub omandama vähemalt ühe ühingu osatähe. Peakoosolek võib aga liikmeid kohustada rohkem kui ühe osatähe omandama, kas kõiki liikmeid ühel määral, või proportsionaalselt nende põllupinnale ehk masinate ja riistade tarvitamise määrale. Ühingu kohustuste eest vastutavad liikmed peale osamaksu veel oma sundusliku osamaksu määratud-kordses suuruses.

c) Masinatarvitajate ühingute keskkorraldused. Masinatarvitajate ühingud on meil praegu kõige arvurikkam ühistegeliste asutuste rühm Eestis. Kuid nagu juba eelpool toonitasime, jätab nende sisemine korraldus mõndagi soovida. Ühingu liikmetel puuduvad tarvilikud teadmised keerukamate masinatega ümberkäimises, samuti ühingu asjaajamises ning arvepidamises. Kallide masinatega mitteotstarbekohase ümberkäimise läbi said ühingud suuri kahjusid. Samuti vedasid ärid mitteotstarbekoha-

seid masinaid sisse ja müüsid neid kallilt ühingutele edasi. Seepärast oli hädapärast tarvilik masinatarvitajate ühingutele oma keskkorraldus luua, kes ühingutele korraldaks asjatundlikku ja erapooletut nõuannet. Senini olid masinatarvitajate ühingutele jõudumööda abiks olnud Põllumeeste Keskselts ja Ühistegeline Liit, esimene masinate tarvitamise alal ja teine ühingute seesmisel korraldamisel.

1924 a. asutati kaks masinatarvitajate ühingute keskkorraldust: üks Asunikkude ja Riigirentnikkude Liidu eestvõttel (Masinatarvitajate Ühingute Liit), teine Põllumeeste Keskseltsi algatusel (Masinatarvitajate Keskühing). Omalt sihilt ning tegevuslaadilt on mõlemad organisatsioonid ühesarnased. Muud kui viimases võivad liikmeteks olla peale sellekohaste ühingute ka üksikud masinaomanikud, kuna neil esimesse liikmeksastumiseks tuleb moodustada vähemalt seitsmeliikmelised rühmad.

Põhikirja järele on Masinatarvitajate Ühingute Liidu ülesandeks: selgitada ja rahuldada masinatarvitajate ühingute nõudeid masinate kasutamise alal; edendada asjatundlikku ümberkäimist masinatega; hõlbustada masinate parandamist; edendada masinatarvitajate ühingute arenemist ja üldse kaitsta masinatarvitajate huvisid. — Oma ülesannete teostatamiseks toimetab Liit järgmist: selgitab küsimusi, mis põllutööriistade ja masinate muretsemisse, nende tööle tarvitamisse ja parandamisse puutuvad ning levitab sellekohaseid teadmisi; paneb asjatundjaid tööle, kes annavad Liidu liikmetele nõu ja juhatust masinate asjus; asutab kutsekoolisid, kursusi, õppetöökodasid ja korraldab isikute ettevalmistust, kes võivad põllumajanduslisi masinaid käsitada ja parandada; on vahetalitajaks masinajuhtide, õppinud tööliste ja parandajate muretsemisel ning hoolitseb masinate parandamise eest; muretseb masinaid, nende tagavaraosasid ja tarbeid, asutab ladusid ning masinate laenujaame. — Liidu liikmeks võivad olla kõik Eestis tegutsevad masinatarvitajate ja rehepeksu ühingud ning iga ühistegeline ühing ehk selts, kes korraldab masinate ühiskasutamist või on ise masinate tegelik kasutaja. Üksikud põllumajandusliste masinate kasutajad võivad Liidu liikmeks olla, koondudes omavahel ja moodustades Liidu osakonna. Osakonnad võivad tegevuse avada, kui nende liikmeteks on vähemalt 7 põllumajandusliste masinate kasutajat. Osakonnad on juriidilise isiku õigusega autonoomsed organisatsioonid, nagu masinatarvitajate ühingudki, ning tegutsevad iseseisvalt, endi esitajate koosoleku poolt vastuvõetud juhtnööride kohaselt. — Liikmed on kohustatud maksma sisseastumismaksu ja omandama vähemalt ühe osatähe 1000 väärtkindla marga väärtuses. Esitajate koosolekul on õigus kohustada liikmeid omandama rohkem kui ühe osatähe, silmaspidades liikme masinate väärtust. — Liidul oli 1927 a. algul 211 liiget,

nende hulgas masinatarvitajate ühinguid 130, turbaühinguid 15, piimaühinguid 3, osakondi ja muid ühinguid 63.

Masinatarvitajate Ühingute Liit algas oma tegevust 1925 a. juulis. Selle lühikese aja jooksul on Liit siiski hulga põllumajandusliste masinate kasutamise alal tähtsad tööd ära teinud. Liidu teenistuses oli 1927 a. algul 5 instruktorid mitmesugustel aladel. Liit korraldab üle maa 2—3 nädalalisi kursusi, millede ülesandeks on anda tegelikkudele põllupidajatele praktilist õpetust mootoritega, traktoritega, rehepeksumasinatega j. n. e. töötamises. Peale kursuste korraldamise annavad Liidu instruktorid nõu ja juhatust kõigile masinatarvitajatele Liidu büroos kui ka kohtadel ametisõitude ajal. Peale muude ülesannete toimetab Liit ka masinatarvitajate ühingute välisrevisjoni — revisjoniliidu õigustel.

Et vastavat nõuannet põllupidajatele kättesaadavamaks teha ja põllumajanduse mehaniseerimise alal paremaid tagajärgi saavutada, otsustas Liit käesoleval (1927) aastal ellukutsuda erilise Põllumajandus-tehnilise talituse. Talituse nõuandjad asuvad maakondadesse, kust kohtadele sõitusid ettevõtavad ja ühingute revideerimist, organiseerimist ning tehnilist nõuannet kõigile põllupidajatele toimetavad. — Liidu algatusel võeti põllutööministeeriumi 1926—1927 a. eelarvesse 5 miljoni mrk. põllupidajatele viljasorteerimispunktide korraldamiseks. Sellest summast antakse ühistegelistele ühingutele ja nende liitudele ning põllumajanduslikkudele seltsidele odavaprotsendilist laenu viljasorteerimispunktide asutamiseks ja selleks tarvilikkude sisseseadete muretsemiseks. Sarnaseid punkte on muidugi soodne eestkätt korraldada masinatarvitajate ühingute juures. Selleks aitab Liit omalt poolt kõigiti kaasa.

12. Turba- ja elektriühingud.

a) Turbatööstusest Eestis. Eestis puuduvad täiuslikumad põletisained — kivisüsi ja nafta. Selle eest on loodus meid varustanud määratute turbatagavaradega ja põlevkiviga. Turba rohkuse poolest seisab Eesti muude maade hulgas kolmandal kohal: esikohal Soome, kus rabasid üle 30% pindalast; edasi tuleb Iirimaa ja Eesti, kus turbarabad võtavad oma alla üle 600 tuhande hektari ehk 14% kogu pindalast, mille juures on arvestamata jäetud rabad pindalaga alla 20 ha. Kui turbakihi keskmiseks paksuseks arvata 4 meetrit, saaksime meie umbkaudu 800 miljoni tonni õhukuiva turvast. — Turba põletisväärtus oleneb tema vajumismäärast; hästi vajunud turvas pole pruun-kivisöest halvem

ja ületab kasepuu kütteväärtuse. Keskmises veevaba turba kütteväärtuses võib võtta 5000 kaloori ja 25% niiskuse puhul 3600 kaloori. Kui mainitud määratule turbakujulisele põletismassile juure arvame meie arvatava põlevkivi tagavara (5000 miljoni tonni), tuleme veendumusele, et metsade hävinemine tulevikus meil veel sugugi küttekriisi ei suuda esile tuua.

Vaatamata materjali küllusele on turbatööstus meil seotud teatud raskustega, sest sageli on meil niivõrd niisked suved, et turvas kuivab vaevalt. Kuid aastakümneisse ulatav praktika näitab, et meil ka õhukuivatise juures võib turvast valmistada, rääkimata mehanilisest kuivatamisest. Turbatööstuse alal on meil suuremaks ettevõtjaks riik, kelle tegevus põhjeneb Riigikogu poolt 1922 a. vastuvõetud põhi-määrustel. Riigi ettevõtetena töötavad praegu Ellamaa, Lavassaare ja Aruküla turbatööstused. Era-turbatööstustest on tähtsamad Kreenholmi ja Sindi vabrikute omad, Ulila, Tallinna, Pääsküla, Lehtse, Viljandi, Paide j. t. ettevõtted. Nii riigi- kui ka suurem hulk era-ettevõtteid asutati riiklise iseseisvuse algupäevil, kui valitses suur kütte- ja valgustusepuudus. Harilikkude olude tulekul ilmusid jälle müügile kivisüsi ja petrooleum, puudekriisist saadi üle, pealegi algatati põlevkivitööstus. Nõue turba järele vähenes ja külades hakati jälle valgustuseks petrooleumi tarvitama. Paljud turbatööstused lõpetasid tegevuse (Kunda-Aru, Püssi, Rakke, Kiltsi, Aegviidu j. t.), teised olid sunnitud koonduma. Ka riikline tööstus on aast-aastalt kahju annud ja praegu on arutusel küsimus, kas mitte seda koguni likvideerida.

Metsi on meil veel küllaldaselt, põlevkivitööstus areneb edukalt ja kivisöe hinnad pole kõrged, sellepärast ongi turba tarvitamine kütteks praegu võrdlemisi piiratud, kuid turbaga on seotud teine ülitähtis probleem — maa elektrofitseerimine. Turbas sisalduv küttejõud elektri-energiaks ümbermuuta ja viimane juhesid mööda laiali saata — on palju hõlpsam kui turvast ennast transporteerida. Sellepärast on ka need turbatööstused, kus voolu müügiks produtseeritakse, teistest märksa elujõulisemad (Ellamaa). Elekter on ideaalsem energia kuju. Tulevik on tema päralt. Meie ülim püüd on mitte ainult tööstust, vaid ka põllumajandust elektrofitseerida. Ja selleks on meil valmis kummatud energialadud — turbarabad. Elektriliin maal on kultuuri soon. Halb ainult, et meil põllumajanduse arenematuse tõttu elektritarve maal praegu alles piiratud, millepärast ta väiksel tarvitajatehulgal liig kallis tuleb.

b) Turbaühingud. Karjakasvatuse arenemine tõi meil otstarbekohase aluspõhu küsimuse esile. Karjade suurenemisel kulub nimelt põllupõhk suurelt osalt kuivtoiduks ära, aluspõhuks

tuleb muud materjali nõutada. Puhaslautade tarvitusele võtmisega tekkis pealegi vajadus peene konstruktsiooniga ja suure niiskusmahuga alusmaterjali järele. Neid nõudeid rahuldab ülihästi meil nii rikkalikult esitatud turvas, mis välismaade eeskujul varsti ka Eestis karja aluspõhunu tarvitusele tuli. — Turvas on hea kütteaine, kuid veel parem aluspõhk. Ühtlaselt — peenike turvas, hästi kuivatatud ja tolmuta, on päratu niiskusmahuga (õlgedel 300%, turbal 800% tema kaalust), peab asemed kuivad, neelab hästi gaase ja on desinfitseeriv abinõu. Eriti soodne on turvas vedela sõnniku juures tarvitada (vasikatel ja sigadel, veistel veerikkal toidul).

Meil Eestis lõi turvas esimesena läbi metsavaestes kohtades, kus ka küttematerjali järele puudust tunti. Mitmel pool asutasid mõisad turbatööstused küttematerjali ja aluspõhu saamiseks omaks tarbeks. Talud hakkasid peagi, karjakasvatusele üleminnes, samuti turvast tarvitama. Kui omas krundis turvast leidus, siis kasutati seda omaette koduste abinõudega ja võimaldati tihti ka naabritele. Kuid mitmel pool tuli turbamaad kroonu-või mõisamaa küljest rentida. Et suuremal arvul maad rentida või omandada, hõlpsamine vett ära lasta, turba väljavõtmisel ajakohasemaid riistu tarvitada, odavamini turba kuivatusruume ehitada, kergemini turvast transporteerida, — selleks hakati turbatööstusi asutama ühiselt. Nii tekkisid põllupidajate keskel turbaühingud.

Normaal põhikirja järele on turbaühingu eesmärgiks: turbarabade ekspluateerimine, turba kasutamine kütteainena, jõuallikana, aluspõhuna, keemilise tooresainena ja turbasaaduste sisening välisturgudele toimetamine. Oma eesmärgi saavutamiseks omandab või rendib ühing turbarabasid, asutab turbatööstusi, korraldab turbatarvitamise tutvustamiseks ettelugemisi ja näitusi niihästi oma liikmete kui ka võõrastele. — Ühingu liikmeteks võivad olla tema tegevuspiirkonnas asuvad täisealised põllupidajad. Liikmed kohustuvad omandama peakoosoleku poolt määratud arvu osatähti. Turbasaaduste kasutamise korra liikmete ja võõraste vahel ning liikmete eesõigused selles suhtes määrab kindlaks peakoosolek.

Põhikirja alusel töötavad turbaühingud ilmusid meil juba enne sõda, 1910 a. peale. Sõja algul, 1914 a., oli juba 7 turbaühingut, milline arv sõja kestel 9 peale tõusis. Suurem hulk turbaühinguid (1924 a. oli neid juba 125) on aga tekkinud peale sõda. Seda nimelt järgmistel põhjustel. Küttematerjali küsimus oli alles korraldamata; karjade suurenemisega tõusis aluspõhu puudus; võõrandatud mõisate turbatööstused anti rendile eriti soodustatuil tingimusil just sellekohastele ühingutele; iseseisvuse tulekuga sai ühingute asutamine hõlpsaks. Need ja veel muudki

asjaolud, eriti aga just alatasa tõusev tarvidus aluspõhu järele, tingisid turbaühingute arvu kiire tõusu läinud aastail. 1927 a. algul tõusis nende arv paarisajani.

Turbaühingud on liikmete arvu poolest võrdlemisi väiksed: 10—30 liikmelised. Osamaks väga mitmesugune — mõnestsajast margast paarikümne tuhandeni, olenedes sellest, millises ulatuses tööstus on organiseeritud. Turba valmistamist algasid ühingud igalpool käsitsi, kuna viimaseil aastail mitmel pool juba sellekohased masinad ja pressid on muretsetud. Rabasid rendib põllutööministeerium välja, nii ühingutele kui ka eraisikutele kasutamiseks, kuni 12 aasta peale. Rabatükid eraldavad ja kasutamise rendi määravad metsaülemad või riigimaade valitsejad. Mainitud isikud võivad ka riigirabast turbast kantmeetrite kaupa müüa; kütteturba kantmeetri hind on 0,06—0,15 krooni, aluspõhu turba oma 0,03—0,06 krooni, olenedes turba häädusest.

Nagu eelpool mainitud, on praegu meie turbatööstuses üldse, samuti ka ühingute tegevuses, teatud seisak. Turbaühingutel puudub senini oma keskkorraldus ja ühine töökava. Mõned neist (1927 a. algul 15) on Masinatarvitajate Ühingute Liidu liikmeks, suurem hulk aga Eesti Ühistegelises Liidus ja P. Ü. Revisjoniliidus. Meie turbatööstus on ju alles uus ala ja kuulub õigusega rohkem tulevikule kui olevikule. Metsade möödapääsematu vähenemine ja aluspõhu tarbe alaline suurenemine leiavad meil aga lahendamise just tulevases turbatööstuse arengus.

c) Elektriühingud. See väike ühingute grupp (1924 a. oli neid 6) on meil tervena sõjaaegsete olude saavutus. Kui juba ilmasõja aastail, eriti aga Saksa okkupatsiooni ajal, petrooleumi saamine muutus raskeks või otse võimatuks, asutasid paljud omavalitsuse asutused endile elektritööstused. Need ettevõtted valgustasid enamasti linnu ja muid suuremaid asulaid. Mõned maakonnavalitsused (näiteks Viru) arendasid ka maal, elektrijaamade lähemas ümbruskonnas, kaunis energiliselt valgustusvõrku. Sellel ajal tekkisidki siin-seal, väljaspool suuremate jaamade piirkondi, mõned elektriühingud, kellede sihiks oli ühisel jõul väikest elektrijaama käima panna. Jõuallikatena kasutasid nad turbakütet või jälle vee jõudu.

Elektriasjanduse edenemisele tõukejõuks oli tol ajal üheltpoolt petrooleumi puudus, teiseltpoolt aga Saksa okkupatsioonivõimud, kes omal maal elektriga harjunud olles seda ka meil kõigiti arendasid. Sakslaste lahkumisega ja normaalaegade saabumisega jäi meil soiku ka elektriasjanduse arendamine maal. Suuremad jõujaamad, riigi ja omavalitsuste omad, varustavad vooluga linnu ja alevikke; põllumajandus, kus pikemate liinide ülespanek ja korrashoid suuri kulusid nõuab, on jäänud unustusse.

Väikse kapitaliga ühistegelised ettevõtted on samuti jõuetud. Kuid teame, et moodsa arenenud põllumajanduse olulisem tunnus on elekter mitte üksi valgustusabinõuna, vaid ka jõuallikana. Kas maad vooluga varustama hakkavad meil ühistegelised ettevõtted, või teevad seda suured riiklised ning omavalitsuslised jõujaamad, — näitab tulevik. Meil on ju sageli harutatud võimalusi suuremate koskede (eriti Narva) rakendamiseks maa elektrofitseerimisele. Sarnaseks ülesandeks ei jatku muidugi käputäiest ühistegelisest kapitalist, vaid võivad kõne alla tulla ainult riiklised ja rahvusvahelised finansid. Küsimus on siin rahas ja ajas — loodus-lised tingimused on meil aga head.

13. Raamatupidamise ühingud.

a) Talu raamatupidamise tähtsus. Meie põllumajanduse arenemine ja süvenemine toob kaasa uusi kohustusi põllupidajale. Suure kapitaliga varustatud moodsat majapidamist ei saa juhtida ning korraldada meelespidamise ja pliiatsimärkuste varal. Siin saab möödapääsematuks varade ja sündmuste süstemaatiline registreerimine. Põllumehel tuleb igast faktist õppida ja kõigist nähtustest vastavad järeldused teha. Nagu piimakarja otstarbekohaseks pidamiseks vaja on seda majapidamisharu süstemaatiliselt kontrolleerida, samuti tarvis teha ka muude talu tööstusharudega. Põllumees peab teadma oma varanduse väärtust, mis selle varandusega aasta kestel on sündinud, milliseid tagajärgi aasta tegevus on annud majapidamises üldse ja üksikutes harudes eraldi. Alles nende andmete põhjal võib talupidaja tuleviku tegevuse sihtjooned ülesseada: mis kasu toonud, seda edasi arendada, mis kahjulikuks osutunud, seda likvideerida või ümberkorraldada. — Nagu mingi laiema ulatusega äriline ettevõte mõeldav pole ilma sellekohase arvepidamiseta, nii pole ka praegusaja tulutoovusele rajatud põllumajapidamine võimalik ilma vastava raamatupidamiseta. Endises naturaal-majapidamises, kus kohapeal saadused produtseeriti ja sealsamas ka tarvitati, polnud arvestamisel tähtsust. Praegusaja rahalises majapidamises on asi koguni teine: meie peame ju hinnalisi tõuloome, ostame jõutoite, tarvitame kunstväetisi, teeme maaparandusi j. n. e. ainult siis, kui see end tasub. Tasuvuse üle otsustamiseks aga vajame arvepidamist.

Peale ülemalkirjeldatud tähtsuse põllupidajale isiklikult, on talu raamatupidamisel põhjapanev ühiskondlik tähtsus. Põllumajanduslik majapidamis- või tulundusõpetus põhjeneb tervena arvepidamisel. Üksikutest majapidamistest arvepidamise teel saadud andmed üldistatakse, töötatakse ümber põllumajanduslikuks

statistikaks. Saadud statistilised andmed pildistavad põllumajanduse seisukorda antud ajal ning kohal; näitavad erilaadiliste majapidamisgruppide ja üksikute majapidamisharude tasuvust teatud majandustingimustes; selgitavad maasuuruse, maaomaduste, tarvitamissihi, käitussuuna ja teiste tegurite mõju talupidamise tagajärgede peale nii piirkondliselt kui üleriikliselt, nii aastate järele kui perioodiliselt. — Neid andmeid kasutame agronoomilise abiandmise korraldamisel, põllupidamise õpetamisel koolides, rahvamajandusliku seisukorra selgitamisel j. n. e.

b) Põllumajanduslik Raamatupidamistalitus. Talu arvepidamise korraldus on meil alles koguni noor. Põllumajandusliku raamatupidamise keskkorralduse loomise mõtte algatas Eesti Põllumeeste Keskselts 1923 a., mil Keskselts ka esimese raamatupidamise instruktori ametisse võttis. 1924 a. maikuus põllutööministeeriumi poolt kokkukutsutud nõupidamisel otsustati, et tuleb asutada ülemaaline talu arvepidamise keskkorraldus — Põllumajanduslik Raamatupidamistalitus meie suuremate põllumajanduslike organisatsioonide — Põllumeeste Keskseltsi ning Asunikkude ja Riigirentnikkude Liidu — ühisel hooldamisel. Juhtivateks jõududeks määratud isikud saadeti väljamaale sealsete sellekohaste asutustega tutvunema ja nende tagasijõudmisel hakkaski 1925 a. Põllumajanduslik Raamatupidamistalitus eelmainitud kahe suurema põllumajandusliku keskkorralduse vahelise asutusena tegutsema.

Põllumajandusliku Raamatupidamistalituse ülesandeks on: 1) põllumajandusliku raamatupidamise korraldamine ja edendamine Eestis; 2) raamatupidamise andmete ja küsimuslehtede varal kodumaa põllumajanduse seisukorra, tasuvuse ja selle tõstmise võimaluste tundmaõppimine ning selle töö tagajärgede avaldamine. — Oma ülesannete teostamiseks toimetab Raamatupidamistalitus järgmist: 1) arendab kodumaa põllumajandustingimustele vastavaid raamatupidamise viisisid ja kavasid, toimetab sellekohaseid kirjatöid ning õpperaamatuid; 2) valmistab ette eritundjaid põllumajandusliku arvepidamise alal ja korraldab põllumeestele sellekohaseid loenguid ning kursusi; 3) organiseerib raamatupidamise ühinguid, juhib ja ühtlustab nende tegevust; 4) annab põllumeestele tegelikku abi arveraamatute sisseseadmisel ja pidamisel; 5) teeb omas talituses kohapeal peetud arveraamatute kokkuvõtteid ja töötab läbi nende andmeid; 6) annab suusõnalist ja kirjalikku nõu raamatupidamisse puutuvate küsimuste kohta, korraldab sellekohaseid võistlusi ja jagab auhindu.

Põllumajanduslik Raamatupidamistalitus koosneb juhatusest, nõukogust ja tehnilisest personaalist. Kolmeliikmeline juhatus moodustub ühest Põllumeeste Keskseltsi esitajast, ühest Asunikkude ja Riigirentnikkude Liidu esitajast ja nende poolt juurekut-

sutud kolmandast liikmest, kes ka juhatuse esimeheks on. Seitsmeliikmelisse nõukogusse kuuluvad: kaks Põllumeeste Keskseltsi esitajat, kaks Asunikkude Liidu esitajat, Tartu ülikooli põllumajandusosakonna esitaja, Põllumajanduse Peavalitsuse esitaja, Riigi Statistika Keskbüroo põllumajanduse osakonna esitaja. Tehniline personaal moodustatakse vastava ettevalmistusega isikutest. Talitusele aineliste abinõude muretsemine on võrdselt Põllumeeste Keskseltsi ja Asunikkude Liidu kohuseks. Talituse asjaajamist, arvepidamist ja kassat revideerib komisjon, mis moodustatud Põllumeeste Keskseltsi ja Liidu revisjoni komisjonidest.

Põllumajanduslik Raamatupidamistalitus toimib järgmisi töid: 1) raamatupidamise sisseseadmist taludes, vastavalt nende käitusoludele; 2) varanduse nimestiku ehk inventuuri tegemist; 3) peetud raamatute järelkatsumist või revideerimist; 4) tulumaksu lehtede ja seletuskirjade kokkuseadmist; 5) aasta lõpukokkuvõtete tegemist peetud raamatute alusel; 6) arveraamatute pidamist taludele, viimaste poolt saadetud raportide järele; 7) arveraamatute väljaandmist ja nende müüki.

Põllumajanduslikul Raamatupidamistalitusel on igas maakonnas teatud arv raamatupidajaid — usaldusmehi, kes saavad Talituselt tasuta raamatupidamiseks tarvisminevad materjalid, õppuse raamatupidamise kursustel, aasta jooksul tarvilise nõuande ja arveraamatute aasta lõpukokkuvõtte. Selle vastutasuks kohustuvad usaldusmehed korralikult aasta jooksul raamatuid pidama ja lubama oma talu kohta saadud andmeid põllumajanduse tasuvuse statistikaks kasutada. — Teised talituse abitarvitajad (peale usaldumeeste) maksavad tasu sellekohaste normide järele.

Omal esimesel tegevusaastal (1925) korraldas Talitus 8 kohas lühiajalised raamatupidamiskursused, milledest üle 500 põllumehe osa võtsid. Neist moodustas Talitus oma esialgse usaldusmeeste komplekti (409 talupidajat), kelledelt saadud andmetel Talitus põllumajanduse tasuvust uurib. Usaldusmeeste raamatupidamine saab koha peal Talituse jõudude poolt kontrolleeritud; lõpuarvete tegemiseks saadavad usaldusmehed endi raamatud Talitusse.

c) Raamatupidamise ühingud. Põllumajandusliku Raamatupidamistalituse asutamisega on talude arvepidamise alal hea algatus tehtud, kuid ammugi mitte kogu küsimus lahendatud. Ühest keskkorraldusest ei suudeta arvepidamist laiemas ulatuses kohtadel korraldada. Praegusi Talituse usaldusmehi on ju ainult mõnisada, ja needki peavad raamatuid ühekordsel viisil. Sarnane meetood annab küll talumajapidamise tagajärjedest väikese üldise kogupildi, üksikasjalisemat ülevaadet aga ei võimalda. Tahab talupidaja selgitada oma majapidamise üksikute harude tasuvust,

siis tuleb tal raamatuid pidada täiendatud viisil (veel parem aga kahekordse metoodi järele). Kuid sarnane täielikum arvepidamine nõuab juba teatud oskust ja vilumust, mis suuremal hulgal talupidajail puudub. Tuleb palgatud asjatundjat tööjõudu tarvitada. Kuid sarnasele palgatud isikule ei jätku ühes talus kaugeltki tööd, ja kulud oleksid suured. Seepärast tekkib vajadus põllupidajail ühiselt arvepidaid ametisse palgata, nagu seda praegu tehakse piimanduslise arvepidamise või karjakontrolli alal. Nii moodustuksid taluraamatupidamise ühingud. Nende ühingute korraldus ja tegevus oleks analoogiline kontrollühingute omale. Ühingus võiks olla paarkümmend talu. Sarnasel korral läheks arvepidamine talule maksma 5000 mrk. ümber aastas. See on kaunis suur summa, mida paljud meie talud vaevalt võtaks kanda. Sellepärast on talu raamatupidamisühinguile riikline toetus ettenähtud umbes sarnasel määral, nagu kontrollühinguilegi (assistendi poole palga suuruses). Toetust antakse Raamatupidamistalituse kaudu käesoleval 1927—1928 majandusaastal järgmisel määral: liht ühekordse raamatupidamise juures 1500—2000 marka ja laiendatud metoodi tarvitamisel 2000—2500 marka talu lõpuarve pealt. Toetuse saamiseks tuleb ühingul täita Raamatupidamistalitise poolt ülesseatud tingimused. Kuid need pole rasked. — Arvepidajate või assistentide ettevalmistamiseks korraldas Raamatupidamistalitis käesoleval (1927) aastal esimesed ühekuulised kursused Tallinnas. Tulevikus kavatsetakse neid korrata. Ühingute asutamise hõlbustamiseks on nende jaoks normaal-põhikiri kokkuseatud, millest mõned jooned allpool esitame.

Raamatupidamise ühingu ülesandeks on oma liikmete majapidamist korraldada niihästi kogu talu majapidamise kui ka selle üksikute harude seisukorra ja tasuvuse selgitamiseks. Oma ülesande kohaselt avaldab ühing järgmist tegevust: a) levitab teadmisi raamatupidamise üle oma liikmete seas ettelugemiste, kursuste, auhindade andmise ja muul teel; b) kutsub asjatundjaid abiks oma liikmete majapidamistes raamatupidamise sisseseadmiseks, pidamiseks ja kokkuvõtete tegemiseks, või palkab alalise assistendi ametisse, kes ühingu peakoosoleku poolt otsustatud korra ja viisi järele liikmetele arveraamatuid peab; c) soetab liikmetele raamatupidamise jaoks arveraamatuid; d) astub registreeritud kekseltside ja keskühingute liikmeks, kui see peakoosoleku arvates ühingu ülesannete teostamiseks tulus on. — Ühingu liikmeks võib olla iga täisealine põllupidaja. Ühingu liikmed on kohustatud: a) maksma sisseastumis- ja aastamaksu; b) vajaduse korral ühingu kohustuste eest vastutama vastavalt oma aastamaksu suurusele; c) arveraamatuid ja kõiki raamatupidamise juures tarvisolevaid abinõusid muretsema; d) ühingu poolt ajutiseks kutsutud nõuandjat või alaliseks palgatud assistenti oma

majapidamises viibimise ajal ülevalpidama ja pärast teise talusse viima; e) kõiki nõudmisi täitma, mis peakoosoleku otsuse järele raamatupidamise juures põllupidaja enese teostada jäetud.

Esimese raamatupidamise ühingu asutasid Rakvere ümbruskonna põllumehed, mis ka 1927 a. kevadel tegevust algas. Liikmeid on ühingul 15.

Peale raamatupidamise ühingute asutamist soovitata mõnelt poolt veel muid viise talu arvepidamise korraldamiseks. Meil on kaunis tihe karjakontroll-ühingute võrk üle maa. Väiksemad nendest ei tarvita assistendi tervet tööjõudu ära. Suuremad jälle kujunevad territoriaalselt väga laialdasteks, mis omakorda soovimatu. Kui assistendi ülesaneks oleks peale kontroll-arvepidamise ka taluraamatupidamine, siis võiksid ühingud olla kitsama-piirkonnalised. Nii võiks ülesannete ühendamisel ka väikse arvu soovijate juures ühing asutatud saada. Sellekohane ankeet tõendab, et ka kontrollassistendid ise nõus on taluraamatupidamist oma kanda võtma. Kuid sarnasel juhusel tulevad teatud eeltingimused täita. Esiteks tuleb kontrollassistentidele sellekohane ettevalmistus võimaldada. Teiseks peab kontrollühingu liikmete arv selle võrra väiksem olema, mis taluraamatupidamine aega võtab. Assistent jääks kauemaks (paariks päevaks) samasse tallu, mis omalt poolt võimaldaks temale paremini antud taluga tutvuneda. — Lõpuks võiksid muud põllumajanduslikud seltsid või ühingud oma liikmetele raamatupidamist korraldada. Muude ülesannete kõrval võib see odavam tulla, kui eriühingute kaudu.

14. Kalameeste ühingud.

a) Meie kalandusest. Oma asendi, maapinna ja kliima kohaselt on Eesti kalanduslik maa: peale rikkalikkude sisevete on meil ligi 2000 klm. mereranda, kehva pinnaga ja niiske põhjamaa kliimaga, kus põllukultuur kui ka karjakasvatus edeneb visalt. Pealegi on meie rannad võrdlemisi tihedalt asustatud, nii et maad kaugeltki elanikkude ülespidamiseks ei jatku. Selle tõttu ongi meie arvuka rannarahva ülespidamise peahallikaks ammust ajast olnud kalapüük. Püütud kalaga varustati laiemad elanikkudekihid sisemaal ja veeti kalasaadusi ka suurel arvul välja, peaasjalikult Venemaale. Nii koduse kui ka Vene kalaturu nõuded polnud kauba headuse suhtes kuigi kõrged: kodus tarvitati rohkem soolasilku, kuna Venemaale läks kala suitsetatult või konserveeritult (suitsuräim, tint, kammeljas, angerjas, sissetehtud kilu). Hinnad polnud küll kõrged (eriti saagi hooaegadel), kuid töö oli lihtne ja kalamees oli turuga harjunud. Eriti

nõuetav. ja hinnaline kaup oli kuulus Tallinna kilu, mida tarvitati palju Venemaal ja ka Õhtu-Euroopas. Kilutööstuse toodangut hinnati meil 2 miljoni kuldrublani aastas. Kuna kilu peaasjalikult jõukamate kihtide tarviduseks läks, varustati meid räimega ja Peipsi tindiga (suitsetatult või kuivatatult) laia Venemaa kehvemaid elanikke. See oli erakorraliselt mahutusvõimeline ja madala nõudmistega kalaturg.

Venemaast eraldumisega muutus seisukord sootuks kogu meie majanduselule, eriti kalandusele. Osalt poliitilistel, osalt majanduslistel põhjustel loobus Venemaa meie kaupade tarvitamisest. Lääne-Euroopa nõuetekohaselt polnud aga meie kalatööstus korraldatud: seal ei tarvitata üldse sarnast madalaväärtuslist kala nagu Peipsi tint, või jälle ei ollakse harjunud meie valmistusviisiga, (näiteks tooreskala, nagu meie kilu). Võerale ja seni tundmatule turule kohanemine võtab aega ja tarvitab oskust. Tekkinud raskuste tagajärjel sattus meie kalatööstus kitsikusse ja varises peaaegu kokku. Sulgesid uksed kilutööstused ja lagunesid suitsuahjud. Ennesõjaaegsest kalaekspordist on järele jäänud ainult 2% ehk viiekümnendik osa, kilu väljaveost aga kõigist 0,5% või üks kahesajandik osa. Kalakaubanduse langus asetas raskesse seisukorda püüdja, kellel puuduvad võimalused saagi realiseerimiseks. Otse väljapääsemata seisukorda sattusid peipsiäärsed kalurid, kelle peapüügiaine — tindikala — ennem peaaegu tervelt Venemaale saadeti. Nende püügiabinõud hävinevad, suitsetamisahjud lagunevad, kala tuleb ostjate puudusel sagedasti poolmuidu ära anda või põllurammuks tarvitada. Meie rahvas pole harjunud tindikala sööma; seda tarvitavad meil ainult peipsiäärsed elanikud ise, siis veel sõjavägi ja vangimajad. See on aga koguni väike osa sellest, mida püütakse ja mida püüda võidakse. Kodus elamisvõimaluste puudusel on Peipsi rannaelanikud sunnitud rändama sisemaale: taluteenijateks, kraavi kaevama, kiva lõhkuma j. n. e. Riik annab kaluritele omalt poolt jõudu mööda toetust.

Kala väljaveo võimaluste vähenemisega oleks muidugi tarvilik siseturu mahutusvõimet tõsta. Kuid viimaseil aastail areneb asi meil just vastupidises suunas: ikka rohkem ja rohkem nõutakse välist kalakaupa, nimelt heeringaid, kuna oma kala jääb tahaplaanile. Ennesõjaaegne heeringa tarve arvati meil 800—1000 tonni aastas, kuna 1926 a. oli see 12.000 tonni. Sellega on sissevedu suurenud 10—12 korda, kuna väljaveost on jäänud kõigest paar protsenti. Nii oleme kalakauba eksportmaast muutunud import-maaks, ohverdades suuri summe (1920—1926 aastate jooksul ligi 2 miljardi marka) välismaa kalanduse kasuks. Selgub, et meil koduse kala mahutamiseks avarad võimalused on olemas. Kui need aga senini kasutamata on seisnud, siis

on selleks omad põhjused. Rahva nõudmised toitluse suhtes üldse, samuti ka kalatoidu suhtes, on märksa suurenenud. Endine soolasilk ei rahulda enam tarvitajaid (rääkimata odavast tindikalast), nõutakse maitsekamat kaupa; ja heeringaga on rahvas harjunud. Pealegi on meie püügiasjandus korraldamata: suurem saak on ainult rannavetest hooaegadel, millal turg kaladega üleküllastatud ja hinnad alla surutakse, kuna vahetevahel värsket kala tihti sugugi saada pole ja hinnad ülemäära kõrged. Sarnane mitteühtlane kalaturu konjunktuur võõrutab tarvitaja omamaa kaubast ja harjutab tarvitama heeringat, mille headus ja ostutingimused alati ühtlased. Tagajärg on, et meil isegi taludes heeringas soolasilgu on välja tõrjunud.

Eeltoodust selgub, et meie kalandus muutunud olude tõttu on sattunud raskesse seisukorda. Sellest pääsemiseks on vaja põhjalikke ümberkorraldusi nii püügi, tööstuse kui ka kalakaubanduse alal. Nagu põllumees praegu jõudu pingutab uutele oludele kohanemiseks, nii tuleb ka kalamehel otsida uusi teid oma kutseala korraldamisel. Üldjoontes oleksid meie lähemad ülesanded kalanduse alal järgmised:

1. Tõsta meie üldse madalat ja viimastel aastatel veelgi langenut kalamajanduse produktiivsust püügitehnika parandamisega. Meil on seni kalapüük püsinud ainult rannavetes, lihtsate abinõudega ja väikse kapitaliga. Meil ei tunta ulgumere püüki, suurte laevadega ja terasvõrkudega. Aeg aga nõuab meilt selles suhtes uusi algatusi.

2. Soetada kalade soodsat välisturgu, mis tasuks kalamehe töövaeva, aidates teda majandusliselt kindlamale jalale. Kalapüüdja rannarahvas on meil senini kõige vaesem kiht elanikke, kes viimasel ajal kohati (peipsiäärsed) otse riiklise toetuse najal vaest viisi hingitseb. Sarnane arvukas kehvikute kiht aga halvab kogu rahva majanduslist elu. Selle nähtuse põhjused tulevad kõrvaldada.

3. Kala ümbertöötamise tehnikat vaja täiendada uute viisidega, et meie kalasaadused suudaksid rahuldada nõudlikku Õhtu-Euroopa turgu ja siseturul võiksid eduga võistelda vähemalt sarnase keskpärase kaubaga, kui on heeringas. Traditsioonilise soolasilgu asemel tuleb meie räimele anda kohasem kuju.

Meie kalameeskond ongi asunud oma heakäigu eest võitlema. Tõsisem töö kalaasjanduse ümberkorraldamise alal algab meil 1920 a. peale, mil ilmuma hakkas ka esimene kalandusline ajakiri Eestis — „Kalamajandus". Kalurid on üleriikliselt organiseerunud ja moodustanud endi esituse, kelle ülesandeks on kalameeste huvide kaitse üle maa. Üldiste küsimuste harutamiseks korraldatakse aeg-ajalt üleriiklisi kalameeste kongresse, milledest osavõtt alati hoogne. Neil kongressidel töötatakse välja ül-

dised juhtnöörid ja sooviavaldused, millede elluviimine on esituse ülesandeks. Siia kuuluvad näiteks sarnased küsimused, nagu kalameeste kutseharidus, riiklise krediidi nõutamine, kalakaubanduse korraldamine, kalameeste maksustamine j. n. e.

Kalameeste õiglastele nõuetele on riik võimalust mööda vastu tulnud. Käsmu ja Kuressaare merikoolide juure on asutatud kalandusklassid kaluritele kutsehariduse võimaldamiseks. Samaks otstarbeks avatakse kalameeste ringkondades töötavate algkoolide juures kalanduslised täiendusklassid. Instruktorite-nõuandjate ja kalandusklasside õpetajate ettevalmistamiseks korraldatakse Tallinna tehnikumi juures kursusi, kust 1927 a. kevadel juba 35 lõpetajat-eritundjat välja tulid. — Kalameeste laenufondiks on määratud 40 miljoni marka. 1926 a. oli sellest summast juba väljajagatud ligi 30 miljoni marka. Peale selle on kalurid kasutanud Rootsi ja Soome kaubakrediiti üksi 1925 a. 26 miljoni marga väärtuses. — Meie kalakaubale välisturu leidmiseks on samme astutud mitmes riigis. Ongi korda läinud suuremaid saadetisi realiseerida Poolas, Rootsis, Inglismaal ja mujal. Peipsi tindikala kasutamiseks tehakse praegu Põllumeeste Keskseltsi poolt katseid karjatoitmise alal. Katsed piimakarjaga (Olustvere põllutöökoolis) näitasid, et kalatoit või headust ei riku. Pikemaajaliste katsete tagajärjed muude karjaliikidega (sigadega ja kanadega) selguvad edaspidi. — Omamaa kalasaadustega tutvustamiseks ja kalatoitude propageerimiseks üldse korraldati kaubandus-tööstusministeeriumi poolt 1927 a. maikuul esimene üleriikline kalanädal. Jagati rahvale välja maksuta mitmesuguseid kalatoite ja sellekohast kirjandust, korraldati loenguid kalatoitude tähtsusest ning valmistusviisidest j. n. e. Nii püütakse rahvast ergutada rohkem omamaa kalasaadusi tarvitama. — Ka riiklise seadusandluse teel on püütud kalandust korraldada ja edendada: on kaotatud mererent, antud määrused röövpüügi vastu j. n. e.

b) Kalameeste ühingud. Peale üleriiklise organiseerimise perioodiliste kongresside ja alalise esituse kaudu on ärksam kalurkond oma kutsehuvide kaitseks koondunud kohalikkudesse organisatsioonidesse — kalameeste ühingutesse. Õieti on rannarahva tegevus põlvest-põlve kannud ühistegelist ilmet. Ühine kalapüük (ühiste riistadega ja tööjõuga) on ranna külades igivana komme. Samuti on üldiselt tuntud ühine meresõit (aluse osad). Saarte rahvas käivad ühiselt hülgejahil, jagades saagi sagedasti suutasa. Nii on rannamees juba oma tegevusala laadi ja omandatud harjumuste tõttu tõsine ühistegelane. Aegapidi on rannarahva algupärased ühistöö vormid omandanud moodsa ühistegevuse ilme. Juba läinud sajangu lõpul tekkisid randades enam-vähem kindla-

kujulised organisatsioonid — kalameeste seltsid. Et aga tol ajal ühingute registreerimine tülikas asi oli, siis töötasid need ühingud suuremalt osalt ilma ametliku põhikirjata. Nii et raske on äramäärata, millal just ühistegevus praegusaja mõttes kalameeste seas algas. Kindla kuju omandas ühistegeline liikumine kalameeskonnas alles riiklise iseseisvuse päevil, ühes meie muude majandusalade ühistegeliselt korraldumisega. Kui 1921 a. Eesti Ühistegeline Liit ühes ajakirja „Kalamajanduse" toimetusega välja töötasid kalameeste ühingute normaal-põhikirja, siis asutati kümned uued ühingud, mis on levinenud üle kogu meie ranniku. Juba 1925 a. tõusis nende arv 65-ni, koondades ühistegelisel alusel üle 35% kõigist kodumaa kaluritest.

Normaal-põhikirja järele on kalameeste ühingute sihiks oma liikmetele abiks olla kalapüügi, kala ümbertöötamise ja kalakaubanduse korraldamisel. Selleks avaldab ühing järgmist tegevust: muretseb oma liikmetele kalastamisabinõusid ja ümbertöötamisetarbeid; aitab teid leida kalasaaduste ühise müügi ja ümbertöötamise korraldamisel, levitab kalurite seas teoreetilisi ja praktilisi teadmisi kalanduse alal; otsib abinõusid paremate püügipaikade leidmiseks ja ajakohasemate püügi- ning ümbertöötamisviiside tarvitusele võtmiseks; toetab kalanduslikke statistilisi ja teaduslisi uurimistöid ning soodustab äriliselt kasulikkude kalade kasvatamist. Ühingul kui juriidilisel isikul on õigus sõlmida lepinguid, toimida ärilisi operatsioone, omandada ja võõrandada varandusi ning asutada ärilisi ja heategelisi ettevõtteid, nagu: kalastamistarbete töökodasid ja ladusid, kala ümbertöötamise tehaseid, majandustarbete ja toiduainete kauplusi, söögimaju, lugemistube, haigemaju, kursusi, koole j. n. e.

Nagu põhikirjast näha, on kalameeste ühingute ülesanded laialdased ja meie kängujäänud kalandus pakub tegevuseks tänuväärt tööpõldu. Kuid kitsad olud ja majanduslik võimetus takistavad hoogsama tegevuse arenemist. Vaesusega võistlev kalurite pere ei suuda laiemate ülesannetega toime saada. Sellepärast on ka ühingute tegevus seni piirdunud peaasjalikult ühiskaupluste pidamisega endi liikmete kalastamis- ning majandustarbetega varustamiseks. Et need ühingud endist otsekui rannarahva nõuete kohaselt korraldatud ostu-müügi ühinguid kujundavad, siis on nad ka enamasti Eesti Tarvitajate Keskühingu liikmeks, kes neid nõuetavate kaupadega varustab.

c) Kalameeste ühingute keskkorraldused. 1. Oma keskorganisatsiooni loomisele asusid kalameeste ühingud 1924 a. Esimestena ühinesid Peipsi ja Emajõe kalurite ühingud, moodustades Eesti Sisevete Kalameeste Ühingute Keskliidu „Kesk-Kala", mis 1925 a. Tartus tegevust algas. „Kesk-Kala" lähemaks ülesan-

deks on tindikala ümbertöötamine vastavalt koduse ja välise turu nõuetele ning selle kalale turu leidmine nii sise- kui välismail. Sellel tööl on tagajärgi olnud: on korda läinud tellimisi saada suuremate kalapartiide peale Venemaalt, Poolast ja Rootsist. — „Kesk-Kala" on võtnud oma peale kalameeste ning turgude vahetalitaja osa, pöördes tähelpanu korraliku kauba valmistamise, pakkimise ja saatmise peale. Ühingu järjekindla tegutsemise tagajärjel on kala hinnad suudetud hoida enam-vähem püsivad, mille tõttu möödunud kaheaastalise tegevuse kestel kalurite majanduslik seisukord tuntavalt on paranenud. Keskühingu vahetalituse abil on paljud kalurid endile suutnud soetada korralikud püügiabinõud. — Tänu „Kesk-Kala" tegevusele on tindikala ka siseturul müügiaineks muutunud: seda tarvitatakse sõjaväes, vangimajades ja muudes asutustes. „Kesk-Kalal" on Tartus kaks kalakauplust, külmetusladu ja kalastustarbeteladu. Eluskala hoiukohad liikuvate pandurite näol on kõigis tähtsamates püügikohtades. Detail-kauplustest müüakse suurel ja väiksel viisil hästi valmistatud ja maitsekalt pakitud kalakaupa. — „Kesk-Kala" on kalurite peresse suutnud tuua uut hoogu. Tema ümber on koondunud 19 kalurite ühingut. Ärisidemeid on loodud mitme välisriigiga. Kuid „Kesk-Kalal" tuleb omal tegevusalal suuri raskusi võita: kala elushoiu ja veovõimalused, külmetusmajad, korraldamatu transport ja puuduv väljaveo kontroll — need ja muud asjaolud asendavad keskliidu tegevuse õige raskesse seisukorda. 1925 a. tegevus andis 226.000 m. puhaskasu, kuid 1926 a. lõppes miljonilise puudujäägiga. Suur osa sellest kahjust sünnitas äpardunud operatsioon Poolaga: sealt oli suurem tellimine saadud, kalad said hea hinnaga kaluritelt ostetud ja kaup valmistatud, kuid Poolas tekkinud poliitiliste rahutuste tõttu ei saadud operatsiooni teostada. Nii olid küll kalurid omast kaubast soodsa hinnaga lahti saanud, kuid keskühingul tulid kahjud kanda. Kuid need ajutised raskused „Kesk-Kala" ei kohuta: ligi pool saadud kahjust kaetakse sellekohasest erakapitalist, kuna ülejääv osa loodetakse katta järgmiste aastate ülejääkidest.

2. Kuna „Kesk-Kala" ainult sisevete (peaasjalikult Peipsi ja Emajõe) kalameeste keskkorralduseks on, siis tundus ammugi tarvidus üleriiklist kalameeste ühingute keskorganisatsiooni luua. Senini on sarnase liidu aset täitnud üleriikline kalameeste esitus, kes pole aga juriidiline isik ega majanduslik ettevõte. Märtsis 1927 a. seitsmenda kalameeste kongressi puhul avati ka uus liit, mis registreeritud oli juba eelmisel aastal.

Eesti Kalameeste Ühingute Liidu sihiks on kodumaa kalaasjanduse arendamine ja huvide kaitsmine ning kalameeste seltside ja ühingute tegevuse edendamine. Liidu ülesandeks on:

a) kala püügi, ümbertöötamise ja kaubanduse edendamine ning looduslikkude kalatagavarade eest hoolitsemine; b) abiks olla kalameestele paatide, mootorite, laevade ja püügiriistade muretsemisel oma liikmete-ühingute kaudu; c) kalameeste seas edendada teoreetilisi ja praktilisi teadmisi kalaasjanduse alal, abinõusid otsida ja katseid teha ümbertöötamisviiside tarvitusele võtmiseks; d) oma kauplusi, ladusi, jaoskonde ja ettevõtteid asutada kalakaupade valmistamiseks, hoidmiseks ja müümiseks ning kala püügi ja ümbertöötamistarbete ostmiseks; e) asutada võrgukududumise ja muude tarbete valmistamise ja parandamise töökodasid; f) korraldada kalameeste vastastikkust varade kindlustamist; g) korraldada kalaasjanduse statistikat ja tegelik-teaduslikke uurimistöid ning äriliselt kasulikkude kalade kasvatamist; h) nõu ja juhatust anda liikmetele-ühingutele asjaajamises ja arvepidamises; i) ühingute asjaajamise aegajaline revideerimine; k) korraldada ühistegelisi ja kalaasjanduslisi kursusi ja loenguid, asutada kutsehariduslisi koole, kirjastada kalaasjanduslist kirjandust; l) välja anda kalaasjanduslist ajakirja. Liidu liikmeteks võivad olla kõik Eestis registreeritud seltsid ja ühingud, kes ühistegevusseaduse alusel töötavad ja kelle ülesandeks on kala püügi, ümbertöötamise ja kaubanduse edendamine ja kalameeste kutsehuvide kaitsmine. Sisseaste maks on 500 marka, osamaks 10.000 väärtkindlat Eesti marka.

Sellega on üldine kalanduslik keskkorraldus loodud. Loomulikult on uue liidu äriline tegevus esiotsa väga piiratud ja ekslik oleks tema peale sellepärast suuri lootusi panna. Kuid edaspidiseks tööks on vähemalt alus pandud.

3. Kirjeldades kalanduslikke keskkorraldusi, ei saa jätta mainimata Eesti Tarvitajate Keskühingut, meie suuremat ettevõtet kalandusalal, kes palju ära teinud selle majandusharu edendamiseks. — E. T. K. kalatööstusele pandi alus 1920 a. ja möödunud kuue aasta jooksul on see paisunud suuremaks Eestis. E. T. K.-l on eeskujulikud tööstusruumid Tallinnas, Pärnus, Paldiskis, Salmel ja Vaigul, kuna vähemaid kala kokkuostu ja vastuvõtu punkte on tosina ümber üle Eesti ranna. E. T. K. on suuremat rõhku pannud peaasjalikult meie harilikumate merikalade (kilude ja räimede) ümbertöötamisele, kuna sisevete saagi eest hoolitseb „Kesk-Kala". Tindikala müügis on E. T. K. siiski abiks olnud niihästi Tallinnas kui mujal.

Räime silguks soolamisel on tarvitatud Soome metoodi, mis silgu headust tunduvalt tõstnud. E. T. K. oli esimene, kes peale tünni- ja toosikilu hakkas valmistama ka ämbrikilu, milline pakkimisviis leidis ootamatut suurt poolehoidu: nüüd läheb igal aastal siseturule müügile mitukümmend tuhat $6^1/_2$ naelalist ämb-

rit kilu, peale selle suuremad ja vähemad ämbrid. Teised tähtsamad kaubad on marineeritud räimed, sprotid, angerjad, brislingid j. n. e. Üldse on müügil kalakaupu üle 30 artikli ja pakkimisviisi. E. T. K. varustab ka sõjaväge kiludega ja vangimaju silkudega. — Eesti kala tutvustamiseks ja turgude võitmiseks välismaadel on tehtud tööd rida aastaid. Kalakauba proove on laiali saadetud üle maailma, kuid turgude ebasoodsate konjunktuuride tõttu pole sellel tutvustamistööl suuremaid reaalseid tagajärgi olnud. Suuremaks takistuseks on sellekohaste kaubalepingute puudumine, rasked maksutingimused, transport kauge maa taha ja terav võistlus vanade kalatööstusmaadega, kellede kaup juba tuttav. E. T. K. lähemaks ülesandeks kalatööstuse alal on: levitada siseturule soolasilku, räimi ja tursakala suuremal määral ning olla konservide ja suitsuräime välisturule toimetamisel abiks vastasutatud Kalameeste Ühingute Liidule.

15. Ehitusühingud.

a) Nende tekkimise põhjused. Üks tähtsamatest kultuurinimese elutingimusest on kodukolle. Eriti meil, põhjamaal, omab korter inimese elus otsustava tähtsuse. Mitte ainult, et ilma peavarjuta võimata oa elada, vaid palju tähendab veel see asjaolu, milline see peavari on. Korter tingib ruumi, soojuse, õhu ja valguse määra, millega suure osa endi eluajast peame leppima. Mainitud asjadest aga oleneb inimese füüsiline heakäik, tema tervis ja enesetunne. Kuid peale nende kehaliste elunõuete rahuldamise on korteril veel kaaluv tähtsus inimese vaimuelu kujundamisel. Korter võib mõjuda ergutavalt, vaimuvärskendavalt, meeltülendavalt, isegi luulele ja kunstile kallutavalt. Või jälle mõjub korter meeltnürivalt, rusuvalt, hinge labastavalt ja lamestavalt.

Maal, kus inimene pikemat aega väljas viibib ja looduses töötab, ei pääse eluruumide mõju kaugeltki nii maksvusele kui linnas, kus perekond enamasti kodukolde ümber viibib ja tegutseb. Ja just linnas, kus korralik korter nii tähtis, pole ammugi kõigil võimalik seda soetada. Tuhandetel perekondadel pole üldse niipalju sissetulekut, kuipalju maksab enam-vähem korralik korter. Ja neid polegi niipalju, et kõigile jätkuks. Soodsad elutingimused on meil jõukama kihi ainuõigus; kehvade tuhanded hingitsevad hunikus poolpimedates, rõsketes ja umbsetes ruumides. Keldritoad, nurgad, koikud — need on kohad, kus kehvem kiht vaimliselt ja kehaliselt hääbub. Need kurvad eluasemed toidavad tänavaid prostitutsiooniga ja täidavad vanglaid kurjategijatega. Sealt võrsuvad inimesed, kelledel puudub korraliku elu

algtingimus — kodu. Linnad annavad sarnaseid õnnetuid ikka uute tuhandetena; need on „rahvaste hävinemiskolded", nagu neid nimetab Rousseau.

Kaua kestis, kuni laiemateski ringides läbi lõi arusaamine eluaseme tähtsusest; kuni teadmisele tuldi, et võitlust taudidega, prostitutsiooniga ja kuritegevusega tuleb algada korteriküsimuse lahendamisega. Raskeid ohvreid kandes jõuti meie päevini, mil kodukolde küsimus on saanud ühiskondliseks probleemiks, mille lahendamisel jõudu pingutavad riigi- ja omavalitsused kui ka seltskondlised organisatsioonid ning tööstusettevõtted. Nüüd ollakse vähemalt teadmisel, et kehvade klasside viletsad korteriolud ei ole hädaohuks mitte üksi nende all otsekohe kannatajatele, vaid tervele ühiskonnale. Külgehakkavad haigused, kuritegevus ja moraalne lodevus lokkavad kasarmute kitsikuses ja keldrikorterite hämaruses ning levinevad siit igalepoole.

Palju on korteriküsimuse lahendamisel korda saatnud suuremad tööstuslised ettevõtted, ehitades endi töölistele korralikud eluruumid (meil Kreenholm Narvas). Mitmel pool aitavad linnade omavalitsused kehvematele rahvaklassidele elukorterite soetamiseks kaasa, ehitades maju, andes ehituskrunte ja materjale ning toetades ehitajaid rahaliselt. Samuti nõutavad riikide valitsused endi kodanikkudele korteritarbete rahuldamiseks mitmesugust õiguslist ja ainelist abi. Eesti valitsus on samale teele asunud, võimaldades riiklist odavaprotsendilist ehituslaenu mitte üksi põllumeestele, vaid ka alevikkude ning linnade elanikkudele.

b) Ehitusühingud. Kodanikkude korteritega varustamise alal on suured teened ühistegelistel oma-abi asutustel. Mitmel maal, eriti Inglismaal, on jõukamad tarvitajate ühingud omi liikmeid peale muude elutarbete ka korteritega varustama hakkanud, kas ise elumaju ehitades või jälle liikmeid-ehitajaid sellekohase krediidiga toetades. Kuid peale sarnaste ühistegeliste asutuste, kelledel korterite ehitamine ainult kõrvalülesandeks, on välismaadel arvukas ühingute liik, mis tegutseb ainult elumajade ja korterite soetamise alal ühingu liikmetele. — Ehitusühingute kodumaaks on Inglismaa, kus nad tekkisid juba enne tarvitajateühingute asutamist. Inglismaalt on ehitusühingud levinud ka teistesse maadesse.

Eesmärk on kõigil ehitusühingutel ühine — oma liikmete korteritega varustamine, — kuid omalt tegevuslaadilt on need ühingud väga mitmekesised. Näiteks liikme õiguste suhtes tema kasutada oleva korteri kohta: 1) ühing annab korteri (või maja) liikmele piiramata pärisomanduseks; 2) korter (või maja) antakse küll liikme omanduseks, kuid ühing jätab omale selle suhtes teatud õigused (liikme uude kohta asumisel maja tagasi osta,

väljaüürimisel üürinormisid määrata jne.); 3) liige on ainult üürnik, kuna majaomanikuks jääb ühing. Samuti erinevad ühingud üksteisest kapitali kogumise viiside, korterite suuruse määra ja muudes suhetes. Selgituseks allpool mõned tüübid üldjoontes.

1) Teatud arv isikuid astub kokku, kes kohustuvad perioodiliselt sissemaksusi tegema ühisesse kassasse. Kui neist sissemaksudest koguneb summa, küllaldane ühele perekonnale väikse maja ehitamiseks, antakse see teatavas ettemääratud korras või loosi järele ühele ühingu liikmele laenuks. Saadud rahaga ehitab liige omale maja, mis kuni laenu kustutamiseni ühingule pandiks jääb. On sarnane liige-majaomanik oma võla ühingule tasunud, mis võib sündida endiselt perioodiliste sissemaksudega või ka suuremate summadega, — jääb liige harilikult ühingust välja. Ühistegeline side ühingu liikmete vahel seisab siin ainult majaehitamise võimaluse nõutamises. (Selletüübilisi ühinguid on palju Inglismaal ja Ameerikas.)

2) Liikmed on kohustatud omandama vähemalt ühe ühingu osatähe, mida ka jaokaupa võib tasuda. Kogutud summadega ehitab ühing väikesi (enamasti kahekorterilisi) majakesi ja annab neid välja liigetele, kes vähemalt pool aastat ühingus olnud ja mitte vähem kui $^1/_{10}$ osamaksu summast tasunud. — Väljaandmine sünnib järgmiselt. Liikmetele tehakse teatavaks maja väljaandmine ja selle hind. Kui soovijaid rohkem ilmub, otsustab liisk. Maja saaja on kohustatud aastas tasuma 6% maja hinnast, millest 4% arvatakse maja üüriks ja 2% ostuhinna kustutamiseks. Kui neist kaheprotsendilistest maksudest $^1/_3$ maja omahinnast tasutud, läheb maja senise üürniku kätte, kuna ülejäänud osa ($^2/_3$) hüpoteegina maja peale kinnitatakse. (Nii talitas „Berliini ehitusühing").

3) Et suuremates linnades ehitusplatsid võrratult kallid ja suurte majadena ehitades korterid odavamad tulevad, siis ehitavad suurlinnade ühingud ka suuri hulga korteritega maju. Ühing ei anna maja üldse liikmetele (suurt maja ei suudaks üks liige omandada, peaks mitu olema) omanduseks, vaid üürib neile ainult korterid välja. (Nii hakkas toimetama esimesena „Hanno-veri ehitusühing" 1886 a.).

4) Ühing omandab teatava maaala (enamasti linnast väljas) ja planeerib selle ehituskruntideks. Selle juures peetakse silmas tervislisi ja esteetilisi nõudeid: majade juure planeeritakse aiad, tänavad puiesteedega, pargid, murutõnise- ja lastemänguplatsid j. n. e. Elumajasid ehitatakse mitmesuguse suurusega ja üürihinnaga, samuti kortereid: võib valida soovi järele. — Nii tekkivad n. n. aialinnad. Kogu asutus jääb ühingu alaliseks

omanduseks; liikmed on ainult üürnikud ühingu majades. Sarnaseid aialinna-ühinguid on palju Inglismaal ja mujal.

Ehitusühingud opereerivad sagedasti suurte kapitalidega, millede moodustamiseks liikmemaksud kaugeltki ei jatku. Et aga eluruumide soetamine üldkasulik asi on, mis kogu rahva huvides seisab, siis leiavad ehitusühingud riigi- ja omavalitsuste poolt ohtralt toetust: rahaga, ehitusplatsidega, materjaliga j. n. e. Riigi- ja omavalitsuste kaasvastutusel saavad ehitusühingud sagedasti laenu 80—90% ehituste väärtusest. Näiteks oli Austrias asi nii korraldatud, et ühingud said hüpoteek-pankadest laenu kuni 50% ehituste väärtusest; teise obligatsiooni vastu said nad aga veel kuni 40% riiklise ehituslaenu fondi kaasvastutusel.

Toetuse saamiseks seadvad riigi- ja omavalitsused harilikult teatud tingimused üles. Nendega püütakse enamasti kindlustada, et korteritega varustatud saaks tõesti kehvemad elanikkudekihid ja et ehitusühing ei muutuks kasuahnitsevaks või majadega äritegevaks ettevõtteks. Esimeses suhtes piiratakse korteri tubade arvu või põranda pinda, teises — määratakse dividendi ülemmäär kindlaks.

Eestis hakkasid ehitusühingud tekkima alles pärast sõja lõppu, kui korterikriis Tallinnas ja teisteski linnades järjest teravamaks muutus ja valitsus selle tõttu elumajade ehitamise riiklise toetamise oma kavasse võttis. 1922 a. aprillis võetigi Riigikogu poolt vastu elukorterite ehituslaenu seadus, millega esialgu 210 miljoni marka krediiti elumajade ehitamiseks määrati. Pärast seda on riik aastast aastasse oma toetust jatkanud. Laenu antakse linna- ja alevivalitsustele ehk nende kaudu ja vastutusel ehitusühinguile ja üksikuile isikuile elukorterite ehitamiseks, mis koosnevad mitte rohkem kui kolmest toast ühes köögiga ning kõrvalruumidega. Laenu saamiseks on eesõigus omavalitsustel ja ehitusühingutel.

Elukorterite ehitusühingud on meil levinenud peaasjalikult Tallinnas, kus korterikriis iseseisvusepäevil kõige teravamaks kujunes. Nii liikmeskonna ühiskondliku kuuluvuse kui ka oma sisemise konstruktsiooni suhtes on need ühingud mitmelaadilised. Kutseliselt koondunud kodanikugrupid moodustavad omad erilised ühingud (Sõjaväelaste Kodu, Raudteelaste Kodu, Õpetajate Kodu j. n. e.), teised ühingud jälle on avatud kõigile elukutsetele (Oma Kolle, Tare, Kodu). Mõned ühingud tegutsevad linna sees, ehitades suuri maju hulga korteritega (näiteks Sõjaväelaste Kodu); teised jälle soetavad väikseid maju linna äärtel (Oma Kolle, Oma Tare). Et linna sees maa kallis, siis pole esimest liiki ühingutel muidugi võimalik korterisi aedadega varustada, kuna viimased sellevastu sagedasti aia soetamise peamiseks tingimuseks seadvad. — Iseloomustame allpool lühidalt Oma Kollet, kui tüübilist väikekorterite ühingut.

Ühingul on ülesandeks ehitada otstarbekohaseid ja odavaid ühe perekonna väikekorteri-elumaju, mis aiamaaga varustatud, oma liikmetele pärisomanduseks kui ka nendele üürile andmiseks. Ühingu liikmeteks võivad olla üksikud õigusvõimelised kodanikud kui ka asutused, ühingud ja seltsid. Liikmed on kohustatud maksma sisseastumismaksu 500 marka ja omandama vähemalt ühe osatähe 30 tuhande marga suuruses. Osamaksu võib tasuda jaokaupa, sissemakstes esialgu 5000 marka ja edaspidi vähemalt 1000 marka kuus. Liikmetel on õigus ainult üht ühingu poolt ehitatud elumaja omandada või üürile saada, mille juures eesõigus on neil liikmetel, kellel kõige enam osamaksu tasutud. Ühesuuruste osamaksude juures antakse eesõigus suurema perekonnaga isikutele. Ühesuguste eesõiguste juures otsustatakse küsimus liisu läbi. Ühing ei võta majast kõrgemat hinda, kui selle ehitusväärtus või takseeritud hind. Igaaastane võla kustutusmäär tähendatakse ostulepingusse üles. Liige võib maja hinda (või üüri) ka oma isiklise tööga ühingule tasuda. Kui kolmandik maja ostuhinnast liikme poolt tasutud, kreposteeritakse maja viimase nimele, kuna võlgnev osa esimese hüpoteegina maja peale lasuma jääb lõpuliku kustutamiseni. Kuni võla kustutuseni pole omanikul õigust ilma ühingu loata maja mingisuguste võlgadega koormata. — Kolmekümne aasta kestel, arvates maja ehitamisest, on ühingul õigus maja müügiletuleku puhul seda tagasi osta, maksmitte üle oma hinna. Seal juures saavad maja ja krundi väärtust tõstvad täiendused, mis liikme kulul tehtud, eraldi hinnatud ja tasutud.

Oma Kolle on juba ehitanud terve kvartali ühesarnaseid kahekordseid neljakorterilisi maju, kus iga korter oma alla võtab ühe neljandiku maja mõlemi korra ruumidest, keldrist pööninguni. Sellega kindlustatakse enam-vähem korterite ühetaolisus. Riik ja omavalitsus annavad ühingule laenu kuni 80%-ni ehituste väärtusest; ülejäänud 20% tasuvad liikmed ise.

c) Ehitusühingute Liit. Ehitusühingute keskkorralduseks on 1926 a. siseministri poolt registreeritud „Elukorterite Ehitusühingute Liit". Liidul on revisjoniõigused oma liigete suhtes. Peale revideerimisülesannete on Liidu eesmärgiks oma liikmetele elukorterite ehitamisel või omandamisel kui ka ehitatud või omandatud majade otstarbekohaselt kasutamisel kaasa aidata. Liidu liikmeteks võivad olla ühingud ja seltsid kui ka üksikud elumajade ehitajad, kelle eesmärgiks on korteriolude parandamine Eestis.

Igal liikmel on õigus Liidu kaasabi tarvitada neis piirides, mis asemikkudekogu poolt kodukorras ettenähtud. Asemikkudekogu koosolekule saadavad ühingud, seltsid või üksikud ehita-

jad-majaomanikud iga 14 liikme-majaomaniku pealt ühe esitaja. Igal esitajal on asemikkudekogus ainult üks hääl ja seda edasianda ei ole õigust. Liidu juhatus asub Tallinnas ja koosneb vähemalt kolmest liikmest, keda asemikkudekogu kolme aasta peale valib. Juhatuse tegevuse revideerimiseks valib asemikkudekogu enda keskelt ühe aasta peale kolmeliikmelise revisjoni-komisjoni. Asutamisaastal olid Liidu liikmeteks: Ametnikkude Kodu, Raudteelaste Kodu, sõjaväelaste ehitusühing „Unitas", õpetajate „Oma maja", postiametnikkude „Kodu", Oma Kolle ja Oma Tare. Senini Liit suuremat tegevust arendanud pole.

16. Tööühingud.

a) **Nende tekkimisest ja olemusest.** Töö omas mitmesugustes vormides nõuab sagedasti suuremat jõudu, mida üksikul isikul soovitud määral ei jatku. Siit tekkib vajadus teatud tööde tegemiseks ühineda. Tsivilisatsiooni algastmel seisvatel rahvastel, kus masinad jõuallikatena tundmata, ongi laialt tarvitusel ühistöö mitmesugusel kujul (ühine jahipidamine, kalapüük, maaharimine j. n. e.). Ühise tööga liitub siin tihti ka ühine tarvitamine (jahipidajad rahvad tarvitavad sagedasti jahisaagi ühiselt). See on kõige puhtakujulisem ühistöö vorm, ideaalne ühetaolisusel põhjenev kommuun. Eraomandus puudub siin peaaegu või ka täiesti. — Tsivilisatsiooni edenedes areneb eraomanduse mõiste, kaob ühise tarvitamise komme, kuigi püsib ühistöö suuremat jõudu tarvitavatel aladel. Rannarahvas, näiteks, käib ühiselt kalastamas või merielajate jahil, põlluharijad teevad suuremaid töid üheskoos naabritega, kuid ühist tarvitamist siin enam pole, vaid igaühele antakse vastavalt tema osavõtule ühisest tööst. On väljakujunenud kindel eraomanduse mõiste; inimene korjab omale tagavara tuleviku kindlustamiseks. — Teaduse arenemisel ja tehnika täienemisel varustab inimene end kogutud kapitaliga tööabinõude ning jõumasinate kujul, organiseerib hulgad ühisele tööle, kuid töösaadusi ei jaga enam töötajate vahel vastavalt nende tööst osavõtule. Tekkib mitteõiglane vahekord: ühed loovad, teised tarvitavad. Meie aja ühiskonnale ongi sarnane nähtus iseloomulik. Kapital, s. o. valmistusabinõud, on väheste kätes, kes hulkasi küll tööle rakendavad, kuid töösaadustest neile vastavat osa ei anna.

Kujunenud ebaõiglast korda on püütud parandada väljaminnes kahesugustest teguritest — aatelistest ja ainelistest. Esimest liiki katseid on palju olnud eriti usulisel alal. Ka esimesed

ristikogudused elasid ideelises kommuunis: töötasid ja tarvitasid täiesti ühiselt. Sarnased katsed on ajaloo kestel kordunud (siia kuuluvad ka Robert Oveni asutatud ühiselulised kommuunid), kuid nad on puhtal kujul püsinud ainult niikaua, kuni kestis esialgne vaimustus; selle kadumisel on sarnased ideelised ühiskonnad kas oma esialgse laadi kaotanud või koguni hävinenud. Ka uueaja õpetus ideelisest ühiskonnast — kommunism — pole tänini kusagil nimetamisväärilist teostamist leidnud. Ja õigusega kaheldakse, kas ühiskonna kõrgemal arenemisastmel üldse veel võimalik on sarnane täielikul ühetaolisusel põhjenev ühiseluline vorm, kus mitte üksi ühiselt töötatakse, vaid ka ühiselt tarvitatakse.

Püsivama ilmega on olnud sarnased maksvate olude paranduskatsed, mis põhjenevad enam puht materiaalsetel kui ideelistel võtetel. Püütakse tööd nii korraldada, et kõik töösaadused tegijaile endile jääksid. Selleks tuleb valmistusprotsessist kõrvaldada ettevõtja isik. Töölistel vaja endi algatusel töö korraldada ja läbi viia. Selleks aga peavad töölised varustatud olema tarviliste tööabinõudega, s. o. kapitaliga. Ja see teebki asjale suuri raskusi. Vanasti, kui töötati lihtsate abinõudega, oli kerge ühistööd organiseerida. Kuid praegusaja tööstusettevõte nõuab tihti suuri kapitale (vabrikud ja tehased oma sisseseadetega), millised töötaval rahval puuduvad. Valmistusabinõude muretsemiseks ja nendega ühiselt töötamiseks liituvad töölised ühinguisse, millised kannavad mitmesuguseid nimetusi: tööühingud, valmistusühingud, tööartellid j. n. e. — Nagu mainitud, osutusid sarnased ainelisel alusel moodustatud tööorganisatsioonid püsivamateks puht ideelistel motiividel tekkinud töökommuunidest. Seda peaasjalikult sellel põhjusel, et esimeste kavasse kuulub küll ühine töö, mitte aga ühine tarvitamine. Oma majapidamine ja igaühe eraomandus püsivad siin edasi. Töösaadustest saab igaüks osa vastavalt oma osavõtule ühisest asjast. Edasi näitab tegelik elu, et märksa püsivamad on sarnased tööühingud, kus liikmed toovad ühingusse peaasjalikult ainult tööjõu, kus ühine kapital on tähtsusetu. Sarnasel ühingul on algelisem kuju ja selle tõttu ongi ta elulisem (algrahvaste ühistöö on ju ka sarnane). Mida tunduvam on kapitali roll ühingus, seda suuremad raskused tema moodustamisel ja seda kindlusetum tema olemine.

b) Tööühingud. Praegu on mitmesuguste nimedega tööühinguid suuremal või vähemal arvul igal maal. Kõige rohkem on neid Venemaal, kus nende arv ulatab tuhandetesse. Nad tekkisid seal juba aastakümneid, isegi sajanguid tagasi mitmesuguste kutseliste gruppidena või artellidena: puutöö, kivitöö, kanaalitöö, sadamatöö ja muudel aladel. Need artellid tegutsesid varem ja

tegutsevad suurelt osalt praegugi ilma registreerimata, suusõnalisel kokkuleppel. Tööriistad on enamasti igalühel omad, materjali annab tööomanik; ühing kui sarnane esineb peaasjalikult vahemehena töövõtmisel ja korraldamisel, kõrvaldades niimoodi ettevõtja (podrädshiku) tema vaheltteenistusega. Sarnaseid valmistusühinguid või artelle on Venemaal palju ka kodukäsitöö alal. Teatavasti on Venemaal kodutööstus väga levinenud: terved külad ja ringkonnad teevad puuriistu, lõiketöid, metallasju, saapaid, pilte j. n. e. Sarnased kodutöösturid (kustaarid) ongi mitmel pool koondunud artellidesse, millised sagedasti omavalitsuselt ja riigilt toetust saavad. Need artellid töötavad enamasti aladel, mis ei nõua suurt kapitali, teadmisi ega organiseerimisvõimet. Selle tõttu on neil ka vähem raskusi võita ja nad edenevad võrdlemisi hästi. Sarnaseid tööühinguid on palju ka teistes maades, eriti Itaalias ja Prantsusmaal, kus nad tihti koguni suuremaid ühiskondlisi töid (kanaalid, raudteed, veevärgid) läbiviivad, selle juures muidugi vastavate eriteadlaste abi tarvitades. Et riigi- ja omavalitsuse asutused sarnastele tööliste endi poolt organiseeritud töövõtjatele ka omalt poolt vastu tulla püüavad, siis ongi tööartellid kohati eraettevõtjaid koguni tahaplaanile surunud.

Venemaa ja Itaalia väärivad erilist tähelpanu veel selles suhtes, et neis mais tegutsevad tööühingud ka põllutöö alal. Itaalias, kus rahvast tihedalt ja maad vähe, hakkasid põllutöölised tööpuuduse all kannatama. Et seda häda kergendada, tekkisid põllutööliste ühingud või artellid, kes ühiselt suuremaid maatükke rendile võtavad ja nendel endi liikmetele ühistööd korraldavad. Artell muretseb tarviliku põllumajanduslise inventaari, paneb renditud maatükil põllumajapidamise käima ja toimetab saaduste müüki. Kõik majapidamise tööd tehakse artelli liikmete poolt ühiselt ära. Tööde korraldajaks on valitud eestseisus ja nõukogu. Tööde otsekoheseks juhatajaks valitakse asjatundlikum isik (enamasti artelli esimees). Töö eest saavad artelli liikmed aasta jooksul hariliku keskmise põllutöölise palga. Tekkinud puhtkasust määratakse aasta lõpul osa tagavarakapitaliks, kuna ülejääk liikmete vahel ärajagatakse vastavalt nende osatähtede arvule. Sarnasel juhusel, kui artelli liikmetele omas majapidamises tööd ei jatku, töötab igaüks seal, kus saab.

Kuna Itaalia põllutööstusliste artellid enam-vähem erilist laadi kannavad, nimelt kui abinõu tööpuuduse kõrvaldamiseks põllutööliste keskel, — on Venemaa kollektiivne põllupidamine teatud ajaloolise alusega ja praeguse valitsuse erilise tähelpanu osaline. Teatavasti on Venemaal ühine kogukondline maaomandus kestnud põlvest põlve, kuid iga kogukonna liige haris oma osa iseseisvalt (hingemaa süsteem). Kommunistliku valitsuse suu-

rim püüd oli ühisel maa-alal ka ühist harimist sisseseada. Võõrandatud suurmaapidamised (mõisad) anti kohalikkudele töölistele kohe ühiseks harimiseks. Valitsus omalt poolt toetab igapidi sarnaseid kollektiivseid põllupidamisi, sest jõukad põllutööstuslised kommuunid oleksid ju kommunistlise majanduse kindlam alus. Pettumusi on sellel alal palju olnud, kuid ei puudu ka edu. Igatahes on veel vara otsustada sarnase laialdase uuenduse üle, nagu seda on kommunistline maareform.

Kuna tööühingutel edu on olnud väiketööstuse alal, vähemal määral juba põllumajanduses, ei ole nad suurtööstuses senini nimetamisväärilist korda saata suutnud. Ühistegelisel alusel organiseerituid suuremaid vabrikuid ja tehaseid, millede omanikkudeks oleksid ettevõtte töölised ise, — on koguni vähe. Sellekohased katsed on enamasti ebaõnnestunud. Selle nähtuse põhjustena tuuakse ette harilikult kapitali vähesust, tarviliste oskuste puudust, suure ettevõtte juhtimise raskepärasust, samuti distsipliini ja üksmeele puudust tööliste keskel.

Eestis on tööühinguid alles koguni vähe. (Neist tulevad eraldada mitmesugused töölisorganisatsioonid, millised tegutsevad küll töötavate kihtide ainelise heakäigu, vaimlise arengu ja klassiteadvuse tõstmiseks, kuid pole poliitilise ilmeta ühistegelised asutused). Laiemalt tuntud on Halliste Tööliste Artell, Otepää Tööliste Artell ja tööühing „Töötajad" Tallinnas. Mainitud ühingud on kokkuleppel põllutööministeeriumiga teinud suuremaid töid maaparanduse alal (jõgede süvendamine ja õkvendamine, magistraalkraavide kaevamine j. n. e.). Sarnaste ühingute iseloomustuseks toome allpool mõningad andmed tööühingu „Töötajad" põhikirjast.

Ühingu tegevuspiirkond on Eesti vabariik. Juhatus asub Tallinnas. Ühingu ülesanne on oma liikmetele igasugust kehalist ja vaimlist tööd muretseda ja liikmeid tööpuuduse vastu kindlustada. Selleks võtab ühing riigilt, omavalitsustelt ja ühiskondlikelt asutusilt kui ka eraisikuilt mitmesuguseid töid enda peale ning saadab neid töid oma liikmete tööjõuga korda. Samal otstarbel võib ühing mitmesuguseid tööstusettevõtteid asutada ning omandada, osakondi avada, laenusid teha, väärtusi pantida, teiste samasihiliste ühingutega oma eesmärkide saavutamiseks liitudeks koonduda j. n. e. Ühingu liikmeteks võivad olla üle 17 a. vanad seaduslikult teguvõimsad kodanikud mõlemist soost, kes nõus on oma isikliku tööjõuga ühingu töödest osa võtma. Erilisi teadmisi nõudvate ning kiire iseloomuga tööde täitmiseks on ühingul õigus eriteadlasi ja abitööjõude palgata. Liikmed maksavad sisseastemaksu 100 marka ja osamaksu 1000 mk.; viimast võib jaokaupa tasuda. Ühingu varanduse moodustavad tegevus-, tagavara- ja abifondmiskapitalid; viimasest antakse liikmetele abi töö-

puuduse, haiguse, surma, sünnitamise ja muudel sarnastel juhustel. — Ühingu tegevust juhivad peakoosolek, juhatus ja nõukogu. Valveorgaaniks on revisjonikomisjon.

Kuna eelpool mainitud maatööliste ühingute tegevus võrdlemisi loiult areneb, on muudel kutsealadel paremat korraldust ja edu märgata. Hää eduga, näiteks, töötab organiseeritud tööjõu pakkumise alal Vastastikku Vastutavate Ametnikkude Ühing, asutatud 1920 a. Tallinnas. Ühingu siht on liikmeid igasugustele asutustele ja ettevõtetele mitmesugustel aladel teenistusse anda ja nende kätte usaldatud varanduste õiglases korras oleku eest aineliselt vastutada. Samuti saab ühing oma eesmärgiks liikmetele nende hariduslise tasapinna ja teenistusoskuse tõstmiseks kaasaaidata. Ka toimetab ühing usaldajate ülesandel kõiksuguseid vastutavaid kaupade kohta käivaid töid, nagu kohaleviimist, edasisaatmist, hoiulevõtmist j. n. e. sadamates, raudteejaamades, tolliametites, ladudes ja muis kohtades. Niisama täidab ühing usaldajate soovil rahasummade kohaletoimetamist, kaupade ülesostmist ja muid vahetalituslisi ülesandeid. Ühing võib võtta oma täita ettevõtete asjaajamise ja raamatupidamise revideerimist, kordaseadmist j. n. e. Sellekohaste kokkulepete põhjal vastutab ühing oma usaldajate ees viimaste teenistuses olevate ühingu liikmete kätte usaldatud varade heakorra ja julgeoleku eest kõigi oma kapitalidega. Ühing ei vastuta sarnaste kahjude eest, mis on tekkinud looduse jõul ehk mõnel muul põhjusel, mille kõrvaldamine pole ühingu ega tema liikmete võimuses. Samuti pole ühing vastutav sarnaste oma liikmete tegevuse läbi sündinud kahjude eest, milliste kohta puudus vastav kokkulepe. — Ühingu tegevuse piirkond on nii Eesti kui ka väljamaa. Juhatus asub Tallinnas. — Ühingu liikmeteks võivad vastuvõetud saada mõlemist soost täisealised (kuid mitte üle 55 aasta vanad) eesti keelt mõistvad isikud, kodakondsuse peale vaatamata. Uute isikute vastuvõtmine ühingusse sünnib tarviduse järgi ja ainult neid, kellede kasutamiseks ühingul lähemad väljavaated olemas. Vastuvõtu juures arvestab ühing isiku kõlbliste omadustega ja iseloomu kalduvustega kui ka teenistusoskusega. Ühtegi soovijat ei saa võetud otsekohe liikmeks, vaid esialgselt palgatud tööjõuks; viimaseid kasutab ühing samuti kui liikmeidki oma töödel ja vastutab nende eest, kuid nad ei oma ühingu sisemises elus liikmeõigusi. Palgatud tööjõu liikmeks üleviimine sünnib nõukogu äranägemisel. — Palgatud tööjõu poolt sissemakstud tagatise alammäär on 10.000 marka, mis ühe aasta jooksul peab tasutud saama. Teenistuse kestel maksab palgatud tööjõud ühingu heaks mitte alla 150 mk. kuus. — Liikmete poolt makstud sisseastusummast arvatakse 70% vastutuskapitaliks, 10% tagavarakapitaliks ja ülejäänud 20% tegevuskapitaliks. — Ühingu tegevust

juhivad peakoosolek, nõukogu ja juhatus. Valveorgaaniks on revisjoni-komisjon. Oma liikmete jaoks on ühingul laenu-hoiukassa. — Möödunud 1926 a. oli üks parematest ühingu seitsmeaastase tegevuse kestel. Sissetulekud olid suuremad ja väljaminekud vähemad oodatavaist. Liikmeid oli 1927 a. alguks 177, palgatud töötajõude 30. Liikmed jagunevad kutsealade järele järgmiselt; direktoreid ja valitsejaid 10, ärijuhte 23, raamatupidajaid 6, laekahoidjaid 56, laduhoidjaid 44, kaubareisijaid 6, asjaajajaid 6, kontrollametnikke 8, ekspediitoreid 4 ja mitmesugustel aladel 14. Möödunud 7 aasta jooksul on tulnud ühingul kahjusid kanda paari oma liikme pärast kogusummas 1½ miljoni marka.

Võrdlemisi edukalt töötab ka Rätsepatööliste Ühing, mis tekkis Tallinnas mõned aastad tagasi rätsepatööliste streigi tagajärjel, mil korda ei läinud tööandjatelt paremaid töötingimusi väljavõidelda. Ühing seab oma eesmärgiks ühendada kõiki rätsepatöölisi nende majanduslise olukorra parandamiseks ja kultuuriliste võimete tõstmiseks. Selleks asutab ühing liikmetele töömuretsemiseks töökodasid, osakonde ja kohaotsimise büroosid; avab odavaid söögimajasid, tarbeainete poodisid; asutab raamatukogusid, kutsekoole, lasteaedu, näitegruppe, laulukoore j. n. e.; toetab liikmeid ja nende perekonde haiguse, surma, sünnitamise j. n. e. kordadel. — Liikmeteks võivad olla mees- ja naisrätsepatöölised.

Organiseeritud tööjõu pakkumise alal töötavad suuremates kodumaa linnades veel Vigastatud Sõjameeste Ühingu töökojad (rätsepa, kingsepa, vitsatööstuse j. n. e.). Kuid need töökojad pole iseseisval põhikirjal tegutsevad juriidilised isikud, vaid vastava ühingu tööstuslised ettevõtted.

Peale registreeritud ühingute on meil hulgake omavahelisel kokkuleppel tegutsevaid tööliskoondusi, millised tuttavate vene artellide eeskujul ühiseid töölepinguid sõlmivad ja neid täide viivad. Sarnaste vabatahtlikkude artellidena käivad saarlased suurel maal kraavitöödel ja piiriäärsed venelased ehitustöödel. Samuti on rannarahva seas laialt tuntud ühise kalastamise ja meresõitude otstarbel moodustatavad vabatahtlikud organisatsioonid.

17. Maaparandusühingud.

a) Nende tekkimise põhjused. Praegusaja iseloomulikumaks ühiskondlikuks nähtuseks on väljarändamine. Tuhanded jätavad kodumaa maha ja rändavad võõrsile uut asupaika otsima. Harilikuma väljarändamise põhjusena tuuakse ette maapuudust ja koduse elu kitsikust. Kui aga võrrelda kodumaa asustamise tihedust teiste maadega, siis selgub, et maapuudusest ei võiks meil

juttu olla. On ju näiteks Taani maa-ala Eesti omast vähem, kuid rahvast elab seal kolmkorda rohkem kui meil. Samuti on taanlastel põllumaad meie omast pea kolm korda rohkem, olgugi et looduslikkudes maa omadustes siin ja seal tuntavat vahet pole. Peapõhjus on selles, et taanlased on visa tööga endised „kõlbmatud maad" viljaväljadeks muutnud. Eestis loetakse aga praegugi üle 600 tuhande hektari soid ja rabu, peale selle suur hulk metsa-, heina- ja karjamaid, mis samuti liig niiskuse all kannatavad. Üldiselt vajaksid meil kuivatust järgmised alad: soid ja rabu 600 tuhande hektari ümber, metsa 200 tuhat hektari, heinamaad 270 tuhat hektari, karjamaad 180 tuhat hektari, põldu 100 tuhat hektari; üldsummas 1.350 tuhat hektari. See päratu maa-ala esineb meil praegu suurelt osalt täiesti „kõlbmatu maana", osalt annab viletsat saaki. Kuid sisuliselt polegi meil kõlbmatut maad (väljaarvatud ehk koguni madalad Põhja-Eesti paepealsed paigad), sest liivad võivad kasvatada toredat kallihinnalist männametsa ja turba ning mudasood — need ongi alles tuleviku viljasalved. Meie pole veel ammugi selles seisukorras, kus ainult põllukultuuri süvendamisega tuleb leppida, meil annab see veel määratult laiendada. Meil tuleb hakata kodumaa pinda tükk-tükilt vee meelevallast vabastama. Vesi on meie maaharija tõsisem vaenlane. Veega võitlemiseks tuleb meil mobiliseerida tervet ühiskonda, üksikud on selles heitluses liig nõrgad. Et meil seni vee vastu ühist väerinda pole olnud, sellepärast on ka tagajärjed nii väiksed. — Iseseisvuse päevil on riik maaparanduse töid jõudumööda toetanud laenudega ja oma algatusega, suuremaid töid omal kulul läbi viies. Tänu riiklisele toetusele ongi maaparanduse asi meil liikuma pandud. Käesoleva 1927—1928 majandusaasta eelarvesse on samuti riikliste maaparandustööde otstarbeks võetud 60 miljoni marka. Riiklise maaparanduse laenufondi (mille suurus 1. jaan. 1927 a. oli ümarguselt 175 miljoni marka) täiendamiseks määrati riigi eelarves 20 miljoni marka. Kogu see ligi 200 miljoniline laenufond on maaparandajatele väljajagatud ja sellega maaparandustööde läbiviimist võimaldatud umbes 1700 maapidajale. Peale mainitud fondisummade annab maaparanduse otstarbeks laenusid veel Eesti Maapank.

Nii püüab riiklik võim kõigiti soodustada soode kiiremat kultiveerimist. Seni on riik omal jõul jõgesid süvendanud, kaanale kaevanud umbes 1000 kilomeetrit 120 tuhande hektarilise maa-ala huvides, missugused tööd maksavad 160 miljoni marka. Edaspidi tuleks sarnaseid töid läbi viia veel 1.200 tuhande hektarilise maa-ala kuivatamise otstarbel. Kui eeldada, et ka tulevikus riikliste maaparandustööde läbiviimiseks iga aasta eelarvesse võetakse ligikaudu 50 miljoni marka, siis võiksid sarnased tööd (peaveejuhede korraldamine riigi arvel) kesta veel umbes kolm-

kümmend aastat. Samal ajal areneks kuivatatud soo koloniseerimine. Kui lähemas ja kaugemas tulevikus üksi riigile kuuluvad 400 tuhat hektari soomaad saaks 20 hektarilisteks taludeks jagada, annaks see 20 tuhat uut talu. Rääkimata liigvee all kannatavatest eramaadest, missugused kuivakssaades omakorda hulgale inimestele äraelamise võimaldaksid. Väljarändamise asemel võiksid paljud perekonnad kodumaal omale maalapile asuda. Nii selgub, et maaparandus on meie praeguse agraar- ja sotsiaalpoliitika tõsisem probleem.

b) Maaparandusühingud. Kuigi riigivõim maaparanduste läbiviimisel algatajaks püüab olla, ei tule ometi kodanikkudel käed koos ootama jääda, et riikline abi neid haljale oksale aitab. Tõsiselt aidatud on ikkagi ainult see, kes ise end aidata suudab. Et aga maaparandustööd laiemas ulatuses tihti üksikuile ülesaamatud, siis tekkib asjasthuvitatuil loomulik vajadus ühinemiseks. Suuremate maatükkide kuivatamine (või niisutamine), kulukamate magistraalkraavide kaevamine, põhjalikumate sooharimisriistade soetamine ja soliidsemate nõuandjate-eriteadlaste palkamine käib tihti üksikuile ülejõu. Ühistegelisel alusel aga annavad need ja paljud muud maaparandusega seotud küsimused kergemini lahendada.

Sooparanduse alal tegutsevad praegu energilisemalt Raasiku ümbruse maapidajad, kellede hulgas ametnikke põllutööministeeriumist ja teistest pealinna ametiasutustest. Sealsamas tegutseb ka elulisem maaparandusühing. Toome allpool jooni Raasiku maaparandusühingu põhikirjast. — Ühingu tegevuspiirkond on Harjumaa. Juhatus asub Tallinnas. Ühingu ülesandeks on põllumajanduse edendamine soomaade kultiveerimise ja nendel otstarbekohaste majapidamiste organiseerimise teel. Oma ülesande täitmiseks selgitab ühing oma tegevuse piirkonnas olevate soomaade seisukorda ja kultiveerimise võimalusi, edendab nende maade parandamist ja kasutamist; palkab ametisse põllumajanduslisi nõuandjaid ja eritundjaid, omandab ja asutab põllumajanduslikke ettevõtteid saaduste ümbertöötamiseks; korraldab ühist saaduste müüki ja turule toimetamist; avab põllutööriistade ladusid, suguloomade jaamu ja tõulavu; korraldab raamatukogusid, kursusi, katseid, loenguid ja õppereise põllumajapidamise viisidega tutvunemiseks. Ühingu liikmeks võib olla iga seaduslikult teguvõimne isik, kes põllumajanduses tegev on või keda ühingu ülesanded huvitavad; samuti juriidilised isikud, kellel ei puudu eelpool tähendatud omadused. Liikmed maksavad sisseastemaksu 1000 marka ja on kohustatud omandama vähemalt ühe osatähe, mille suurus 25.000 marka; viimast võib osakaupa tasuda. Ühel liikmel ei või olla üle 10 osa. Ühingu liikmed

kannavad peale osamaksu vastutust kümnekordses osamaksu suuruses. Ühingu tegevust juhivad peakoosolek ja juhatus ning eriülesannete puhul selleks valitud komisjon või peakoosoleku poolt volitatud isik. Tegevust revideerib revisjoni-komisjon. Peakoosolekul on igal liikmel üks hääl vaatamata osamaksu suurusele. Ühingu tegevus lõpeb: a) peakoosoleku otsusel, b) kui liikmete arv langeb alla viie, c) maksujõuetuse puhul.

Maaparandusühingud (Raasiku, Juuru-Mahtra j. t.) on alles uus liik ühistegelisi asutusi. Peale nende tegutsevad meil samal alal mõned sooparanduse seltsid. Üks neist töötab Anijal, Raasiku lähedal (Anija-Vikipalu Sooparanduse Selts). Riiklisel toetusel kaevatakse seal praegu suuremat 7 klm. magistraalkraavi, mille piirkonnas tuhande hektari ümber talude maid.

18. Veeühingud.

a) Nende vajadusest ja olemusest. Eelpool mainisime maaparanduse tähtsust meie majanduselus ja vajadust liigveega võitlemiseks ühist väerinda luua. Sündsam viis selleks on kodanikkude vabatahtlik koondumine ühistegelisel alusel. Kuid inimese vaba tahe on pahatihti liig egoistlik selleks, et üldsuse huvidele tarvilisel määral vastu tulla. Sarnasel puhul tuleb üldiste huvide valvele pandud riigivõimul sundust tarvitada. Esimese sarnase sundmäärusena esineb 1921 a. väljaantud „Seadus veejuhtimise kohta läbi võera maa maaparanduse otstarbel" (Riigi Teataja nr. 118, 1921 a.) See seadus lubab üksikuile maaparandajaile maakuivatamise veejuhesid viia läbi võera maa ka sarnasel juhusel, kui maaomanik selle vastu on. Kuid küsimust sellega lõpulikult ei lahendatud, sest kulud, mis niisuguste kraavide kaevamisega ühenduses, jäid ikkagi ainult ettevõtja kanda. Naabreid, kuigi nad tehtud tööst kasu said, kuludest osavõtma ei saanud sundida. Nii jäid paljud maaparandused teostamata just sellepärast, et peakraavide kaevamine üksikuile maaparandajaile üle jõu käis. Riigivõimul tuli siin samm edasi astuda ühiskondlikkude jõudude sunniviisil mobiliseerimisel üldkasulikuks tööks. Sarnase sundusliku mobilisatsioonikorraldusena esineb 1925 a. 2. detsemb. maksmapandud „Veeühingute seadus" (Riigi Teataja nr. 195/196, 1925 a.). Selle seaduse järele võivad maapidajad, kes nõus on maaparandustöid ettevõtma, osavõtmisele sundida ka neid vastuseisjaid, kes kavatsevatest töödest kasu saavad. Nii moodustub kavatsetava maaparanduse teostamiseks omapärane organisatsioon, milles võib olla kuni $^2/_3$ sunduslikke liikmeid. Sarnane sunduslikkuse põhimõte on meie

põllumehele alles koguni uus ja võib esiotsa teatud võõrastust esile kutsuda ja arusaamatusi tekitada. Kuid nendest saadakse üle, kui ei unustata seaduse suurt eesmärki: avada võimalusi suuremate maakuivatamiste teostamiseks, et kodumaa viljakandvat pinda laiendada ja kõigile rahvaliikmetele omal maal äraelamist võimaldada.

Et veeühingute mõtet rahvale võimalikult selgeks teha ja raskuseid kõrvaldada nende asutamise teelt, selleks on riiklise veekomisjoni (asub põllutööministeeriumi juures) poolt väljatöötatud „Juhatuskiri veeühingute seaduse elluviimiseks“ (Riigi Teataja nr. 53, 1926 a.), milles mainitud ühingute konstruktsiooni ja asutamiskäigu kohta lähemat juhatust antakse. Samades huvides on kokkuseatud ja avaldatud ka „Veeühingute normaalpõhikiri“ (Riigi Teataja nr. 58, 1926 a.). Mõlemad tööd on ilmunud ka eribroshüüridena.

b) Veeühingud. Et veeühingud, kui omalt iseloomult sunniorganisatsioonid, pole ühistegelised asutused ega kuulugi maksvate ühistegevusseaduste alla, siis pole ka põhjust käesolevas töös nendel pikemalt peatuda. Piirdume sellepärast veeühingute iseloomustamisel (mõnede lühendustega) järgmise kirjeldusega ajakirjast „Põllumees“ nr. 2, 1926 a.

Kõige pealt võib „veeühingu“ nimetus arvamist tekitada, nagu oleks siin tegemist hariliku ühinguga, kuhu iga põllumees võib omal soovil kas sisse astuda või sealt lahkuda. Ometi on hariliku ja veeühingu suur põhimõtteline vahe selle poolest, et veeühingu liikmeks astuma võib põllumeest riigivõimuga sundida, isegi selleks nimetada, samuti ühingu liikmest lahkumast takistada ja ühtlasi ka ühingu kuludest osavõtma käsutada. Ja sundust ongi veeühingus tarvis, sest teda vajatakse ainult sarnasel juhusel, mil naabrid vabatahtlikul kokkuleppel maaparandamisega hakkama ei saa. Sellepärast on ka veeühingute asutamiseks ettenähtud hoopis teistsugune kord, kui muude ühingute avamiseks: veeühinguid lubab asutada maakonna veekomisjon, kes nende üle ka järelvalvet teostab.

Veeühingu asutamiseks tuleb rida suuremaid täpseid eeltöid korda saata, milleks vaja luba nõutada maakomisjonilt. Eeltööd peavad põhjendama kavatsetava maaparanduse tehnilist ja majanduslist otstarbekohasust, kui ka maaparanduse tingimata tarvilikku ulatust. Arusaadav, et sarnast eeltööd ainult maaparandustalituse asjatundjad kultuurtehnikud toimetada oskavad. Kui eeltööd kordasaadetud, mis veeühingu tarvilikkust tõendavad, siis peab maakonna veekomisjon veeühingu asutamiseks luba andma, kui seda nõuavad maaomanikud või põlised pida-

jad, kes loodavad saada vähemalt kolmandiku üldise maaparanduse ettevõtte tuludest.

Maaomanikke, kellede kavatsetav ettevõte tõotab tulu tuua, kuid kes ei soovi veeühingu liikmeks astuda, võib maakonna veekomisjon selle ühingu liikmeks määrata. Kui sarnane liige aga leiab, et tema oma majapidamise viisi juures ei saa ühingu piirkonda arvatud maa-alast ettevõtte kavas ettenähtud tulu, siis peab veeühing tema maa oma korraldusse võtma ja seda ise pidama, kuni selle paranduskulud tuludest kaetud, kuna aga selle maa omanik kohustustest ühingu vastu vabaneb.

Veeühingute seadus määrab ära, missugustele nõuetele peab vastama ühingu põhikiri. Ühingul on juhatus, mis ka üheliikmeline võib olla, peakoosolek ja revisjoni-komisjon, kelle ülesanded ja tegevus lähemalt ära määratud. — Veeühingu liikmeteks võivad olla riigi-, omavalitsuse ja eraasutused, teised veeühingud ja isikud, kelle maa-alale või ettevõttele ühing võib tulu tuua. Maakonna veekomisjon võib ka neid isikuid ühingu liikmeks määrata, keda ühing tõrgub vastu võtmast. Samuti võib ta liikmeid vabastada vastu ühingu tahtmist, kui need liikmed ühingu ettevõttest kasu ei saa. — Veeühingu liikmete kohustused kantakse asikohustustena liikmete maa-alade kinnistusraamatusse. Ühingu kuludest võtab liige osa vastavalt tulu suurusele, mis annab temale ühingu ettevõte; ka tema häälte arv peakoosolekul peab vastama tema kanda olevate kulude suurusele. Veeühingu heaks määratud maksu nõutakse liikmetelt sisse vastuvaidlemata korras.

Veeühing võib ühingu piirides liikmete päralt olevatel maa-aladel ettevõtta ja korrashoida ühingu ülesannete teostamiseks tarvisminevaid ja töökavas ettenähtud töid. Arvamiste lahkuminekutel otsustab tööde tarvilikkuse ja mitmed muud küsimused maakonna veekomisjon. — Ühingu algust arvatakse tema põhikirja avaldamisest Riigi Teatajas; samuti kuulutatakse seal keskveekomisjoni poolt veeühingu likvideerimisele asumisest ja selle lõpuaruanne. Veeühingu üle teostab maakonna veekomisjon järelvalvet, mis õige laiaulatuslik on.

Nagu sellest lühikesest ülevaatest näha, ei ole veeühingu asutamine ja asjaajamine lihtne asi; see võib liht põllumehel algul kaunistegi üle jõu käia. Sellepärast on otstarbekohane, kui veeühingute asutamisest huvitatud põllumehed tarviliku abi ja juhatuse saamiseks pööraks Eesti Põllumeeste Keskseltsi või asunikkude Liidu maaparandustalituste poole. Need asutused juhatavad või saadavad asjatundjaid, kes aitavad esialgselt selgust muretseda, kas kavatsus seda väärt on, et maksàks eeltööde luba nõutamiseks samme astuda. Veeühingute seadus näeb ette, et eeltööde algatajad peavad need omal kulul korda saatma ja isegi

maaomanikkudele ära tasuma kahjud, mis eeltööde läbi võiksid tekkida.

Eeltööde tegemiseks saadab Keskseltsi või Liidu maaparandustalitus kindlaksmääratud tasu eest oma asjatundjad. Eeltöid saab ainult suvisel hooajal teha; ainult soolaugastikkudel, mis inimest ei kanna, tuleks loodimistöid sügisel jää peal toimetada. Et tehniliste eeltööde tegemise ajal tarvis on ka maapidajaid kokku tõmmata, kelle maa-ala peale kavatsetav maaparandus peab ulatama, on arusaadav. Nende juures on vaja selgusele jõuda, kes tahab ühingu liikmeks hakata ja kes mitte, et teada oleks, kelle vastu sundust tarvitusele võtta. — Peale eeltöö valmistab kultuurtehnik ka eelarve ja tasuvuse arve ja näitab, kui palju iga maaomanik ettevõttest tulu peaks saama. Kõik need andmed esitatakse maakonna veekomisjonile veeühingu asutamise loa küsimisel.

Lõpuks olgu tähendatud, et veeühing iseenesest kuidagi liikmete kapitali maaparandustöödes ei rohkenda, vaid igal liikmel tuleb tarviliku kapitali muretsemise eest ise hoolitseda. Kui liikmete süü läbi (näiteks rahapuudusel) tuleb veeühingu tegevuses tööseisak, mis kestnud üle aasta, siis lõpetab maakonna veekomisjon veeühingu tegevuse. Sarnased nurjaläinud katsed on aga alati halvemad, kui nende täielik ärajäämine. — Sarnaste maaparanduste jaoks, kus tööd juba alustatud või täiesti läbiviidud, pole enam võimalik veeühinguid asutada. Küll on aga võimalik ühinguisse koonduda sarnaste tehtud tööde korrashoidmiseks.

III. Juhtivad keskkorraldused.

Eelpool kirjeldasime üksikühingute liike ja nende keskkorraldusi, millised meil kannavad keskühingute ja liitude nimetusi. Teatud ühingute liik oma keskühinguga või liiduga korraldab ühistegevust mingil majandusalal (kaubatarvitajate-, krediidi-, kindlustuse- j. n. e. alad). Kuid ühistegevusel on hulk ülesandeid, millised üldised kõigile ühinguliikidele, s. o. kogu ühistegelisele liikumisele. Nii on kõigile ühinguile tähtis, et riiklised seadused, valitsuse ja omavalitsuste korraldused ja määrused takistusi ei tekitaks ühingute ellukutsumisele ja töötamisele. Samuti huvitab kõiki ühinguid, et nende tegelased ja liikmed oleksid informeeritud välismaade ühistegeliste korralduste tegevusest, töömetoodidest ja kättesaadud resultaatidest. Edasi on kõigile ühinguile ühteviisi tähtis, et nende asjaajamine ja raamatupidamine oleks korras, et liikmeil ei tuleks tegelaste oskamatuse, kelmuse või muude soovimatude asjaolude tõttu kanda ootamatuid kahjusid. Viimaste eest hoidmiseks on kõige parem perioodiliselt ühingu asjaajamist ja raamatupidamist erapooletu asjatundja poolt revideerida lasta.

1919 a. detsembris maksmapandud ühistegevusseaduse põhjal kuuluvad kõik äriliselt tegutsevad ühistegelised asutused välise sundusliku revisjoni alla, mida toimetatakse vähemalt üks kord kahe aasta jooksul. Välisrevisjone pidid teostama need rahukogud, kus ühingud registreeritud, väljaarvatud nende ühingute revideerimine, kes kuulusid revisjoni-õigusliste liitude liikmeks ja keda revideerisid mainitud liidud. Et aga rahukogudele ühingute revideerimine raskuseid sünnitas, siis sõlmisid nad välisrevisjonide toimetamise asjus vastava kokkuleppe Eesti Ühistegelise Liiduga, kes ka 1920 a. peale toimetaski väliseid sunduslikke revisjone kõigis ühistegelistes asutustes: oma liikmete juures enda põhikirja alusel kohtuministri loal ja mitteliikmete juures rahukogude volitusel. — 1926 a. märtsis väljaantud seadusega muudeti senist välisrevisjonide korda selles mõttes, et mainitud revisjone toime-

tavad ühingute poolt loodud revisjoniliidud, kuna iga majandusliselt tegutsev ühistegeline asutus on kohustatud kuuluma vähemalt ühe revisjoniõiguslise liidu liikmeks. See seadus andis tõuke uute revisjoniliitude asutamiseks. Juure tekkisid Põllumajanduslikkude Ühingute Revisjoniliit ja revisjoniliit „Ühistöö", kuna senistest keskkorraldustest endile revisjoniliidu õigused nõutasid Masinatarvitajate Ühingute Liit, Kontrollühingute Liit ja Eesti Ühistegeline Kindlustus-Keskselts. Nii on 1927 a. juba seitse revisjoniliitu tegutsemas.

Mainitud revisjoniliitudest on suurema tähtsusega Eesti Ühistegeline Liit ja Põllumajanduslikkude Ühingute revisjoniliit. Peale välisrevisjoni toimetamise seadvad nad endi sihiks olla ühistegelisteks vaimlisteks keskkorraldusteks endi ümber koondunud ühinguile. Sellega on tekkinud Eesti ühistegevuses teatud määral lõhe: endise ühise vaimlise keskkorralduse asemel on tekkinud neid kaks. See nähtus on esile kutsunud palju vaielusi ning mitmesuguseid hinnanguid. Aeg näitab, kas meie ühistegeline liikumine uue olukorra tekkimise läbi on kaotanud või võitnud. — Alamal toome mõlemi juhtiva asutuse lähemad ülevaated.

1. Eesti Ühistegeline Liit.

a) Eesti Ühistegelise Liidu kujunemine. Praegune Eesti ühistegelise liikumise juhtiv asutus on oma arenemise ja lõpuliku väljakujunemise jooksul käinud läbi õige okkalise tee. Kui tolleaegsetele võimudele ei meeldinud juba väikerahvaste majanduslisedki organiseerimispüüded, siis seda vähem sallisid nad vaimlise keskkoha loomise katseid. See läks korda alles olude põhjalikul muutmisel, mille tõi kaasa ilmasõda ja sellele järgnev revolutsioon.

Esialgseteks ühistegevuse mõtte kandvateks keskkorraldusteks Eestis vene ajal olid meie põllumeeste kekseltsid, milliseid korda läks ellukutsuda Tallinnas ja Tartus. Need keskkorraldused olid ellukutsutud kodumaa põllukultuuri tõstmiseks ja põllumajandusliku hariduse levitamiseks põllumeeste keskel. Et aga väikepõllupidamise jõudsam edenemine ja arenemine võimalik on eestkätt ühistegevuse abil, siis tuli põllumeesteseltside tegevuskavasse paratamatult võtta ka põllumajandusliku ühistegevuse õhutamine ja edendamine. Põllumeeste kekseltside instruktorid näitasid kursustel ja kõnekoosolekutel, milline jõud peitub väikepõllupidaja seisukorra parandamiseks just ühistegevuses. Põllumeesteseltside kaudu kanti Eesti põllupidajate keskel see äratus, mis põllumehi viis masinatarvitajate-, suguloomade-, kontroll-, piimatali-

tuse- ja paljude muude ühingute loomisele. Ning kui sellekohase kihutustöö tagajärjel ühistegevus Eestis arenema hakkas, siis ei saadud, loomulikult, tekkinud ühinguid omapead jätta, vaid kesk-seltsidel tuli neile ka jooksvat nõuannet korraldada. Nii pani Põhja-Eesti Põllumeeste Keskselts juba 1911 a. algul tarvitajate-ühingute nõuandja ametisse, kelle ülesandeks oli ühinguile nende organiseerimistöös ja arvepidamises abiks olla kui ka nende tegevuse põhimõtteid selgitada ning ellu viia. Teiste ühistegeliste asutuste organiseerimise alal andsid nii Lõuna- kui ka Põhja-Eesti põllumeeste keskseltsid endi sekretariaatide kaudu juhatust. Ka esimene Eesti ühistegeline ajakiri — „Ühistegevusleht" — ilmus esiotsa (1911 a. peale) Põllumeeste Keskseltsi algatusel Tartus sealse „Põllutöölehe" hinnata kaasandena.

Alatasa laienev ühistegeline liikumine aga nõudis tungivalt sellekohase erilise keskkoha loomist, kust oleks õpetatud, juhatatud, kontrollitud. Esimeseks sarnaseks puht ühistegeliseks juhtivaks keskkorralduseks oli 1913 a. Tallinnas tegevust alganud Ühistegevuse Büroo. Uus asutus tegutses ühistegeliste asutuste omavahelise lepingu põhjal, sest registreeritud põhikirja alusel töötamiseks ei leidunud tol ajal valitsuse vastutulematuse pärast võimalusi. See asjaolu takistas Büroo tegevust muidugi suuresti, kuid siiski oli sellega Eesti ühistegevusele oma teatud keskkoht loodud. Büroo võttis Põhja-Liivimaa (Tartu) Põllumeeste Keskseltsilt üle „Ühistegevuslehe" väljaandmise, palkas ametisse sekretäri ja instruktor-revidendi, kes andsid asjatundlikku nõu ühingute asjaajamise korraldamiseks ja nende tegevuse paremale järjele tõstmiseks. Samuti oli „Ühistegevusleht" alaliseks nõuandjaks ja õhutajaks seal, kuhu suusõnalised soovid ei ulatanud. Büroo peeti üleval peaasjalikult ühistegeliste asutuste vabatahtlikkude annetuste abil.

Samm edasi Eesti ühistegelise vaimlise keskkoha korraldamisel jõuti juba ilmasõja ajal, kui vähemusrahvastele Vene valitsuse poolt rohkem vastutulekut hakati avaldama. Nimelt registreeriti Eestimaa kuberneri poolt 1915 a. septembris „Tallinna Eesti Ühistegevuse Edendamise Selts", mille liikmeks põhikirja järele võisid olla nii üksikisikud kui ka ühistegelised asutused. Uuel seltsil olid juba juriidilise isiku õigused ja tema töö selle tõttu kindlam. Selts võttis endise Ühistegevuse Büroo kogu selle asjaajamisega üle, samuti „Ühistegevuslehe" ja „Ühistegevuse Kalendri" väljaandmise. Põhikirja järele oli seltsil õigus kõiki neid ülesandeid täita, mis ühistegelised liidud harilikult täidavad. Ka ühingute revideerimist võis ta toimetada, kuid ainult ühingute eneste vabal soovil: seadus ühinguid selleks ei sundinud. See oli puuduseks, mille kõrvaldamise võimalusi tuli alles ootama jääda. Ja lahedamad ajad polnud õnneks enam kaugel.

Kui 1917 a. Vene revolutsioon kõik takistused ühistegevuse vabalt arenemise teelt kõrvaldas, siis asuti ka Eestis segaseltsi asemele tõelise ühistegelise liidu loomisele, nagu need tuttavad on teistel maadel. Nii tekkis segaste aegade mööbudes, Eesti iseseisvuse algupäevil, 1919 a. detsembris praegune Eesti Ühistegeline Liit. Põhikirjas, mida hiljem paaril korral muudetud ja täiendatud, seisab Liidu eesmärgina: a) ühistegeliste põhimõtete arendamine ja laialilaotamine, b) ühistegeliste asutuste huvide kaitsmine ja ideeline juhtimine, c) sundusliku välisrevisjoni toimetamine liikmeksolevates ühingutes. Oma sihtide taotlemisel toimetab Liit järgmist: a) asutab ja peab üleval Tallinnas, tarviduse järele ka teistes kohtades Eestimaal, bürood, kus teateid, juhatust, nõu ja õigusteadlist abi antakse asjades ja küsimustes, mis ühistegevusse puutuvad; b) astub riigi seadusandliste ja täidesaatvate võimude ees samme tõkete kõrvaldamiseks, mis ühistegeliste ettevõtete asutamist ja edenemist takistavad; c) kogub ja avaldab statistilisi teateid ühistegeliste ettevõtete kohta; d) annab välja käsiraamatuid, juhatuskirju, lend- ja ajakirju ühistegevuse alal ja hoolitseb nende laialilaotamise eest; e) korraldab ettelugemisi, läbirääkimisi ja kursusi ühistegevuse teoorias ja praktikas; f) korraldab ühistegeliste asutuste asemikkude koosolekuid, nõupidamisi ja kongresse; g) paneb häkilisi ja järjekorralisi revisjone toime liikmeksolevates asutustes, viimaseid mitte harvem kui üks kord kahes aastas, võtab oma volinikkude kaudu revisjonisid ka kõrvalistes ühistegelistes asutustes ette nende soovil; h) korraldab näitusi ja võistlusi ühistegevuse alal; i) avab abiasutusi, nagu raamatukogusid, lugemistube, koolisid, kursusi täiskasvanuile j. n. e. — Liidu tegevuse piirkond on üleriikline. Tema liigeteks võivad olla kõik registreeritud ühistegelised asutused, kelle juhatused Eestis asuvad, kus juures liikmed Liidu nõukogu poolt vastu võetakse. Liikmeksastuda soovijad peavad Liidu juhatusele esitama nende peakoosoleku poolt vastuvõetud sellekohase kirjaliku otsuse, juure lisades ärakirja põhikirjast ja läinud aasta aruandest. Liidu liikmetel on õigus Liidu poolt ühingute üldistes huvides loodud asutusi kasutada, Liidu tegelaste nõu ja abi tarvitada, endi korraldust, asjaajamist ja raamatupidamist Liidu volinikkude poolt revideerida lasta ja Liidu peakoosolekutest endi hääleõiguslise asemiku kaudu osa võtta. Liidu liikmed maksavad sisseastemaksu (ühekordselt), liikmemaksu ja osamaksu. Sisseastemaks on vähematel ühingutel 250 marka, suurematel ühingutel 500 m. Liikmemaksu maksavad ühingud endi tegevuse ulatuse, läbikäikude ja sissetulekute suuruse järele; liikmemaksu alammääraks on valla vastastikustel kindlustusseltsidel 500 m., teistel ühingutel 1000 m. Osamaksuks maksavad liikmed endi osakapitali iga 100.000 marga pealt 1000 väärtkind-

lat marka, kus juures summe alla 50.000 marga arvesse ei võeta, summad üle 50.000 marga aga uue osa omandamisele kohustavad. Osamaksu alammääraks on 1000 väärtkindlat marka. Peale maksude on liikmed kohustatud võimalust mööda täitma Liidu peakoosoleku poolt vastuvõetud otsusi, mis puutuvad ühistegeliste asutuste korraldusse, asjaajamisse, raamatupidamisse ning üldisse tegevusse. — Liit kogub oma ülesannete täitmiseks vajalised ainelised abinõud liikmete maksudest, annetustest ja pärandustest; oma varanduse, kapitalide, väljaannete, ettevõtete ja asutuste sissetulekutest ning revideerimise eest võetavast erilisest tasust peakoosoleku määramist mööda. — Liidu valitsemisorganid on peakoosolek, nõukogu, juhatus ja revisjoni-komisjon. Liidu peakoosolekust võtavad liikmed osa oma asemikkude kaudu, kus juures igal liikmel koosolekul ainult üks hääl on. Liidu nõukogu koosneb Liidu liikmeksolevate liitude ja keskühingute asemikkudest, kellede alla vähemalt 10 ühingut kuuluvad, igaühe poolt üks; peale mainitud asemikkude valib peakoosolek omalt poolt nõukogusse veel vähemalt teist samapalju liikmeid kolme aasta peale. Liidu juhatus on vähemalt kolmeliikmeline, keda peakoosolek kolme aasta peale valib. Revisjoni-komisjoni valib peakoosolek samuti vähemalt kolm liiget ühe aasta peale.

b) Eesti Ühistegelise Liidu tegevus. See on olnud kaunis mitmekülgne. Tähtsamate tegevusaladena tuleb nimetada ühingute revideerimist, nõuannet ja ühistegelist selgitustööd. Siis ühingute tegelaste ettevalmistamine, kirjanduse soetamine, juriidiline nõuanne j. n. e.

Liidu poolt instruktor-revidendile antud juhatuskiri määrab välisrevisjoni otstarbe järgmiselt: „Revisjonil on otstarbeks kohapeal ühingu arvepidamist ja asjaajamist igakülgselt tundmaõppida, tehtud vigu selgitada, parandada ja asjaajajatele lähemaid juhatusi anda, kuida vigade kordumist ärahoida. Sellepärast ei pea revident mitte üksi seda järgi vaatama, kas ühingu arvepidamine korras on ja ta aruanded õieti raamatute järgi kokkuseatud, vaid kas ka kogu talitused põhikirja ja üldiste seaduste määrustega kokku käivad ja kas ühingu üldine tegevus ühistegevuse põhimõtetega kooskõlas seisab". — Kuigi seadus näeb ette ühingu sunduslikku välisrevisjoni ainult üks kord kahes aastas, tuleb tegelikult ette paljude ühingute sagedamini revideerimist. Mõnede ühinguliikide poolt on revidentide nõudmine olnud nii sage, et Liidu enese algatus üleliigne on olnud. Tuleb tunnustada, et välisrevisjon meie ühistegevuse korrapäraseks arenemiseks tunduvalt kaasa on mõjunud, sagedasti ärahoides ja parandades ühingute tegevuses ettetulevaid eksisamme ja väärnähtusi. — 1926 a. revideeriti Liidu poolt 580 ühingut,

kus juures tegevus leiti korralikuks 370 ühingus, puudulikuks 145 ja korratuks 65 ühingus.

Nõuannet korraldab Liit kirjateel kui ka suusõnaliselt keskbüroo kaudu Tallinnas ja maakonna büroodest Tartus, Rakveres, Kuressaares ja Petseris. Samuti sõidavad Liidu instruktorid kohapeale raamatupidamise korraldamiseks, aruannete kokkuseadmiseks ja muuks juhatuseandmiseks ühingute tegevuse korraldamisel. 1926 a. lõpuks oli Liidu teenistuses 20 instruktorit, seal hulgas 4 nõuandjat kalanduse alal ja alaline revident E. T. K. juures. Mainitud aastal käidi kohapeal raamatupidamist korraldamas ja juhatust andmas 247 ühingus. Samuti on Liidu juriskonsuldi abi ühingud alaliselt vajanud. Nimelt tuleb ühingutel nende mitmekesise tegevuse juures sagedasti kokkupuutuda juriidiliste küsimustega, kus juures tarvidus tekkib pöörduda eriteadlaste poole. Sellekohastele nõuetele on Liit omalt poolt vastutulnud, nõuandjat-juristi ametisse võttes. — Siia kuulub ka Liidu tegevus ühingute huvide kaitsmisel ja nende asjade ajamisel riigi- ja muudes asutustes: olgu riikliste hoonete kasutada saamisel, ehituskruntide omandamisel, ühistegevusse puutuvate seaduskavade väljatöötamisel või nende kohta paranduste esitamisel, märgukirjade esitamisel valitsusele j. n. e.

Ühistegeline selgitustöö on olnud Liidu üheks tähtsamaks tegevusalaks. Seda tehakse suusõnaliselt vastavatel kõnekoosolekutel, kongressidel, kursustel j. n. e., kus Liidu instruktorid ja muud tegelased esinevad referaatidega ning kõnedega ühistegevusse puutuvate küsimuste üle. Sarnaste selgituskoosolekute korraldajaks on kas Liit ise, või tema saadab kõnelejaid välja kohapealsete tegelaste sellekohasel soovil. Ühistegelise selgitustöö otstarbeks on Liit muretsenud mitmed seeriad valgus- ja kinopilte kodu- ning välismaade ühistegevuse, põllumajanduse ja muudelt aladelt. — Liidu algatusel ja teiste ühistegeliste asutuste kaasabil korraldatakse aeg-ajalt kongresse ja ühistegevuspäivi liikumise sihtide ning suuna äramääramiseks. Sarnased maakondlised ja ülemaalised ühistegevuspäevad on püüdnud leida teid ühistegeliste päevaküsimuste paremaks lahendamiseks. Samaks otstarbeks kirjastab Liit ning levitab lendlehti, broschüüre, plakaate j. n. e.

Ühistegeliste ajakirjadena ilmuvad Liidu väljaandel kuukiri „Ühistegevusleht“, ühingute tegelaste jaoks, ja rahvalik nädalaleht „Ühistegelised Uudised“. Üheks laiemaks Liidu tegevusalaks on ühistegeliste asutuste arveraamatute, põhikirjade, plankettide, käsiraamatute, juhatuskirjade, kodukordade j. n. e. kirjastamine. Samuti trükib ja levitab Liit mitmesuguseid ühistegelise sisuga näidendeid ning raamatuid propaganda otstarbel. Liidu väljaandel ilmub „Ühistegevuse Kalender“, mis omalt sisult täidab ühis-

tegevuse aastaraamatu aset. Liidul on Tallinnas oma trükikoda, mis temale võimaldab oma kirjastustegevust paremini väljaarendada.

Ühistegelise liikumise süvenemisega ning arenemisega tekkis vajadus mitmesuguste statistiliste andmete järele nii üksikute ühingute kui tervete ühistegevusharude suhtes. Ilma on võimata pilti saada ühingute tegevusest, olukorrast ning tähtsusest. Mainitud huvides peab Liit üleval statistiku, kelle ülesandeks on koguda ja ümbertöötada igasuguseid arvulisi andmeid ühistegevuse kohta. Liidu statistik tegutseb kontaktis riiklise statistika keskbürooga ja teiste sellekohaste asutustega.

Ühistegelise liikumise hoogne arenemine nõuab rohkel arvul sellekohaselt ettevalmistatud tegelasi. Sellel otstarbel peab Liit teiste ühistegeliste asutuste ainelisel toetusel üleval ühetalvised ühistegelised kursused. Nende eesmärk on ettevalmistada ühingute palgalisi tegelasi: raamatupidajaid, ärijuhte, asjaajajaid, müüjaid j. n. e. Kursused tegutsevad 1921 a. peale. 1927 a. kevadel lõpetasid kursused 73 isikut. — Kuna eelmainitud kursused on eestkätt uute jõudude ettevalmistamiseks, siis korraldab Liit juba teenistusesolevate tegelaste teadmiste värskendamiseks aeg-ajalt lühiajalisi täienduskursusi, peaasjalikult maakonnalinnades. Neist võtavad osa harilikult nii palgatavad kui valitavad tegelased (juhatuse ja revisjonikom. liikmed). Viimastel aastatel ongi viimatimainitud kuulajateliik suhteliselt suurenenud, mis näitab valitud tegelaste teadvuse tõusu endi ülesannete tähtsuse suhtes. — 1926 a. korraldas Liit lühiajalisi kursusi 7 kohas, millistest osavõtsid üle 300 ühingutegelase.

Vaatamata uute revisjoniliitude tekkimisele, on suur enamus ühistegelistest asutustest koondunud E. Ü. Liidu ümber. Seal hulgas kõik majanduslised ühistegelised keskasutused ja suurem osa tähtsamaist ühinguist. Ka paljud teiste revisjoniliitude liikmed, samuti teised revisjoniliidud ise, peale kahe, on ühtlasi E. Ü. Liidu liikmeks. Liidu liikmete koosseisu 1926 a. lõpul näitab järgmine tabel:

Keskühinguid	11
Ostu-müügi ühinguid . .	236
Piimaühinguid	222
Ühispanke	149
Vastast. kindlustusseltse .	204
Masinatarvit. ühinguid .	166
Turbaühinguid	61
Kartuliühinguid	54
Muid ühinguid	53
Kokku	1156

2. Põllumajanduslikkude Ühingute Revisjonliit.

Riigikogu poolt 26. märtsil 1926 a. vastuvõetud seaduse põhjal peavad kõik ühistegelised ettevõtted algades sama aasta 23. oktoobrist vähemalt ühe sunduslikku revisjoni teostava liidu liikmed olema. Seda seaduse nõuet harutades tuli P. K. „Estonia" peakoosolek sama aasta 14. juunil otsusele, et põllumajanduslikud ühistegelised asutused peavad seaduses ettenähtud revisjoniliidu isekeskis moodustama. Eraldumist senisest üldisest revisjoniliidust (Eesti Ühistegeline Liit) põhjendati muuseas sellega, et põllumajanduslikkude kooperatiivide ümber on koondunud peaasjalikult valmistajad rahvakihid, kellede huvid vastolus linnade ja alevikkude ühingutesse koondunud tarvitajate kihtidega. Peale selle leiti, et sunduslikku revisjoni on võimalik teostada odavamini, kui seda seni on toimetanud Eesti Ühistegeline Liit. Üldise põhimõttena toodi ette, et põllumeeste ühistöö saab kõige viljakam olla siis, kui seda korraldamas ja juhtimas on põllumehed ise. — Neil motiividel seati kokku uue põllumajanduslikku ühistegevust juhtiva ja kontrolleeriva keskkorralduse põhikiri, millele asutajatena allakirjutasid P. K. „Estonia", Tallinna Eesti Majandusühing ja Puiatu Tarvitajateühing. Põhikiri registreeriti siseministri poolt 20. juunil 1926 a.

Põllumajanduslikkude Ühingute Revisjoniliidu ülesandeks on põhikirja järele: 1) Liitu kuuluvates ühingutes välisrevisjone toimetada sellekohaste seaduste ja määruste põhjal ja neis ettenähtud korras; 2) ühistegevuse põhimõtete selgitamine, ühingute asutamisel abiksolemine ja tegutsevatele ühingutele nõuandmine kõikides neid puutuvates küsimustes; 3) põllumajandusliku ühistegevuse huvide kaitsmine. — Nende ülesannete täitmiseks asutab Liit ja peab üleval talitisi, millede kaudu korraldatakse revisjone ja alalist nõuandmist. Liit võib pidada kursusi ja kõnekoosolekuid ning väljaanda ja kirjastada ühistegevuse edendamiseks tarvilikku kirjandust. — Liidu liikmeks võivad olla kõik Eestis asuvad ühingud ja nende liidud. Liikmed maksavad Liidule liikmemaksu, mille suurus 1000 väärtkindlat marka, ja revideerimise tasu peakoosoleku määramise järele. — Liidu varandused moodustuvad: liikmemaksudest, peakoosoleku poolt liikmetele määratud maksudest, Liidu varanduse ja ettevõtete sissetulekutest, tööde tasust ja muudest seaduslikult omandatud varandustest. Liit vastutab oma kohustuste eest kogu oma varandusega, kuna liikmed Liidu eest vastutavad pole. — Liidu orgaanid on: peakoosolek ja selle poolt valitud juhatus, nõukogu ning revisjoni-komisjon.

Liidu juhatus laseb oma revidentidel revideerida iga liikme korraldust, asjaajamist ja raamatupidamist vähemalt üks kord kahe aasta jooksul. Peale selle võib Liidu juhatus ette võtta erakorralisi revisjone liikmete juures nende eneste nõudel, kui ka kõrvalisi ühinguid revideerida nende endi soovil ja kulul.

Põllumajanduslikkude Ühingute Revisjoniliidu esimene peakoosolek peeti ära 11. oktoobril 1926 a. Tallinnas Eesti Põllumeeste Keskseltsi ruumides. Valiti Liidu juhtivad orgaanid ja võeti 42 ühingut liikmeks vastu. Põhimõttena toonitati, et Revisjoniliidu töö peab olema otstarbekohane ja odav, mille tõttu juhatust kohustati töötama ilma tasuta. Vähematele ühingutele (nagu rehepeksu-, turba- ja pulliühingud) otsustati nõuannet ja revideerimist korraldada ilma tasuta, agronoomilise abiandmise korras. Suuremate ühingutega sõlmitakse revideerimistasu asjus sellekohased erilised kokkulepped.

Kui Liit siseministri loa alusel 27. okt. 1926 a. ka sundusliku välisrevisjoni teostamise õiguse omandas, siis asuti viibimata liikmeksolevate ühingute revideerimisele. On püütud revidente välja saata järjekorra järele sinna, kus tarvidus kõige suurem. Vähemaid puudusi raamatupidamises aitavad revidendid ise lahendada. Kui aga raamatud sedavõrd korratus seisukorras on, et revideerimist võimata toimetada, siis soovitatakse ühingule Revisjoniliidu raamatupidamise asjatundja kohale kutsuda, kes raamatud korda seab.

Kuna esialgu puudus tundus asjatundlikkudest tööjõududest, siis on sellest raskusest hiljem üle saadud. 1927 a. oli Liidu teenistuses peasekretär, asjaajaja, raamatupidamise asjatundja ja neli revidenti. Kokkuleppel Eesti Põllumeeste Keskseltsiga on aga Revisjoniliidul võimalik oma tööjõudude arvu soovitavalt suurendada, et rahuldavalt korraldada mitmesuguste põllumajanduslikkude ühinguliikide arvepidamise revideerimist ja tehnilist nõuannet.

Ka liikmete arv on Revisjoniliidul kiirelt suurenenud. 1927 a. algupoolel oli liikmete koosseis järgmine:

Piimaühinguid	148
Masinatarvit. ühinguid	156
Vastast. Tulekinnituse seltse	99
Turbaühinguid	91
Pulliühinguid	69
Kartuliühinguid	16
Ostu-müügi ühinguid	17
Ühispanke	6
Kontrollühinguid	3
Linaühinguid	4
Muid ühinguid ja seltse	43
Kokku	652.

3. Rahvusvaheline Ühistegeline Liit.

Ühistegeline liikumine on juba omalt iseloomult rahvusvaheline. Tema aluseks on majanduslise elu korraldamine sarnaseks, et igaühe töövili saaks võimalikult täiel määral tema omaks. See põhimõte on demokraatlik, on ühes sellega rahvusline, sest töö ja õiglus ei tunne piire rahvuste ega riikide vahel. Rochdale linnakeses omal ajal liikuma pandud põhimõtted on mõnekümne aasta jooksul levinenud üle ilma. Ühistegevuse sihid ja aated on töötavatele hulkadele ühiseks keeleks, mis neile aitab üksteist mõista, üksteise hädadest ja muredest osa võtta. Loova töö huvid on kõigilpool ühised, vaatamata vahedele rahvuses, usus, keeles või riiklises kuuluvuses.

Kui nüüd rahvad kõigil mail ühesuguste abinõudega ühiste sihtide poole püüavad, siis on loomulik, et nad ka väliselt omavahel ühendust püüavad luua. Omavaheline toetus teeb üksikute jõu tugevaks. Sarnase moraalse ja ainelise toetuse mõttes loodigi 1895 a. Rahvusvaheline Ühistegeline Liit (Internatioonal Cooperative Alliance), praeguse asukohaga Londonis.

Liidu sihid määrab põhikiri järgmiselt ära: a) ühistegeliste põhimõtete levitamine ja propaganda; b) ühistegevuse edendamine kõigis maades; c) sõbralikkude suhete arendamine Liidu liikmete vahel; d) ühistegelise liikumise ja tarvitajate huvide valve üldiselt; e) informatsiooni muretsemine ja ühistegevuse teaduslik uurimine; f) kaubanduslise läbikäimise edendamine mitmesuguste maade ühistegeliste organisatsioonide vahel. — Liidu tegevust juhivad järgmised orgaanid: a) kongress, mis kokku kutsutakse iga kahe aasta järele, kus osavõtjateks on Liidu liikmete esitajad; b) keskkomitee, mis valitakse kongressil üksikute maade esitajatest; c) täidesaatev komitee, milles 10 liiget, valitud keskkomitee poolt, käib koos tarviduse järele, kuid vähemalt iga kolme kuu kestel kord; d) peasekretär, kes Liidu jooksvaid asju korraldab. — Ametlikkudeks keelteks on inglise, prantsuse ja saksa keeled. — Liit on rahvusvaheline organisatsioon, mille liikmeiks võivad olla kõigi maade ühistegeliste asutuste liidud ja ühingud. Liidu ümber on koondunud juba 32 riigi ühistegelased, umbes 100 tuhat ühingut ligi 50 miljoni üksikliikmega. Sellele hulgale tahab Liit olla peaasjalikult vaimliseks ühendusvahendiks, nende ühise töö moraalseks alustoeks.

Rahvusvaheline Ühistegeline Liit deklareerib, et ta tahab edasi arendada Rochdale teerajajate tööd, püüdes rippumata, iseseisvalt ja oma metoodidega muuta praegust võistlevat eraettevõtete süsteemi ja selle asemele panna ühistegelist, mis oleks loodud üldsuse huvides ja põhjeneks vastastikkusel toetusel ja

oma-abil. — Kui 1914 a. ilmasõda lahti puhkes, oli rahvusvaheline ühistegevus täies arenemise hoos. Tähtsamate maade ühistegelised keskorganisatsioonid olid pea kõik Liidu liikmeks astunud. Tehti laiaulatuslisi tulevikukavatsusi, arutati rahvusvahelise kaubavahetuse korraldust j. n. e. Sõja puhkemisega katkes rahvusvaheline läbikäimine pea täielikult ja Liidu tegevus jäi soiku. Alles 1920 aastal astus keskkomitee jälle kokku ja järgmisel aastal peeti järjekorralist kongressi (Baaselis). Kuid sõja kestel tekkinud lahkhelid ja lõhed rahvaste vahel annavad end praegugi veel tunda, halvates Liidu tegevust.

Rahvusvahelise Ühistegelise Liidu üldtähtsusega tegelikkudest sammudest mainime järgmisi. Ühistegelise propaganda ja kihutustöö otstarbel korraldatakse Liidu algatusel iga aasta juuli kuus üleilmlist ühistegevuspäeva, mis meilgi on kujunenud üldiseks ühistegeliseks pidupäevaks. Liidu eestvõttel kutsuti ellu Rahvusvaheline Pangaasjanduse Komitee (International Banking Committee), millest peab ajajooksul väljakujunema Rahvusvaheline Ühistegeline Keskpank. Samuti töötab Manchesteris (Inglismaal) Rahvusvaheline Tarvitajate Keskühing. Edasi on eeltöid tehtud Rahvusvahelise Keksisseostu Ühingu käimapanemiseks, milline esiotsa oleks ainult kaubanduslise informatsiooni keskkohaks, hiljem aga hakkaks ka tegelikke operatsioone toimetama. Liit korraldas 1924 a. Gentis üleilmlise ühistegevusnäituse, kus ka Eesti ühistegevus oli esitatud. Liidu häälekandjana ilmub „Rahvusvaheline Ühistegevusleht".

Rahvusvaheline Ühistegeline Liit, ühendades hulk rahvaid ühistegevuse kaudu, töötab ühtlasi rahvaste rahuidee kasuks. Oma kongressidel on Liit mitmel puhul esinenud rahuküsimusega. Nii võib kokkuvõetult Liidu praeguseks ülesandeks nimetada kõigi rahvaste vaimlise ja majanduslise ligindamise soodustamist ühistegelise organisatsiooni alusel.

Eesti ühistegelistest keskorganisatsioonidest on Eesti Tarvitajate Keskühing liikmeks nii Rahvusvahelises Ühistegelises Liidus kui ka Rahvusvahelises Tarvitajate Keskühingus.

Lõpp.

Sisukord.

I. Üldosa.

Lhk.

1. **Sissejuhatus** 3
   a) Ühismajandus minevikus 3
   b) Praegusaja ühismajanduse vormid 4
   c) Kooperatsiooni olemusest 6
   d) Ühistegevuse tähtsus 7
   e) Ühistegevus põllumajanduses 9
2. **Ühingu korraldus** 12
   a) Ühingu asutamine 12
   b) Ühingu liikmeskond 13
   c) Ühingu kapitalid 14
   d) Ühingu valitsemine 17
   e) Ühingu lõpetamine 21
3. **Keskühingu korraldus** 22
   a) Keskühingu tekkimine 22
   b) Keskühingu tegevus 24
   c) Keskühingu valitsemine 25

II. Ühingute liigid.

1. **Tarvitajate- ja majandusühingud** 29
   a) Tarvitajateühingute tekkimine Inglismaal 29
   b) Tarvitajateühingud Eestis 33
   c) Eesti Tarvitajate Keskühing 37
   d) Tarvitajate ühistegevuse tähtsus 41

Lhk.

2. **Laenu-hoiu ja krediitühingud** 43
a) Ühistegelise krediidi vajadus 43
b) Ühistegelise laenukorralduse põhijooned 44
c) Ühistegeliste laenuasutuste tekkimine Saksamaal . 46
d) Ühistegelised laenuasutused Eestis Vene ajal . . 49
e) Ühistegelised laenuasutused iseseisvas Eestis . . 52
f) Eesti Rahvapank 56
g) Ühispankade tähtsus meie majanduses 58

3. **Vastastikused kindlustusseltsid** 60
a) Kindlustuse olemus ja viisid 60
b) Meie vastastikune kindlustuskorraldus 62
c) Eesti Ühistegeline Kindlustus-Keskselts 66

4. **Piimatalituse ühingud** 69
a) Piimaühingute tekkimine 69
b) Piimaühingute arenemine Vene ajal 71
c) Piimaühingud iseseisvas Eestis 73
d) Piimaühingute keskkorraldused 75
e) Piimanduslise ühistegevuse tähtsus 80

5. **Karjakontroll-ühingud** 84
a) Kontrollühingute ülesanded 84
b) Kontrollühingute tegevus Eestis 86
c) Kontrollühingute Liit 88

6. **Tõuloomapidajate ühiskorraldused** 89
a) Tõuloomade tähtsus 89
b) Pulliühingud 91
c) Tõukarja kasvatajate seltsid 93

7. **Seakasvatajate ühiskorraldused** 97
a) Seakasvatusest Eestis 97
b) Eesti Seakasvatajate Selts. Kuldiühingud . . . 99
c) Ühistegelised tapamajad 101

8. **Linnupidajate ühiskorraldused** 103
a) Kanakasvatusest Eestis 103
b) Eesti Linnukasvatajate Selts. Linnupidajate ühingud 105
c) Ühistegeline munamüügi korraldus 106

Lhk.

9. Kartulikasvatajate ühingud 109
a) Kartulikasvatusest Eestis 109
b) Kartuliühingud 111
c) Kartuliühingute Liit 113

10. Linakasvatajate ühingud 114
a) Linakasvatusest Eestis 114
b) Linaühingud 116
c) Keskühing „Eesti Lina“ 118

11. Masinatarvitajate ühingud 120
a) Masinate ühiskasutamisest 120
b) Masinatarvitajate ühingud 122
c) Masinatarvitajate ühingute keskkorraldused . . . 123

12. Turba- ja elektriühingud 125
a) Turbatööstusest Eestis 125
b) Turbaühingud 126
c) Elektriühingud 128

13. Raamatupidamise ühingud 129
a) Taluraamatupidamise tähtsus 129
b) Põllumajanduslik Raamatupidamistalitus 130
c) Raamatupidamise ühingud 131

14. Kalameeste ühingud 133
a) Meie kalandusest 133
b) Kalameeste ühingud 136
c) Kalameeste ühingute keskkorraldused 137

15. Ehitusühingud 140
a) Nende tekkimise põhjused 140
b) Ehitusühingud 141
c) Ehitusühingute Liit 144

16. Tööühingud 145
a) Nende tekkimisest ja olemusest 145
b) Tööühingud 146

17. Maaparandusühingud 150
a) Nende tekkimise põhjused 150
b) Maaparandusühingud 152

Lhk.

18. **Veeühingud** 153
a) Nende vajadusest ja olemusest 153
b) Veeühingud 154

III. Juhtivad keskkorraldused.

1. **Eesti Ühistegeline Liit** 158
a) E. Ü. Liidu kujunemine 158
b) E. Ü. Liidu tegevus 161
2. **Põllumajanduslikkude Ühingute Revisjoniliit** . . . 164
3. **Rahvusvaheline Ühistegeline Liit** 166